

พัฒนาปัญญาได้แต่ปี

ก็พอที่จะพูดว่าเป็นชาวพุทธ

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

(ป. อ. ปยุตฺโต)

ธรรมทานเพื่อการศึกษาธรรม

มูลนิธิชาติภูมิ ป. อ. ปยุตฺโต

และ มูลนิธิบรรจงสนิท – สหปฏิบัติฯ

อาสาฬหบูชา - เข้าพรรษา ๒๕๖๘

พัฒนาปัญญาได้แค่นี้

ก็พอที่จะพูดว่าเป็นชาวพุทธ

๑ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ - พฤษภาคม ๒๕๖๘ ๕,๐๐๐ เล่ม

- วันบุญประจำปี ครบถ้วนอย่างถูกร ๑๕ ก.ค. ๒๕๖๘ ๑,๐๐๐ เล่ม
- มุสลิซัดฎิมิ ป. อ. ปยุตฺโต ๕๐๐ เล่ม
- มุสลิซัดฎิมิ - สหปณิธิฯ ๑,๕๐๐ เล่ม
- หุ่นพิมพ์หนังสือธรรมทาน วัดญาณเวศกวัน ๒,๐๐๐ เล่ม

แบบปก: ปัญจพล จิตติจันทร์

อนุญาตให้พิมพ์เป็นธรรมทาน โดยให้เปล่า ไม่มีค่าลิขสิทธิ์

พิมพ์ที่:

อนุโมทนา

เมื่อท้ายปี ๒๕๖๗ ได้เริ่มเขียนเพิ่มเติมขยายความเรื่องพระโสธบัน อันเป็นบทที่ ๑๘ ของหนังสือ พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย โดยคิดว่า จะย้ายบทที่ ๑๘ นั้น ไปขึ้นเป็น “บทนำ” ของหนังสือ พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย นั้น บัดนี้ เมื่องานเขียนปรับปรุงขยายเสร็จสิ้นแล้ว ได้มองเห็นว่า การจัดเล่มหนังสือ พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย เป็นงานใหญ่ ยังจะใช้เวลาอีกมาก จึงตกลงนำบทว่าด้วยพระโสธบัน ซึ่งได้ปรับปรุงเพิ่มเติมแล้วนั้น แยกออกมาจัดพิมพ์เป็นหนังสือเล็กๆ ต่างหาก ตั้งชื่อเฉพาะว่า **พัฒนาปัญญาได้แค่นี้ ก็พอที่จะพูดว่าเป็นชาวพุทธ** ดังที่ปรากฏ

ในวาระนี้ มูลนิธิชาติภูมิ ป. อ. ปยุตโต และ มูลนิธิบรรจงสนิท – สหปฏิบัติฯ มีความปรารถนาดี แก่บรรดาญาติมิตรและมวลประชาชน ได้แจ้งบุญเจตนาขอจัดพิมพ์หนังสือ **พัฒนาปัญญาได้แค่นี้ ก็พอที่จะพูดว่าเป็นชาวพุทธ** นั้น เป็นธรรมทานเพื่อการศึกษา เพื่อความเจริญของงานแห่งธรรมและปัญญาสืบไป

ขออนุโมทนากุศลจริยา อันพร้อมด้วยน้ำใจสมานฉันท์ของ มูลนิธิชาติภูมิ ป. อ. ปยุตโต และมูลนิธิบรรจงสนิท – สหปฏิบัติฯ ที่ได้บำเพ็ญธรรมทานบุญกิริยาแห่งการให้ธรรมให้ปัญญาแก่ญาติมิตรประชาชนในวาระนี้ ขอให้บุญกิริยาแห่งธรรมทานนี้ มีผลเป็นการแผ่ขยายการศึกษาแห่งไตรสิกขา จงเป็นปัจจัยแห่งความเจริญแพร่หลายของพระสัทธรรม นำมาซึ่งประโยชน์สุขที่แท้และยั่งยืน แก่ชีวิตและสังคม สมดังสัมมาปณิธาน ตลอดกาลยาวนานสืบไป

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต)

๑๙ พฤษภาคม ๒๕๖๘

“ปัจพยา เอกฤษเชน สคฺคสฺส คมเนน วา
สพฺพโลกาธิปจฺเจน โสตาปัตติผลํ วรํ”

“เลิศล้ำ เหนือความเป็นเอกราชบนผืนปฐพี
ดีกว่าการได้ไปสรวงสวรรค์
ประเสริฐกว่าสรรพโลกาธิปัตย์
คือ โสตาปัตติผล”

(พ.ศ. ๒๕๕๒/๒๓/๓๙)

ภิกษุทั้งหลาย เหล่าชน ทั้งคนที่พวกเขอฟัง
อนุเคราะห์ และคนที่พอจะรับฟังคำสอน ไม่ว่าจะ
เป็นมิตร เป็นผู้ร่วมงาน เป็นญาติ หรือสาลิหิต
ก็ตาม พวกเขอฟังชักชวน ฟังสอนให้ตั้งอยู่ ให้
ดำรงมั่น ในองค์คุณเครื่องบรรลุนิเสชา ๔ ประการ

(ส.ม. ๑๙/๑๔๙๓-๑๔๙๗/๔๕๖-๔๕๘)

สารบัญ

อนุโมทนา.....๗

พัฒนาปัญญาได้แค่ไหน

ก็พอที่จะพูดได้ว่าเป็นชาวพุทธ.....๑

ธรรมจักรุ ตั้งตันชีวิตอริยชน ของบุคคลโสดาบัน.....๖

เนื้อแท้ของสิ่งสรรพสรรพโลกนั้น คือสุญญตา๙

รู้เท่าโลกทันชีวิตถึงความจริงแล้ว ก็เป็นอยู่ดีมีสุขด้วยปัญญา

ไม่ต้องหลงมัวติดตามาวุ่นวายหนึ่ทุกข์แย่งกันหาสุขไม่จบสิ้น๑๖

เรื่องแทรกสำคัญ:

รู้ทันไว้ อย่าหลงเข้าใจผิดไป ตามคำพระที่ไทยเพี้ยน .๑๙

วิธีปฏิบัติในการศึกษา ให้เกิดปัญญาเห็นธรรม๓๐

“ปราโมทย์-ปีติ-ปลัสติ-สุข-สมาธิ”

๕ ตัวนี้ มีในใจให้ได้ จะก้าวไปในธรรมอย่างดี..... ๓๕

ชีวิตที่ไม่ประมาท อยู่ด้วยปัญญา มีสติทันพร้อมทุกเวลา

เพียรก้าวหน้าสู่จุดหมาย ๓๘

คุณสมบัติและข้อปฏิบัติประจำตัวของบุคคลโสดาบัน๔๖

คุณธรรมพื้นฐานของบุคคลโสดาบัน ๕๓

ความรู้เสริมประกอบ

คุณสมบัติหลักของบุคคลโสดาบัน ๖๓

- ความเข้าใจเพิ่มเติม

เกี่ยวกับคุณสมบัติสำคัญของบุคคลโสดาบัน ๖๗

- คุณสมบัติเด่นของบุคคลโสดาบัน

ที่เป็นคติสำคัญแก่คนยุคปัจจุบัน ๘๕

บุคคลโสดาบัน ตามนัยพุทธพจน์ ๙๑

บันทึกพิเศษท้ายบท ๑๑๗

น้ช้ช้ช้ช้ช้ช้ช้ ๑๒๐

พัฒนาปัญญาได้แค่นี้

ก็พอที่จะพูดได้ว่าเป็นชาวพุทธ

ผู้เข้าถึงธรรม บรรลุดุจ्หมายของพระพุทธศาสนา เรียกว่า อริยชน หรืออริยบุคคล มี ๔ ระดับ คือ โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์

พระอรหันต์ คือผู้บรรลุนิพพาน พูดสั้นๆ ว่านิพพานแล้ว นิพพาน แปลกันง่ายๆ ตามแบบว่า ดับกิเลสและกองทุกข์ หมายถึง สภาวะสิ้นปัจจัย สลายวงจรปฏิบัติสมุปปาท สิ้นสุดปัจจัยการ ปล่อยพ้นอวิชชา

พระอรหันต์มีชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา มองเห็นสิ่งทั้งหลาย ตรงตามที่มีมันเป็น รู้เท่าทัน โดยมีจิตใจเที่ยงตรงลงดูล อยู่ใญ่อบุบขา เป็นตุลา สม่่าเสมอสงบคงที่ ไม่แกว่งไกวไหวเอนไปด้วยแรงล่อเร้า กระทบกระแทกของสุขหรือทุกข์เป็นต้น เป็นบุคคลเสรี หรือเสรีชนที่แท้ ตั้งแต่มีความสุขเป็นธรรมดาอยู่ในตัวเอง ไม่ต้องพึ่งพาขึ้นต่ออะไร ไม่มีอะไรหน่วงเหนี่ยว ไม่ติดอยู่กับอะไรๆ ที่จะยึดถือว่าเป็น ตัวเป็นของตัว ไม่ผูกตัวติดข้อง หรือห่วงใยกังวล กับข้าวของเหย้าเรือนหรืออะไรๆ ไม่ถูกจำกัด ไม่มีห่วง ไม่มีบ่วงผูกมัด และไม่มีอะไรที่จะต้องทำเพื่อตนเอง ปล่อยไปร่งโล่งเป็นอิสระที่จะไปที่ไหนๆ ทำการใดๆ เพื่อประโยชน์สุขของมวลชาวโลก อย่างที่พูดได้สั้นๆ ว่า “บุคคลนิพพาน ทำการเพื่อโลก”

อย่างไรก็ตาม ความเข้าใจและความรู้สึกของคนทั่วไปเกี่ยวกับนิพพาน และความเป็นพระอรหันต์ ได้กลายเป็นสภาวะแห่งจินตนาการในอุดมคติ ที่ห่างไกลตัวคนจนมองไม่เห็นว่าจะไปถึงได้ และเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย อย่างล้นหลามไกลจากความจริง เช่น เมื่อครั้งโบราณ ในกาลสมัยหนึ่ง คนเคยมองนิพพานโดยฐานเป็นเมืองแก้วแห่งบรมสุขนิรันดร์ แต่มาถึงยุคใหม่ใกล้ปัจจุบัน นิพพานได้กลายเป็นสภาพในความรู้สึกว่าดับหายไปเหมือนว่าหมดสิ้นขาดสูญ

ยิ่งมาเห็นห่างจากคำสอนของพระพุทธศาสนา และถูกความนิยมปรนเปรอทางวัตถุ ซ้ำเข้าอีก คนยุคปัจจุบันก็เลยมักมีความรู้สึกต่อนิพพานในทางที่ไม่สนใจ เห็นเป็นภาวะที่พึงเบือนหรือผลเหิน อย่างน้อยก็รู้สึกว่าเป็นสิ่งที่อยู่ห่างไกลเหลือเกิน ซึ่งไม่เห็นเหตุผลที่จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้อง

ในสภาพเช่นนี้ นอกจากจะต้องพยายามสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับนิพพานให้เกิดขึ้นแล้ว ควรขยับลงมาหาสภาวะในอุดมคติ ที่ใกล้ตัว ซึ่งเป็นขั้นตอนก่อนนั้น อันพอจะมองเห็นเข้าใจได้ง่ายกว่า ซึ่งชัดเจนว่าดั่งามเลิศประเสริฐ น่าจะทำให้ได้ น่าจะไปให้ถึง และก็มีภูมิธรรมระดับหนึ่งที่จะช่วยกันชักจูงคนให้หันมาสนใจ คือความเป็นโสดาบัน ซึ่งเป็นอริยบุคคลระดับต้น หรือสมาชิกกลุ่มแรกในชุมชนอารยะ

ความจริง ความเป็นโสดาบันนี้ เป็นสิ่งที่ควรสนใจ ไม่เฉพาะในระหว่างที่กำลังสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับนิพพานและความเป็นพระอรหันต์เท่านั้น แม้ตามปกติก็เป็นข้อที่ควรเน้นเสมออยู่แล้ว แต่มักถูกละเลยหรือมองข้ามกันไปเสีย

ที่กล่าวว่า ความเป็นโสดาบัน ก็ดี ภูมิธรรมและการดำเนินชีวิตระดับนี้ ก็ดี เป็นสิ่งที่ควรจะสนใจและเน้นกันให้มากขึ้น แม้พระพุทธองค์เอง ก็ได้ตรัสแนะนำไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เหล่าชน ทุกคนที่พวกเธอพึงอนุเคราะห์ และคนที่พอจะรับฟังคำสอน ไม่ว่าจะเป็มิตร เป็นผู้ร่วมงาน เป็นญาติ หรือสาลิหิตก็ตาม พวกเธอพึงชักชวน พึงสอนให้ตั้งอยู่ ให้ดำรงมั่น ในองค์คุณเครื่องบรรลุนิพพาน ๔ ประการ^๑

ภาวะและชีวิตของพระโสดาบัน ไม่ห่างไกล และไม่ยากกล้วยสำหรับปุถุชนทั้งหลาย แม้ในสมัยปัจจุบัน กลับจะเป็นที่น่าชื่นชมอย่างยิ่งสำหรับสาธุชนด้วยซ้ำไป

พุทธสาวกโสดาบันจำนวนมากมายในพุทธกาล เป็นคฤหัสถ์ดำเนินชีวิตที่ดีงาม ชอบด้วยศีลธรรม อยู่ท่ามกลางสังคมของชาวโลก มีชีวิตครอบครัวที่เป็นสุข บำเพ็ญประโยชน์แก่ชุมชน แก่พระศาสนา แก่บ้านเมือง แก่โลก มีชีวประวัติที่น่ายึดถือเป็นแบบอย่าง

ท่านเหล่านี้ แม้จะได้บรรลุภูมิธรรมสูงแล้ว แต่ยังมีกิเลสละเอียดเหลืออยู่ เมื่อประสบความพลัดพราก ยังร้องไห้โศกเศร้า^๒ ยังมีรักมีโกรธบ้าง แต่ละเมียดเบาบาง และจะไม่ทำความชั่วความผิดที่เสียหายร้ายแรง และความทุกข์ที่เหลืออยู่ ก็มีเพียงเล็กน้อย เมื่อเทียบกับทุกข์ส่วนใหญ่ที่ละได้แล้ว เป็นผู้มีความมั่นใจมั่นคง ที่จะนำชีวิตของตนเดินทางก้าวหน้าไป ในมรรคาแห่งความสุขที่ไร้โทษ และกุศลธรรมที่ไพบูลย์

^๑ ส.ม.๑๙/๑๔๙๓-๑๔๙๗/๔๕๖-๔๕๘; องค์คุณที่จะให้เป็นโสดาบัน มาจากคำ โสดาปัตติลังกะ แปลตามรูปศัพท์ว่า องค์เครื่องบรรลุนิพพาน บางแห่ง หมายถึงธรรมที่ทำให้บรรลุนิพพาน บัตติผล บางแห่ง หมายถึงธรรมที่เป็นคุณสมบัติของพระโสดาบัน

^๒ เช่น เรื่องนางวิสาขา ใน ข.อุ.๒๕/๑๗๖/๒๒๓; อุ.อ.๕๓๙; ฐ.อ.๖/๑๓๑

พุทธสาวกโสดาบัน ที่พึงออกชื่อเป็นตัวอย่างแสดงหลักฐานไว้ ณ ที่นี้ เช่น

- พระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์ยิ่งใหญ่แห่งแคว้นมคธ ผู้ทรงถวายเวฬุวันเป็นสังฆารามแห่งแรกในพระพุทธศาสนา และทรงรักษาอุโบสถเดือนละ ๔ ครั้ง³
- อนาถบิณฑิกเศรษฐี เจ้าของทุนสร้างวัดเชตวันที่มีชื่อเสียง ผู้บำรุงพระสงฆ์ และเลี้ยงดูคนอนาถาอย่างไม่มีใครอื่นเทียบเท่า⁴
- นางวิสาขามหาอุบาสิกา เสด็จคัดฉ่ายทายิกา ผู้แม่มีบุตรธิดามากถึง ๒๐ คน แต่สามารถบำเพ็ญประโยชน์ส่วนรวมได้เต็มกำลัง มีบทบาทช่วยกิจการของสงฆ์อย่างสำคัญ เป็นบุคคลที่ได้รับความนิยมนับถือกว้างขวาง มีเกียรติคุณสูงเด่นในสังคมแคว้นโกศล⁵
- หมอชีวก โกมารภัจ แพทย์ใหญ่ประจำพระองค์ราชาแห่งมคธ ประจำพระองค์พระพุทธเจ้าและคณะสงฆ์ ผู้มีเกียรติคุณยั่งยืนตลอดมาในวิชาแพทย์แผนโบราณ⁶
- นกุลบิดาและนกุลมารดา คู่สามีภรรยาผู้ครองรักอันภักดี มั่นคงตราบชรา และยังปรารถนาเกิดพบกันทุกชาติไป⁷

³ ที่มาสำคัญคือ วินย.๔/๕๗-๖๓/๖๔-๗๒; เปต.อ.ฉบับอักษรโรมัน หน้า ๒๐๙ (ฉบับไทยยังไม่พิมพ์)

⁴ ที่มาสำคัญคือ วินย.๗/๒๔๑-๒๕๖/๑๐๒-๑๑๒; อัง.เอภ.๒๐/๑๕๑/๓๓; อัง.อ.๑/๔๑๓

⁵ ที่มาสำคัญคือ เช่น วินย.๕/๑๕๓-๑๕๕/๒๐๗-๒๑๔; อัง.เอภ.๒๐/๑๕๑/๓๔; อัง.อ.๑/๔๓๕; ฐ.อ.๓/๔๕, ฯลฯ

⁶ ที่มาสำคัญคือ วินย.๕/๑๒๘-๑๓๘/๑๖๘-๑๗๓; ๔/๑๐๑/๑๔๘; ๗/๗๘/๓๐; อัง.เอภ.๒๐/๑๕๑/๓๓; อัง.อ.๑/๔๒๙

ถึงจะยังมีได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นโสดาบัน เมื่อปฏิบัติธรรมที่เป็นองค์คุณของโสดาบัน ๔ นั้น ก็นับว่าเป็นผู้เข้าสู่ไตรสิกขา เริ่มเป็นเสขะ นับว่าเป็น “กัลยาณชน” (กัลยาณปุถุชน) เมื่อศึกษาปฏิบัติก้าวหน้าไปถึงขั้นหนึ่ง ท่านเรียกว่าเป็น “จุฬโสดาบัน” (ดูเชิงอรรถข้างหน้า)

พระพุทธเจ้าตรัสแก่นาถบิณฑิกเศรษฐีว่า อริยสาวกที่ต้องการอายุ (พลังชีวิต) ต้องการวรรณะ (สง่าราศี) ต้องการความสุข ต้องการยศ ต้องการสวรรค์ ย่อมไม่มีวอนหวังให้เป็นอย่างนั้น แต่จะปฏิบัติจะดำเนินการทำให้สำเร็จเป็นอย่างนั้น โดยเป็นผู้ไม่ประมาท และได้ตรัสคาถาแสดงหลักการดำเนินชีวิตของบัณฑิตชนว่า

ผู้ไม่ประมาท เป็นบัณฑิต ย่อมทำให้สำเร็จได้
ประโยชน์ที่หมายของชีวิตทั้ง ๒ อย่าง คือ ทั้งประโยชน์
ชั้นทิฏฐุขัมม และประโยชน์ชั้นสัมปรายะ, เพราะถึง
ประโยชน์ที่หมายทั้งสองนั้น จึงเรียกว่าเป็นบัณฑิต^๗

ประโยชน์ชั้นทิฏฐุขัมม คือประโยชน์ที่ตาเห็นในโลกนี้ จำพวกทรัพย์ ยศ เกียรติ ครอบครัวที่ดี มิมิตรบริวาร โดยปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างถูกต้อง และประโยชน์ชั้นสัมปรายะ คือประโยชน์เบื้องสูง เบื้องหน้าเลยตาเห็น จำพวกคุณธรรม การทำความดีงาม การบำเพ็ญคุณประโยชน์ ความสุขความเจริญจิตใจ พัฒนาปัญญา

บุคคลโสดาบันรู้เข้าใจโลกและชีวิตแล้ว วางใจได้ ใช้ปัญญาที่รู้เข้าใจเท่าทัน เป็นอยู่ในโลก มีชีวิตที่ดีงามมีความสุข เป็นแบบอย่างแห่งความสำเร็จประโยชน์ที่หมายทั้งสองนั้น

^๗ ที่มสำคัญคือ อัง.เอก.๒๐/๑๕๑-๒/๓๓-๔; อัง.จตุกก.๒๑/๕๕/๘๐; อัง.นวก.๒๒/๒๘๗/๓๓๐; อัง.อญฺจก.๒๓/๑๓๘/๒๗๔; อัง.อ.๑/๔๓๐; สั.ข.๑๗/๑/๑; สั.ส.๑๘/๒๐๓/๑๔๖

^๘ อัง.ปญจก.๒๒/๔๓/๕๓; คาถานี้ตรัสอีกหลายครั้ง: แก้วพระเจ้าปเสนทิโกศล ๒ ครั้ง (สั.ส.๑๕/๓๘๐/๑๒๖, ๓๘๕/๑๒๙) และแก่ภิกษุทั้งหลาย ๑ ครั้ง (ขุ.อิติ.๒๕/๒๐๑/๒๔๒)

ธรรมจักขุ ตั้งต้นชีวิตอริยชน ของบุคคลโสดาบัน

พระโสดาบันนั้น ดังที่รู้กันดีว่าเป็นอริยบุคคลระดับแรก มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า ผู้ถึง “โสดา” คือถึงกระแส ที่นำไปสู่นิพพาน และโสดา (กระแส) นี้ ก็คือ “มรรค” มงคล ๘ ที่เป็นทางดำเนินให้ถึงความเกษมสันต์แห่งนิพพานนั่นเอง

สัญญาณบอกการมาถึงโสดาบัน ก็คือการเกิดมี “ธรรมจักขุ” ที่แปลกันว่าดวงตาเห็นธรรม ซึ่งเป็นการจับหลักอริยสัจได้ เข้าใจปฏิจลสมุปบาท มีปัญญาที่ทำให้ดำเนินชีวิตอย่างอริยชน อย่างในเรื่องของพระสารีบุตร

พระสารีบุตรนั้นเป็นผู้มีปัญญามาก ก่อนพบพระพุทธเจ้า ได้เพียรค้นคว้าแสวงธรรมมาเป็นเวลายาวนาน ถึงกับออกบวชเป็นปริพาชก ตื่นค้นหาคำตอบเกี่ยวกับโลกและชีวิต วันหนึ่ง แลเห็นพระอัสสชิเดินบิณฑบาต มีอาการนำเลื่อมใส จึงเข้าไปหา และสนทนาสอบถามว่าพระศาสดาของพระอัสสชิสอนว่าอย่างไร

พระอัสสชิตอบว่าตัวท่านเป็นผู้ใหม่ จะพูดอธิบายอะไรมาไม่ได้ ขอบอกความเพียงย่อๆ และท่านได้กล่าวสรุปคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นคาถาเดียวว่า (วินย. ๔/๑๕/๕๗)

เย ธมมา เหตุปฺปภาว เตสํ เหตุํ ตถาคโต (อาห)

เตสญจ โย นิโรธो เอวํวาทิ มหาสมโณ

ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้นด้วย พระมหาสมณะมีวาตะอย่างนี้

พระสารีบุตรมีปัญญาแก่กล้าแล้ว ได้ฟังเท่านั้น ก็เข้าใจ เกิดธรรมจักขุ คือดวงตาเห็นธรรม ว่า

“ยงฺกิญฺจิ สมุทฺยธมฺมํ, สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ”

ข้อความนี้ โดยทั่วไป แปลกันง่ายๆ ว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงก็มีความดับไปเป็นธรรมดา”

แต่ดูถ้อยคำให้ชัด ก็เห็นว่า นี่คือหลักอริยสัจ ๔ นั่นเอง และก็คือหลักปฏิจจสมุปบาทด้วยเช่นกัน (ทั้งสายอนุโลม ที่ก่อเกิดทุกข์ และสายปฏิโลม ที่ทุกข์ดับหาย) พูดความหมายออกมาได้เป็นนัยต่างๆ เช่นว่า ทุกข์มีเหตุปัจจัยก่อตัวให้มันเกิดขึ้นมา มันก็หมดหายไปได้ เมื่อเหตุปัจจัยนั้นดับสลาย, ปัญหาเกิดมีขึ้นมาตามเหตุปัจจัย มันจึงแก้ไขได้ด้วยการสลายเหตุปัจจัยเหล่านั้น

เมื่อพระสารีบุตรมีธรรมจักขุเกิดขึ้นนี้แหละ คือท่านมาถึงโสดา (ถึงกระแส) เรียกว่าได้เป็นโสดาบัน

จะยกพุทธพจน์มาให้ดู พอให้รู้เข้าใจว่า การเกิดธรรมจักขุมองเห็นธรรม เป็นการแก้ปัญหา ทำให้คนพัฒนาขึ้นไปอย่างไร พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ ดังนี้ (อภ.ติก.๒๐/๕๓๔/๓๑๒)

ภิกษุทั้งหลาย ในสรวทสมัยทำยถุณฺณ ท้องฟ้าแจ่มใส ไร้เมฆหมอก ดวงอาทิตย์ขึ้นมาลอยเด่นฟ้า นายแสงเจิดจ้า กำจัดความมืดมัวในอากาศให้หมดสิ้นไป ฉะนั้นใด

ภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นนั่นเหมือนกันแล เมื่อใดธรรมจักขุ อันปราศจากอวิชชา ไร้มลทิน เกิดแก่อริยสาวก พร้อมกับการเกิดขึ้นแห่งการเห็นธรรมนั้น สังโยชน์ ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นผิดติดอยู่กับความยึดถือตัวตน) วิจิกิฉา (ความแคลงใจไม่แน่ชัดในธรรมสภาวะ) สัมภวาท (ความยึดถือมโนการเกิดไปว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ด้วยศีลด้วยพรต) ก็ถูกละหมดไป...

พุทธพจน์นี้บอกว่า ปัญญาเห็นสว่างชัดของธรรมจักขุนี้ กำจัดกิเลสเครื่องผูกมัดที่เรียกว่าสังโยชน์ หมดสิ้นไปได้ ๓ อย่าง (เรียกว่าเกิดโสดาปัตติมรรคญาณ) บรรลุโสดาปัตติผล เป็นโสดาบัน (พุทธพจน์นี้ยังไม่จบ ยังตรัสต่อไปถึงการได้ธรรมจักขุระดับที่แจ่มชัดมากขึ้นไปอีก ซึ่งเป็นขั้นของพระสกทาคามี จนถึงพระอนาคามี ซึ่งจะทำให้กิเลสสิ้นไปอีก ๒ อย่าง คือ อภิชฌา และพยาบาท แต่ในที่นี้ ประสงค์ธรรมจักขุเพียงระดับแรก ของพระโสดาบัน จึงยกมาบอกเพียงเท่านี้)

นอกจากละความเห็นผิดยึดติดถือตัวตนคือสัkkายทิฏฐิได้แล้ว กิเลสจำพวกเอาแต่ตัวเห็นแก่ตน คือ มัจฉริยะ (ความตระหนี่ใจแคบ) และอคติทั้ง ๔ (ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ และภยาคติ) ก็หมดไปด้วย ทำให้เป็นผู้มีใจเปิดกว้าง ทั้งพร้อมรับฟัง และยินดีเกื้อหนุนส่งเสริมไปตามที่เป็นจริงดังามถูกต้อง แล้วก็มีความสุขมาก อย่างที่ท่านเปรียบเทียบว่า ทุกข์ที่มีเหลืออยู่บ้างนั้นน้อยนิด เหมือนเอาก้อนหินขนาดเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อน มาวางเทียบกับเขาพระสุเมรุอันเทียบได้กับทุกข์ทั้งหมดไปเข้ากับพุทธพจน์ที่ว่า ความเป็นโสดาบันดีกว่าการได้ไปสรวงสวรรค์ ประเสริฐกว่าสรรพโลกาธิปไตย

ธรรมจักขุ-ตาปัญญา ซึ่งมองเห็นความจริงที่เป็นอริยสัจ โดยรู้เข้าใจความจริงของโลกของชีวิต คือรูปธรรม-นามธรรม หมดทั้งชั้น ๕ ไม่เย็นตัวคงตน แต่เป็นปฏิจลสมุปปาท (ทุกขสมุทฺย อริยสัจ... ปจฺจยาการวเสน, ทุกฺขนิโรธ อริยสัจ...ปจฺจยาการนิโรธวเสน. พจ.๒.๒/๑๘๒) นี้ ทำให้การมองโลกมองชีวิต และท่าทีต่อโลกต่อชีวิตนั้น อย่างที่คนสมัยนี้เรียกว่าโลกทัศน์และชีวทัศน์ เปลี่ยนพลิกไป แล้วพาให้การเป็นอยู่ และการปฏิบัติต่อโลกต่อชีวิต ดำเนินไปในวิถีของอริยชน

หัวข้อ “เนื้อแท้...คือสัญญาตา” ๘ หน้า ต่อไปนี้ หลายท่านว่าอ่านยากนัก ผู้ที่กลัวความยาก พึงข้ามไปอ่านหัวข้อต่อไป ที่ง่าย ให้จบเล่มก่อน แล้วจึงค่อยย้อนกลับมาอ่านหัวข้อนี้ เป็นสุดท้าย

เนื้อแท้ของสิ่งสรรพสรรพโลกนั้น คือสัจธรรม

ผู้รู้แจ้งนั้นมองเห็นสิ่งสรรพซึ่งโลกสรรพจักรวาลเป็นกระแส สืบต่อเนื่องกันไปแห่งรูปธรรม-นามธรรมที่เกิดขึ้นแล้วดับสลายคงสภาพอยู่มิได้ไม่ยืนตัว (อนิจจา-ทุกขา-อนัตตา) เปลี่ยนแปลงเป็นไปปรากฏตามความสัมพันธ์โดยเป็นเหตุปัจจัยกันต่อเนื่องเรื่อยไป (เป็นปัจจัยการ ในกระบวนการแห่งอิทัปปัจจยตา-ปฏิจจสมุปบาท)

กระแสหรือกระบวนการความเป็นไปที่เป็นโลกเป็นจักรวาลนี้ ต่อเนื่องสืบทอดไปเรื่อย ไม่มีต้น ไม่มีปลาย ไม่เป็นสภาวะที่เข้ากันได้ กับคำถามความสงสัยของคนทั่วไป ที่คิดย้อนไปถึงที่สุดในอดีตว่า มัน เริ่มต้นหรือเกิดขึ้นเมื่อใด และคิดไปข้างหน้าถึงที่สุดในอนาคตว่า มัน จะพินาศหรือจะสิ้นสุดเมื่อไร มันไม่เป็นสภาวะที่รับกันได้กับความเคยชินทางความคิดของคนทั่วไปนั้น ที่เข้าใจว่าต้อง “ไม่มีก่อน แล้วจึงมี” ขึ้นมาได้ (หรือแม้แต่ว่าต้องมีก่อน แล้วจึงไม่มี) ดังที่เมื่อถกเถียงกันว่า แต่เดิมนั้น โลกนี้ไม่มี พระพรหมเป็นเจ้าจึงได้ทรงสร้างโลกขึ้นมา ซึ่งเป็นเหตุให้มีผู้ถามต่อไปว่า ก่อนโน้น พระพรหมก็ต้องไม่มี แล้วใคร สร้างพระพรหมเป็นเจ้าขึ้นมา

ไม่ต้องมองย้อนไปในอดีต ไม่ต้องคิดสงสัยเลยต่อไปในอนาคต ว่าโลก ว่าสิ่งทั้งหลาย เกิดมีขึ้นเมื่อใด และเมื่อไรมันจะพินาศ สูญสิ้นไป แม้แต่ต่อหน้าในบัดนี้ คำถามว่า โลกนี้มีอยู่ไหม? สิ่งทั้งหลายมีจริงหรือไม่? ก็ไม่มีสภาวะที่รับได้กับคำถามหรือคำที่จะตอบ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบแก่พระกัจจานโคตม ที่ทูลถามว่า

...ที่เรียกว่า ‘สัมมาทิฐิ’, ‘สัมมาทิฐิ’ ดังนี้ ด้วย
เหตุเพียงไรหนอ จึงจะเป็นสัมมาทิฐิ?

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า (ส.น. ๑๖/๔๒/๒๐)

ดูกรกัจจนะ ชาวโลกนี้ โดยมาก ชิงอยู่กับการถือ ๒ อย่าง คือ ขัตติตา (ความมี) และนัตติตา (ความไม่มี). เมื่อเห็นโลกสมุทัยตามที่มันเป็น ด้วยสัมมาปัญญา นัตติตา (ความไม่มี) ในโลก ก็ไม่มี, เมื่อเห็นโลกนิโรธตามที่มันเป็น ด้วยสัมมาปัญญา ขัตติตา (ความมี) ในโลก ก็ไม่มี

ชาวโลกนี้ โดยมากมีใจพะวงเอาตัวตนเข้าไปจะได้จะเอา มีอุปาทาน ยึดติดถือมั่น แต่อริยสาวกไม่เข้าไปตั้งจิตติดมั่นกับการมีใจพะวงเอาตัวตนเข้าไปจะได้จะเอา ว่า ตัวของเรา ไม่เคลือบแคลงสงสัยว่า ภาวะที่คงอยู่ไม่ได้ นั่นแหละ ที่จะเกิด ก็เกิดขึ้น ที่จะดับ ก็ดับไป อริยสาวกนั้นมีความรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อใครอื่นเลย ด้วยเหตุเท่านั้นแล กัจจนะ ก็เป็นสัมมาทิฐิ

ดูกรกัจจนะ ข้อที่ถือว่า ทุกอย่างมี นี่เป็นสุดโต่งข้างหนึ่ง ข้อที่ถือว่า ทุกอย่างไม่มี นี่เป็นสุดโต่งที่ ๒ ตลาคดไม่เข้าไปหาสุดโต่งทั้ง ๒ นั้น ย่อมแสดงธรรมโดยท่ามกลางว่า เพราะอริยชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี...

เพราะอริยชา นั้นแหละ จางคลายดับไปไม่เหลือ สังขารก็ดับ...

ตามทีว่านี้ สิ่งทั้งหลาย หรือหมดทั้งโลกทั้งจักรวาลนี้ ไม่มีภาวะของขัตติตา คือความมี หรือภาวะของนัตติตา คือความไม่มี ที่จะพูดได้ว่ามี หรือไม่มี แต่มันเป็นสภาพของปัจจัยการ คือเป็นอิทัปปัจจยตา - ปฏิจจสมุปบาท บางท่านใช้คำว่าเป็นขณิกะ คือมีชั่วขณะๆ บางท่านว่ามันมีไม่จริง แต่มีอย่างมีเงื่อนไข บางคนว่ามีเพียงเป็นปรากฏการณ์

แต่จะเรียกอย่างไร ก็ไม่ชัดเจนไม่ตรงเท่าอย่างที่ว่ามันเป็นปัจจุอาการ เป็นนิทัปปัจจยตา-ปฏิจจสมุปบาท ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็น ตถตา – ภาวะที่เป็นเช่นนั้นเอง หรือภาวะที่มันก็เป็นอย่างนั้นแหละ อวิตถตา - ภาวะที่มันไม่คลาดจากความเป็นอย่างนั้น อนัญญตถตา – ภาวะที่มันไม่เป็นอย่างอื่น

เมื่อภาวะของสิ่งทั้งหลาย ทั้งโลกทั้งจักรวาล มีใช่เป็นเรื่องของความมีหรือไม่มี แต่มันคือภาวะที่เป็นของมันอย่างนั้น คำถามว่า โลกมีขึ้น โลกเกิดขึ้น หรือใครสร้างขึ้นเมื่อใด และทั้งโลกทั้งจักรวาลนั้นจะสิ้นสลายหมดไปเมื่อใด ก็เป็นอันว่ามีไม่ได้ ไม่มีอะไรที่จะให้ถามได้อย่างนั้น และมันก็จะเป็นอย่างที่พูดไปเมื่อก็แล้วว่า ไม่ต้องมองย้อนไปในอดีต ไม่ต้องคิดสงสัยเลยต่อไปในอนาคต ว่าโลก ว่าสากลจักรวาล ว่าสิ่งทั้งหลาย เกิดมีขึ้นเมื่อใด และเมื่อไรมันจะพินาศสูญสิ้นไป แม้แต่ที่มองเห็นอยู่ต่อหน้าในบัดนี้ คำถามว่า โลกนี้มีอยู่ไหม? สิ่งทั้งหลายมีจริงหรือไม่? ก็ไม่มีสภาวะที่รับได้กับคำถามนั้น แต่พูดได้ว่า โลก คือสภาพที่สภาวะธรรมทั้งหลายเป็นปัจจัยอาศัยกันๆ ผุดพรั่งขึ้นมา (ขมมสมุปบาท) เป็นกระแสสืบต่อกันไปของสภาวะที่เกิดขึ้นมาจากเหตุปัจจัยก่อขึ้น (สังขารสนตติ)

พระพุทธเจ้าตรัสถึงการปรากฏมีเป็นไปดับหายไปของสิ่งสรรพที่เรียกว่าโลกหรือจักรวาลทั้งหมดทั้งสินว่าเป็นการหมุนเวียนไปเรื่อยๆ ดังที่ตรัสว่า “โลโก สัมภวติ” โลกมันวนดหมดหาย และเมื่อเวลาอีกยาวนานผ่านล่วงไป “โลโก วิวภวติ” โลกก็คลี่ขยายกระจายออกไป⁹

⁹ เช่น ที.ป.๑๑/๕๖/๙๒; “โลโก สัมภวติ” = โลกมันวนดหมดหาย, “โลโก วิวภวติ” = โลกคลี่ขยายกระจายออกไป; นี่ก็แปลตามถ้อยคำซึ่งเป็นพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก, ในที่นี้ ไม่แปลตามอรรถกถา ที่แปล “สังวัฏฏ” ว่า พินาศ และแปล “วิวัฏฏ” ว่า วัฏณะ, แถมอรรถกถา (เช่น อัง.อ.๒/๓๘๔) บอกด้วยว่าสังวัฏฏ คือความพินาศของโลกนั้น มี ๓ อย่าง คือ อาโปสังวัฏฏ – พินาศด้วยน้ำ, เตโชสังวัฏฏ – พินาศด้วยไฟ, และวาโยสังวัฏฏ – พินาศด้วยลม ซึ่งไม่มีในพุทธพจน์, ที่จริง มวนด และคลี่ขยาย เป็นคำแปลที่ตรงตัว และชัดพออยู่แล้ว

เป็นอันว่า เมื่อมองเห็นปัจจยาการ ก็ไม่มีคำถามว่า ในอดีตเริ่มแรกที่สุด โลกมีขึ้นเมื่อใด? และในอนาคตถึงสุดท้าย โลกจะสิ้นสลายไปเมื่อไร? และเช่นเดียวกัน ก็จะไม่เกิดคำถามว่า มีก่อนไม่มี? หรือไม่มีก่อนแล้วจึงมี? แล้วก็ไม่มีคำถามจำพวกที่ว่า ไก่เกิดก่อนไข่ หรือไข่เกิดก่อนไก่? อาจจะใช้คำอย่างพุทธพจน์ว่า มันเป็นเรื่องของสังวัฏฏะ-วิวัฏฏะการ ที่เป็นปัจจยาการนั่นเอง

แม้แต่ต่อหน้ามองเห็นอยู่ในบัดนี้ คำถามว่า โลกนี้มีอยู่ไหม? สิ่งทั้งหลายมีจริงหรือไม่? ก็ไม่มีสถานะที่รับได้กับคำถามนั้น จะว่า “อัตถิตา” – มี ก็ไม่ใช่ “นัตถิตา” – ไม่มี ก็ไม่ถูก แต่พูดได้ว่า ทั้งหมดทั้งสิ้นเป็นปัจจยาการ คือเป็นอิทัปปัจจยตา-ปฏิจจสมุปบาท เป็นอนัตตา ไม่ใช่อัตถิตา ไม่ใช่ นัตถิตา แต่มันคือความว่างเปล่า เป็นสุญญตา¹⁰

พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนทว่า (ถ.ส.พ. ๑๘/๑๐๒/๖๗; ชุ.จ. ๓๐/๕๐๕/๒๕๓)

แะอานนทึ เพระว่างเปล่า (สุญ) จากอัตตา หรือ
จากสถานะที่เนื่องด้วยอัตตานั่นแล ฉะนั้น จึงกล่าวว่า
โลกเป็นสภาพว่างเปล่า (สุญ) ผู้รู้มองเห็นโลกโดยความ
เป็นสภาพว่างเปล่าแม้อย่างนี้

¹⁰ เขาพูดกันถึง black hole เป็นตัวอย่างที่ไม่ว่า matter หรือ energy จะอัดแน่นจนกระทั่งว่า ตีกระฟ้า Empire State ที่สูง ๑๐๒ ชั้น ในเมืองนิวยอร์ก ถ้ารีดเอาช่องว่างในตึกออกหมด มวลสารและพลังงานอัดแน่นเหลือเนื้อตัวทั้งหมดเท่าเข็มเย็บผ้าเล่มเดียวโดยมีน้ำหนักเท่าเดิม; เรื่องที่โลกเป็นสุญญตานั้น ทำให้นึกโยงมาเทียบเคียงกับความเข้าใจของวิทยาศาสตร์ฝ่ายวัตถุ ที่ว่าทั้งจักรวาลหรือสกลพิภพ ก็คือสสารและพลังงาน ในอดีต เคยว่าสสารและพลังงานเป็นต่างอย่าง แต่ปัจจุบัน ถึงสมัยของ new physics รู้กันชัดแล้วว่า สสารและพลังงานคืออันเดียวกัน ดังนั้น จะว่าทั้งโลกทั้งจักรวาล ก็คือพลังงานนั่นเอง พูดอย่างชาวบ้านว่า ทั้งโลกทั้งจักรวาล ไม่มีอะไรเป็นเนื้อเป็นตัวเป็นชิ้นเป็นอันเลย (เขียน “จักรวาล” เพื่อให้ตรงตามคำเดิมในภาษาบาลี ไม่เขียน “จักรวาล” อย่างในภาษาไทย)

อย่างไรก็ดี สำหรับคำถามว่า โลกนี้มีอยู่ไหม? สิ่งทั้งหลายมีจริงหรือไม่? นั้น ถ้าต้องการเลี่ยงการตอบว่า “มี” หรือ “ไม่มี” ตลอดจนคำว่า “สูญ” ก็พูดได้ อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า (ส.น.๑๖/๔๓/๒๐)

ที่เกิดขึ้น ก็มีแต่สภาวะที่คงอยู่ไม่ได้เท่านั้น เกิดขึ้นมา, ที่ดับไป ก็มีแต่สภาวะที่คงอยู่ไม่ได้เท่านั้น ดับไป...แน่ะกัจจนะ แคนี่แล ก็เป็นสัมมาทิฐิ

ดังที่พระวชิรภิกษุณีถูกมารถามว่า (ส.ส.๑๕/๕๕๒/๑๙๗)

คนสัตว์นี้ ใครสร้าง? พระผู้สร้างคนสัตว์นี้ อยู่ที่ไหน? คนสัตว์เกิดมีขึ้นมาที่ไหนเมื่อไร? คนสัตว์จะดับหายหมดไปที่ไหนเมื่อไร?

ท่านตอบว่า

มารเอ๋ย ท่านเชื่อหรือว่าเป็นคนเป็นคนสัตว์ เป็นความเห็นของท่านดั่งนั้นหรือ นั่นคือกองรวมแห่งสภาวะที่ปัจจัยก่อกันขึ้นมาล้วนๆ จะหาคนสัตว์ในนี้ไม่มีหรอก

เหมือนอย่างว่า เขาส่วนประกอบทั้งหลายคูกันเข้า ก็มีศัพท์ว่ารถขึ้นมา เมื่อมีชิ้นนี้ทั้งหลาย ก็มีสมมติว่าคนสัตว์ ที่แท้มี มีแต่สภาวะที่คงอยู่ไม่ได้เท่านั้น ปราภุมิขึ้น มีแต่สภาวะที่คงอยู่ไม่ได้เท่านั้น ตั้งขึ้นมา และก็บาราศไป. นอกจากสภาวะที่คงอยู่ไม่ได้ ไม่มีอะไรเกิดมี นอกจากสภาวะที่คงอยู่ไม่ได้ ไม่มีอะไรดับหายไป

“สภาวะที่คงอยู่ไม่ได้” เป็นคำบอกอยู่ในตัวว่า “มี” หรือว่า “ไม่มี” โลก ชีวิต สิ่งสรรพ สากลจักรวาล ก็คือบรรดาสภาวะที่คงอยู่ไม่ได้นั่นเอง

สภาวะที่คงอยู่ไม่ได้ หรือคงทนอยู่ไม่ได้ ก็คือ มันเป็นอนิจจา ที่ว่าเกิด-ดับ มีขึ้นมาก็ดับสลายหายไป เป็นทุกขา ที่ว่าทนอยู่ไม่ได้ คงอยู่ไม่ได้ และเป็นอนัตตา ที่ว่ายืนตัวอยู่ไม่ได้ ไม่มีตัวยืนเป็นแก่น เป็นแกนคงแท้ ที่จะป็นเจ้าจำนงทรงความปรารถนาไว้ได้ แต่เป็นไปตามความลัมพันธ์โดยเป็นปัจจัยกันกับสิ่งคือสภาวะทั้งหลาย เป็นปัจจัยการ ตามที่มันเป็นอิทัปปัจจัยตา-ปัจจุสมุปบาท

เมื่อพูดว่า เกิด-ดับ ก็ทำให้มีคำว่า “ขณะ” เข้ามารองรับ เหมือนกับว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่ ทรงอยู่ ดำรงอยู่ ชั่วขณะๆ แล้วในการศึกษาสื่อสาร ก็มีการพยายามบอกการเกิด-ดับนั้นให้ชัดหรือให้เข้าใจได้ดีที่สุด จะว่า วิบ-แว็บ วูบ-วับ ก็ไม่พอแก่ภาษา ก็ใช้คำว่าขณะกัน จริงจังมากขึ้น

เมื่อพูดถึงสิ่งทั้งหลายเช่นตัวคน ที่ว่าเป็นการประชุมของ ส่วนประกอบทั้งหลายมากมาย แยกแยะออกไปๆ จนเป็นหมวดหมู่ จำพวก แยกหน่วยย่อยจนถึงส่วนละเอียดที่สุด ทั้งรูปธรรม และนามธรรมประเภทต่างๆ ในสมัยของอรรถกถา-ฎีกา แยกแยะว่า นามธรรมเกิด-ดับสั้นถี่หรือเร็วกว่ารูปธรรมมาก ดังที่ว่าจิตเกิด-ดับ ๑๗ ขณะ เท่ากับอายุของรูปธรรมเกิดดับขณะหนึ่งๆ (เช่น วิภังคมูลฎีกา ๒๓๓)

คำว่า “สภาวะที่คงอยู่ไม่ได้” ในที่นี้ คือคำบาลีว่า “ทุกข” ซึ่งได้แก่สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ทั้งโลกและชีวิต ทั้งรูปธรรมและนามธรรมหมดทั้งสิ้น ที่เป็นอนิจจา-ทุกขา-อนัตตา คงอยู่ไม่ได้ ตามภาวะของมันที่เป็นอย่างนั้นเอง มิใช่ทุกขที่เป็นความเจ็บปวด ความบีบคั้นกดดันทนไม่ได้ไม่ไหวในจิตใจหรือในความรู้สึกของคน

โลกและชีวิต สิ่งสรรพบรรดามีทั้งหมดทั้งปวงนั้น เป็นทุกขสภาวะ ที่คงอยู่ไม่ได้ เปลี่ยนแปลงผันแปรมีมาหมดหายไป โดยขึ้นต่อเหตุปัจจัยตามธรรมดาของมันดังที่กล่าวแล้ว

มนุษย์เกิดขึ้นมามีชีวิตเป็นอยู่ดำเนินไปในโลกท่ามกลางสิ่งสรรพอันเป็นสภาวะที่คงอยู่ไม่ได้นั้น เขามีผัสสายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น ผิวกาย จนถึงจิตใจ เกิดสำนึกถึงตัวตนที่จะอาศัยใช้ผัสสายตนะเหล่านั้น รับรู้ เรียนรู้ และเสพความรู้สึกที่ปรารถนา

แต่มนุษย์รู้ไม่ถึงความจริงแท้ที่เป็นภาวะของโลกและชีวิตของเขา เขาเพียงได้อาศัยผัสสายตนะนั้นเรียนรู้เข้าใจให้พอที่จะดิ้นรนแสวงหาเป็นเจ้าของครอบครองบรรดาสิ่งเสพไว้แก่ตัว และทำการทั้งหลายทุกอย่างสุดสามารถที่จะเลี้ยงรักษาเชิดชูตัวให้อยู่ได้ยิ่งใหญ่ ยั่งยืนมั่นคง แต่ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม สิ่งทั้งหลายหมดทั้งโลกรวมทั้งชีวิตของเขาเองนั้น เป็นสภาวะที่คงอยู่ไม่ได้ มันไม่อยู่ในอำนาจ ไม่เป็นไปตามความปรารถนาของเขา ของมนุษย์เจ้าใหญ่ หรือเทพไทใดๆ แต่มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันเองดังที่กล่าวแล้ว มันจึงต้านทานฝืนความปรารถนาและขัดขืนความหมายมันยึดถือ ไม่สนองตัณหาอุปาทานของเขา

เมื่อเป็นอย่างนี้ สิ่งทั้งหลายที่เป็นทุกข์คงอยู่ไม่ได้ตามธรรมดาของมันเหล่านั้น ก็จึงก่อให้เกิดความเจ็บปวด กัดค้น ความกระทบ กระแทก บีบคั้น ทนไม่ได้ กลายเป็นอาการที่เรียกว่าความทุกข์ขึ้นมา ในจิตใจในความรู้สึกของคนหรือมนุษย์นั้นๆ

เมื่อได้รู้เข้าใจมองเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลายที่คงทนอยู่ไม่ได้ เป็นไปตามความสัมพันธแห่งเหตุปัจจัย คนก็จะวางใจปฏิบัติต่อสิ่งสรรพอย่างเท่าทันพอดีกับเหตุปัจจัย โดยมีชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา มีความสุขเป็นอิสระสืบไป

ลงท้ายด้วยความในธรรมบทคาถาลิ้นๆ (พ.ธ. ๒๕/๑๔/๒๑) ว่า

เป็นเสขะ ก็จักรู้จักปฐพีที่เป็นเรือนร่างตัวคน เข้าใจ
โลกมนุษย์นี้ พร้อมทั้งอบายยมโลก จบถึงเทวโลก

รู้เท่าโลกทัศน์ชีวิตถึงความจริงแล้ว ก็เป็นอยู่ดีมีสุขด้วยปัญญา
ไม่ต้องหลงมัวติดตามวุ่นวายหนึ่ทุกข์แย้งกันหาความสุข ไม่จบสิ้น

ว่าตามพุทธพจน์ “ธาตุใด ชย... ปฐวีโต” (ม.ศ. ๑๔/๖๗๙/๔๓๖)
“คนนี้มีธาตุ ๖” คือ คนนั้นเป็นการประชุมกันของธาตุ ๖ ได้แก่ ปฐวี
ธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาสธาตุ และวิญญานธาตุ¹¹

สมกับความจริงที่ว่านี้ มีพุทธพจน์ (ขง.ติก.๒๐/๕๐๑/๒๒๗) แสดง
การเริ่มต้นชีวิตของคนว่า

ภิกษุทั้งหลาย อาศัยธาตุ ๖ ก็มีกำเนิดของสัตว์ใน
ครรภ์ เมื่อมีกำเนิด จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย
จึงมีสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา (ความรู้สึกสุข-ทุกข์-
ไม่สุขไม่ทุกข์), ถ้าหวั่นบุคคลผู้เสถรวาทานอยู่เนืองๆ เรา
บัญญัติว่า นี่ทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่
ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์...

¹¹ ตามพุทธพจน์นี้ ว่าตามความหมายที่แท้ คือโดยปรมาตม คนไม่มี แต่คนนั้นเป็นการ
ประชุมกันของธาตุ ๖ ดังว่าแล้ว; “ธาตุ” ที่ว่านี้ มีใช้ธาตุ - element ที่เป็นศัพท์บัญญัติ
ในปัจจุบันตามความหมายของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ แต่ธาตุ คือสภาวะที่มีอยู่ดำรงอยู่
ตามธรรมชาติของมันเอง; ๔ ธาตุแรก มีความหมายใน ๔ ระดับ คือ

ก) ลักษณะ (ธาตุที่เป็นลักษณะ):

๑. ปฐวีธาตุ = สภาวะเตบขยายแผ่ไป (กัมม) - extension
๒. อาโปธาตุ = สภาวะดึงดูด เกาะกุม - cohesion; attraction
๓. เตโชธาตุ = สภาวะอุ่นร้อน - heat
๔. วาโยธาตุ = สภาวะสั่นไหวเคร่งตึง - vibration

ข) สัมผัส (ธาตุที่เป็นของผสมรวม): ธาตุ ๔ ได้แก่ ของแข็ง ของเหลว ไฟ ลม

ค) อารัมมณะ (ธาตุที่ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน): เช่น ผม ขน เล็บ เป็น ปฐวีธาตุ, น้ำมูก น้ำลาย
น้ำดี เลือด เป็น อาโปธาตุ ฯลฯ

ง) สมมุติ (ธาตุตามสมมุติของคน): เช่น แม่พระธรณี พระพาย แม่พระคงคา

ต่อไป ๕. อากาสธาตุ = ความว่าง ช่องว่าง (= space มีใช้ air ซึ่งเป็นวาโย)

๖. วิญญานธาตุ = ธาตุรู้ คือจิต (consciousness, mind)

อีกแห่งหนึ่ง (ม.ม.๑๒/๔๕๒/๔๘๗) พระพุทธเจ้าตรัสแสดงการ
เริ่มต้นชีวิตของคนนั้น ต่างลำนวนออกไปว่า

ภิกษุทั้งหลาย เพราะการประชุมพร้อมแห่งปัจจัย
๓ อย่าง จึงมีกำเนิดของสัตว์ในครรภ์ ในเรื่องนี้...ภิกษุ
ทั้งหลาย เมื่อใดแล มารดาบิตราร่วมกันด้วย มารดา(ใน
วัย)มีระดูด้วย ตัวกำเนิด (คนธพพ) ก็จำเพาะเข้าไปด้วย
เพราะประชุมพร้อมปัจจัย ๓ อย่างนี้ จึงมีกำเนิดของสัตว์
ในครรภ์; ภิกษุทั้งหลาย มารดาบริหารครรภ์นั้นด้วย
ท้อง เป็นภาระหนัก ด้วยความห่วงใยกังวลเป็นอันมาก
แก้เตือนบ้าง ลีบเตือนบ้าง, เมื่อล่วงไปแก้เตือน หรือ
ลีบเตือน มารดาจึงคลอดครรภ์อันเป็นภาระหนักนั้น
ด้วยความห่วงใยกังวลเป็นอันมาก และเลี้ยงทารกที่เกิด
แล้วนั้น ด้วยโลหิตของตน. ภิกษุทั้งหลาย น้ำนมของ
มารดานั้น ในอริยวินัย ก็คือโลหิต

ภิกษุทั้งหลาย กุมารนั้น อาศัยความเจริญเติบโต
และอินทรีย์ทั้งหลายแก่กล้าขึ้น ก็เล่นสนุกด้วยเครื่อง
เล่นสำหรับเด็กน้อย อย่างพวกไถเล็ก ๆ ตีไม้หิ้ง หกคะ
เมน เล่นกังหัน ดวงทราย รถน้อย ๆ ชนุน้อย ๆ

ภิกษุทั้งหลาย กุมารนั้นนั้นแล อาศัยความเจริญ
เติบโตและอินทรีย์ทั้งหลายแก่กล้าขึ้น เติบโต อ้วน
พร้อม บำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ ทั้งรูป...เสียง...กลิ่น...
รส...โผฏฐัพพะ...อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ ที่
ชวนให้รัก ชวนให้ใคร่ ชวนให้ติดใจ เป็นที่เปรมใจ

พุทธพจน์ทั้ง ๒ ส่วนนี้ ตรัสแสดงพัฒนาการแห่งชีวิตของคน ตั้งแต่กำเนิดที่เป็นการเริ่มต้นและเติบโตขึ้นไป โดยมีชีวิตเป็นอยู่ตามวิสัยของปุถุชนได้อำนาจของวิชาตถาหาอุปาทาน แล้วพัฒนาขึ้นไปจนถึงขั้นที่เกิดมีปัญญารู้เข้าใจ แล้วดำเนินชีวิตถูกต้องปลอดภัยจากทุกข์ มีความสุขเป็นอิสระ โดยทั้งหมดนั้น เป็นปัจจัยการ คือ อิทัปปัจจยตา-ปฏิจจสมุปบาท อันเป็นอริยสัจ

พุทธพจน์ ๒ ส่วนนั้น ต่างกันในแง่ที่ว่า พุทธพจน์แรก (จาก *ติตถายตนาทิสฺสูตร*) เป็นปรมัตถเทศนา คือทรงบรรยายอธิบายความโดยตรัสแสดงธรรมไปตามสภาวะ ส่วนพุทธพจน์หลัง (จาก *มหาตัทธนาสังขยฺยสฺสูตร*) เป็นสมมุติเทศนา คือทรงอธิบายด้วยภาษาสื่อสมมุติอย่างที่ชาวบ้านชาวเมืองพูดจาสื่อสารกัน

ในพุทธพจน์ข้างต้นที่ว่า “ฉชาติโร อย... ปุริโส” นั้น ยังมีข้อความต่อไปอีก เรียงต่อกันไปว่า “ฉชาติโร อย...ปุริโส ฉผสฺสยตโน อฏฺฐารสมโนปิชาโร” คือบอกว่า “คนนี้ มีชาติ ๖ มีผัสสสายตนะ ๖ มีมโนปวิจาร ๑๘”

นี่คือ เมื่อมีชาติ ๖ ประชุมพร้อมแล้ว กระบวนปัจจัยการก็ดำเนินไปให้เกิดมี *ผัสสสายตนะ* คือแดนรับรู้และเสพความรู้สึก ๖ ช่องทาง (จักขุ โสตะ ชิวหา กาย มโน) มี *มโนปวิจาร* คือความคิดคำนึง ตริกตรองของใจ ๑๘ ด้าน (เอารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และเรื่องราวในใจ ที่ได้รับเข้ามาทางผัสสสายตนะ ๖ นั้น ซึ่งน่าชื่นใจบ้าง น่าชื่นใจบ้าง เฉยๆ บ้าง ขึ้นมาใส่ใจตริตรองคิดคำนึงไปตามเจตจำนงแผกผัน นานัปการ) มีชีวิตเป็นคน ที่พร้อมจะเป็นอยู่ก้าวดำเนินไปในโลก

เรื่องแทรกสำคัญ:

รู้ทันไว้ อย่าหลงเข้าใจผิดไป ตามคำพระที่ไทยเพี้ยน

คำศัพท์ธรรมมากมาย ซึ่งมาจากภาษาบาลี ที่เรียกกันง่ายๆ ว่า คำพระ ได้ถูกนำมาใช้สื่อสารพูดจากันในภาษาไทย แล้วมากมาย หลายคำก็ได้มีความหมายผิดเพี้ยนไป บางคำห่างไกลจากคำเดิมจนไม่เหลือเค้า หรือกลายเป็นเหมือนจะตรงกันข้าม (บางที่ใช้คำอังกฤษง่ายๆ แสดงความหมายได้ดี) เช่น

อธิษฐาน: ตั้งใจมั่นแน่วแน่จะทำให้สำเร็จ;

ไทยเพี้ยน = ตั้งใจขออำนาจศักดิ์สิทธิ์บันดาลให้ได้ให้สำเร็จสมปรารถนา

อารมณ์: สิ่งที่ถูกรับรู้ (sense object) เช่น รูป เสียง กลิ่น รส;

ไทยเพี้ยน = ความรู้สึกที่เป็นอาการผันแปรของจิตใจ (emotion) เช่น โกรธ เศร้า

กาม: ความใฝ่ปรารถนา รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งจับต้อง ที่น่าใคร่ น่าสนใจ;

ไทยเพี้ยน = ความใคร่ทางเพศ

สัญญา: ความจำได้หมายความว่า เขียว ขาว ดำ แดง สั้น ยาว ไข่มุก ปากกา ฯลฯ

ไทยเพี้ยน = ข้อตกลงระหว่าง ๒ ฝ่าย

เวทนา: ความรู้สึกสุข ทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์หรือเฉยๆ (อทุกขมสุข หรืออุเบกขา)

ไทยเพี้ยน = สลดใจสงสาร

อุเบกขา เป็นคำพระสำคัญที่ถูกเข้าใจผิดใช้ผิดกันไปทั่ว ต้องแยกให้ชัดว่า มี ๒ อย่าง คือ

- ก) **อุเบกขา** ที่เป็นเวทนา คืออุเบกขาเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ได้แก่ความรู้สึกเฉยๆ (indifference) ไม่สุขไม่ทุกข์ เรื่อยๆ เฉื่อยๆ เพลินๆ ซึ่งมักมากับโมหะ, อุเบกขาเวทนานี้ เป็นคำที่ควรเลี่ยง ไม่ใช่ (ใช้อทุกขมสุข) เพื่อไม่ให้สับสนกับ ข) **อุเบกขา** ที่เป็นภาวะจิตอย่างเลิศ

ดังว่าแล้ว ชาติ ๖ ประชุมพร้อมเป็นคน โดยเกิดมีชีวิตที่เป็นไปตามกระบวนการปัจจัยการ เมื่อเกิดมี ผัสสาสนะ ๖¹² เป็นที่สื่อความรู้-เสพความรู้สึกได้แล้ว ชีวิตก็ดำเนินไป

- ผัสสยตนะ ๖ = จักขุ-ตา ไสตะ-หู ชานะ-จมูก ชิวหา-ลิ้น กาย-ผิวหนัง
มโน-ใจ

- ธรรมณ์ ๖ = รูป-รูป ลัททะ-เลียง คันชะ-กลิ่น รส-รส
โผฏฐัพพะ-สิ่งต้องกาย ธรรม-เรื่องในใจ

→ เกิด วิญญาณ (ความรู้ในใจ):ตา+รูป→เห็น หู+เสียง→ได้ยิน

จุมก+กลืน→^๑ได้กลืน ลืน+รส→^๒รู้รส

กาย+สิ่งจำเป็น→รู้สัมผัส ใจ+ธรรม→รู้เรื่องในใจ

¹² ผัสสยัตนะ (แฉกเกิดผัสสะ คือแฉกกระทบอารมณ์ เป็นที่สื่อความรู้ และเสพความรู้สึก) เทียบในปัจจุสมุปปาต = สฬายัตนะ → ผัสส

→ เกิด **สัญญา** (ความรู้จัก, หมายรู้):

- ตา + รูป → รู้ว่า เขียว ขาว ดำ แดง หมา แมว ต้นไม้ เหล็ก ฯลฯ
- หู + เสียง → รู้ว่า ดัง เบา แหบ ทุ้ม เสียงปืน เสียงระฆัง ฯลฯ
- จมูก + กลิ่น → รู้ว่า หอมเหม็น ชุน ฯลฯ
- ลิ้น + รส → รู้ว่า เปรี้ยว หวาน มัน เค็ม ฝาด เผื่อน ฯลฯ
- กาย + สิ่งจับต้อง → รู้ว่า เย็น ร้อน ชุ่ม ชอน แข็ง นุ่ม แสบ ฯลฯ
- ใจ + เรื่องในใจ → รู้ว่า นึกคิดอะไร รู้สึกอย่างไร ตีใจอะไร กลุ้มใจอะไร ฯลฯ

ผัสสาชยตนะ ๖ กระทบ **ขารมณ ๖** → **เสพความรู้จัก** ดังนี้

→ เกิด **เวทนา** (ความรู้สึกสุข-ทุกข์):

- ตาเห็นรูป, หูได้ยินเสียง, จมูกได้กลิ่น, ลิ้นรู้รส, กายรู้สัมผัส, มโนรู้เรื่องในใจ
- ถ้าถูกตา...ถูกใจ น่ายินดี ตรงกับที่ตัวชอบ ก็เป็น **สุข**
- ถ้าขัดตา...ขัดใจ น่าเกลียด เป็นอย่างที่ไม่ตัวชัง ก็เป็น **ทุกข์**
- ถ้าเป็นของผ่านๆ ไม่น่าสนใจ เรื่อยๆ เฉื่อยๆ ก็เฉยๆ **ไม่สุขไม่ทุกข์**

ที่ผัสสาชยตนะ ๖ ซึ่งรับรู้และเสพเวทนานั้นแหละ คนก็รู้จักโลก โลกปรากฏแก่เขา เกิดขึ้นแก่เขา เขามีโลกที่จะดำเนินชีวิตไปตามที่รู้จัก และจะได้เสพเวทนาด้วยผัสสาชยตนะ ๖ แດนนั้

ความรู้และความรู้สึกที่ผัสสาชยตนะ รับรู้รับเสพรู้สึกทั้ง ๖ แດนนั้ มิใช่จะจบสิ้นหมดหายไปทีนนั้ แต่เข้าไปรวมที่ใจ คือมโน และที่มโนนั้น จิตก็ได้ข้อมูลหลากหลายไปตริตรองคิดคำนึงไปตามเจตจำนงแผกผันน่านั้การ พุดรวมๆ ว่าเป็นมโนปวิจาร ๑๘

การที่ผัสสาชยตนะ ๖ ได้รับรู้หลากหลาย และได้เสพเวทนารู้สึกสุขทุกข์มาทั้งหมดนี้ เป็นภาครับ คนนั้นยังไม่ได้แสดงตัว ยังไม่ได้ทำอะไร เขาจะแสดงตัว จะเป็นผู้ทำการทำกรรม เมื่อเกิดมีเจตนา จำนงจงใจ ตั้งใจที่จะเอา จะทำการอะไรอย่างไร เริ่มตั้งแต่มีปฏิกิริยาต่อสิ่งที่ได้รับรู้รับเสพนั้นๆ

เช่นว่า ได้พบเห็นอะไร ได้ยินเสียงอย่างใด รู้สึกเป็นสุข แค่นี้คือภาครับ แต่ถ้าต่อจากนั้น เมื่อเป็นสุขแล้ว ชอบใจ อยากได้ คิดจะเอา หรือรู้สึกทุกข์แล้ว ไม่ชอบ ชัง อยากให้พ้นให้หายไป คิดจะทำลาย ก็เป็นภาคแสดง ซึ่งขยายออกไปเป็นการทำกรรมทำการต่างๆ

ความรู้ทางผัสสายตนะ ๖ นั้น ไม่ถึงขั้นเป็นปัญญา ได้แก่ ความรู้ย่นพื้น คือ เห็น ได้ยิน ฯลฯ (วิญญาณ) แล้วก็รู้จักว่าอะไรเป็นอย่างไร จำหมายเก็บข้อมูลไว้ (สัญญา) ซึ่งสัมพันธ์กับความรู้รู้สึกสุขทุกข์ไม่สุขไม่ทุกข์ (เวทนา) อย่างสำคัญ คือถ้าผัสสะ-รับรู้อะไรสิ่งใด (อารมณ์) รู้สึกสุข หรือรู้สึกทุกข์ ก็จะจำหมายสิ่งนั้นเอาจริงเอาจัง ยิ่งรู้สึกสุขมาก หรือทุกข์แรง ก็ยิ่งจำหมายถึงกับเก็บรายละเอียดให้แม่นยำชัดเจน

การเสพเวทนารู้สึกสุข-ทุกข์นี้แหละ เป็นช่วงสำคัญของปัจจัยา-การ เมื่อไม่รู้ทัน จัดการไม่ดี ก็เป็นปัจจัยแก้ตัณหา ที่เป็นแรงขับเคลื่อนกระบวนการก่อทุกข์ใหญ่โตซับซ้อน เข้ากับความที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า สำหรับผู้เสพเวทนานี้แหละ จึงทรงตราหลักอริยสัจบัญญัติว่า นี่ทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

สิ่งที่ผัสสะแล้ว จะได้เวทนารู้สึกเป็นสุข ก็ได้แก่อารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งจับต้อง ที่น่ารัก น่าใคร่ น่าชอบใจ เรียกรวมๆ ว่า กามคุณ ๕ (จะเรียกว่ากามารมณ์ ๕ ก็ได้ แต่มีใช้มีความหมายแคบอย่างในภาษาไทยที่เพี้ยนไปว่าเป็นเรื่องทางเพศ) ซึ่งทำให้คนทั้งหลายที่มีชีวิตอยู่กับผัสสายตนะ ติดใจใฝ่ปรารถนาแสวงหาუნวายอยู่กับกามคุณ ๕ เหล่านี้ เรียกรวมๆ ว่า กาม

ที่นี้ ลึกเข้าไปในจิตใจ คนมีเจตนา เป็นตัวนำในการทำงานของจิตนั้น คือความจำนง จงใจ ความตั้งใจ (เลือก) จะทำ จะไม่ทำ อะไรอย่างไร (โดยมีภาวะจิตต่างๆ เช่น ความโลภ ความโกรธ อีสา มานะ ปรุณเปรยอยู่เบื้องหลัง) และแม้ว่าคนจะไม่ได้ความรู้ที่เป็นปัญญาจากผัสสาตนะ ๖ เหล่านี้ แต่คนเป็นสัตว์พิเศษ แต่ละคนเกิดมาก็มีปัญญาของตนๆ (เรียกว่าสชาติกปัญญา) ซึ่งมากน้อยเฉียบแหลมต่างๆ กันไป แล้วก็พัฒนาปาริหาริปัญญาขึ้นมา ให้รู้จักบริหารชีวิต ดำเนินกิจการงานให้เป็นไปให้สำเร็จ

ด้วยความใฝ่ใจปรารถนาความสุข และหลีกเลี่ยงความทุกข์ มนุษย์ทั้งหลายก็ดิ้นรนหาความรู้หาเอากามวัตถุทั้งหลายมาสนองผัสสาตนะของตนๆ ทั้งของกิน ของใช้ เครื่องเล่น เครื่องบำรุ่งบำเรอนานัปการ พุดรวมๆ ว่าหาทรัพย์ แม้จะต้องทำการที่ยากลำบาก และเมื่อต่างก็จะได้จะเอา คนไม่น้อยก็ขัดแย้งกัน เกิดการแย่งชิงกัน เอาเปรียบกัน ช่มเหงเบียดเบียนกัน การหาความสุขที่จะให้ทางหายไม่มีทุกข์ กลายเป็นทำให้ตัวเองเจอทุกข์ใหม่และก่อทุกข์เพิ่มให้แก่คนอื่น

แต่ก็มีมนุษย์บางส่วนบางพวกซึ่งมีจิตใจมีปัญญาที่พัฒนาสูงขึ้นแล้ว รู้จักแสวงหาสร้างโกะขึ้นด้วยความขยันหมั่นเพียรสุจริตชอบธรรม แล้วแบ่งปันช่วยเหลือผู้อื่น และใช้ทรัพย์นั้นทำความดีงาม สร้างสรรค์บำเพ็ญประโยชน์ แต่พุดรวมๆ ว่า มนุษย์ทั้งหลายมีชีวิตที่เหมือนกับว่าอยู่แค่ผัสสาตนะ ๖ นั้น โดยใช้มันหาความรู้ จำหมายไว้แล้วทำการหาทรัพย์เอาสิ่งบำเรอมาให้มันผัสสะเสพความรู้สึกเป็นสุข

มนุษย์ทั้งหลายทั่วๆ ไป ดำเนินชีวิตเป็นอยู่กันอย่างนี้ เรียกรวมๆ ว่าเป็น “กามโกะ” พุดง่าย ๆ ก็คือชาวบ้านนั่นเอง ซึ่งอาศัยใช้ผัสสาตนะ ๖ นั้น พากันดิ้นรนวิ่งหนีทุกข์ ไล่หาความสุข แถมเบียดเบียนกันไปไม่รู้จบสิ้น

พระพุทธเจ้าได้ทรงจัดแยกจำแนกประเภทว่ามี กามภคิ ๑๐ จำพวก (ข.จ.ทศก.๒๔/๙๑/๑๘๘) คือ

กลุ่มที่ ๑ หาทรัพย์โดยทางไม่ชอบธรรม ทำการรุนแรง

๑. ได้ทรัพย์มาแล้ว ไม่เลี้ยงตัวให้เป็นสุข ทั้งไม่เผื่อแผ่แบ่งปันและไม่ใช้ทรัพย์นั้นทำดีทำประโยชน์ (เสียทั้ง ๓ ส่วน)
๒. ได้ทรัพย์มาแล้ว เลี้ยงตัวให้เป็นสุข แต่ไม่เผื่อแผ่แบ่งปันและไม่ใช้ทรัพย์นั้นทำดีทำประโยชน์ (เสีย ๒ ดี ๑)
๓. ได้ทรัพย์มาแล้ว เลี้ยงตัวให้เป็นสุข ทั้งเผื่อแผ่แบ่งปันและใช้ทรัพย์นั้นทำดีทำประโยชน์ (เสีย ๑ ดี ๒)

กลุ่มที่ ๒ หาทรัพย์โดยทางชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง ทำการรุนแรงบ้าง ไม่ทำการรุนแรงบ้าง

๔. ได้ทรัพย์มาแล้ว ไม่เลี้ยงตัวให้เป็นสุข ทั้งไม่เผื่อแผ่แบ่งปันและไม่ใช้ทรัพย์นั้นทำดีทำประโยชน์ (เสีย ๓ ดี ๑)
๕. ได้ทรัพย์มาแล้ว เลี้ยงตัวให้เป็นสุข แต่ไม่เผื่อแผ่แบ่งปันและไม่ใช้ทรัพย์นั้นทำดีทำประโยชน์ (เสีย ๒ ดี ๒)
๖. ได้ทรัพย์มาแล้ว เลี้ยงตัวให้เป็นสุข ทั้งเผื่อแผ่แบ่งปันและใช้ทรัพย์นั้นทำดีทำประโยชน์ (เสีย ๑ ดี ๓)

กลุ่มที่ ๓ หาทรัพย์โดยทางชอบธรรม ไม่ทำการรุนแรง

๗. ได้ทรัพย์มาแล้ว ไม่เลี้ยงตัวให้เป็นสุข ทั้งไม่เผื่อแผ่แบ่งปันและไม่ใช้ทรัพย์นั้นทำดีทำประโยชน์ (เสีย ๒ ดี ๑)
๘. ได้ทรัพย์มาแล้ว เลี้ยงตัวให้เป็นสุข แต่ไม่เผื่อแผ่แบ่งปันและไม่ใช้ทรัพย์นั้นทำดีทำประโยชน์ (เสีย ๑ ดี ๒)
๙. ได้ทรัพย์มาแล้ว เลี้ยงตัวให้เป็นสุข ทั้งเผื่อแผ่แบ่งปันและใช้ทรัพย์นั้นทำดีทำประโยชน์ แต่ยังคงติดยังหมายยังสยบต่อทรัพย์ กินใช้ทรัพย์ โดยไม่รู้เท่าทันเห็นโทษ ไม่มีปัญญารู้ทันเป็นอิสระเหนือโภคทรัพย์ (เสีย ๑ ดี ๓)

**บุคคลผู้เลิศ: ผู้หาทรัพย์โดยทางชอบธรรม และใช้อย่างมี
สติสัมปชัญญะ มีจิตใจเป็นอิสระ มีลักษณะดังนี้**

๑๐. หาทรัพย์โดยทางชอบธรรม; ได้มาแล้ว เลี้ยงตัวให้เป็นสุข; เพื่อ
แบ่งปัน และใช้ทรัพย์นั้นทำดีทำประโยชน์; ไม่ลุ่มหลงมัวเมาสยบ
ต่อทรัพย์ กินใช้ทรัพย์โดยรู้เท่าทัน เห็นคุณโทษ ด้านดีด้าน
เสียของมัน มีปัญญา ทำตนเป็นอิสระ เป็นนายเหนือภอค
ทรัพย์ (ดีทั้ง ๔ ส่วน)

ประเภทที่ ๑๐ นี้ พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่าเป็นผู้เลิศ
ประเสริฐ สูงสุด ควรชมทั้ง ๔ สถาน คือ เป็นกามโมคิแบบฉบับ ที่
นำเคารพนับถือ

บุคคลโสดาบันที่ไม่ออกบวช ก็เป็นกามโมคิ และเห็นได้ชัด
ว่าจะเป็นกามโมคิอย่างเลิศ คือประเภทที่ ๑๐ ดังที่กล่าวแล้ว เมื่อเป็น
โสดาบัน ไม่มีมัจฉริยะ ไม่มีอคติ ก็เพื่อแบ่งปัน และใช้ทรัพย์ทำดี
ทำประโยชน์ได้เต็มที่ และบุคคลโสดาบันนั้นก็ปัญญาชีวิ คือมี
ชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญา ปัญญาที่นำการดำเนินชีวิตของบุคคล
โสดาบัน ก็คือสัมมาทิฐิที่เป็นอริยมรรค บุคคลโสดาบันจึงมีจิตใจ
เป็นอิสระ ไม่เมาไม่สยบต่อทรัพย์

ควรพูดแทรกเสริมไว้ที่นี่ด้วยว่า บุคคลที่จะเป็นปัญญาชีวิ
ดำเนินชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญาได้จริงแท้สมบูรณ์ ก็คือพระอรหันต์ ผู้มี
ปัญญาแจ้งชัดเป็นวิชา ปลอดพ้นวิชา เมื่อจะทำอะไร ก็ทำอันที่
อย่างที่ตามปัญญาส่องสว่างให้รู้เท่าทันอยู่แล้วว่าอันนั้นอันนี้ว่าอย่าง
นั้นอย่างนั้นว่านั่นถูกนี้ตรง ควรจะทำอะไรอย่างไร

นั่นคือต่างจากปุถุชนผู้ยังอ่อนปัญญา ที่ว่า ปุถุชนนั้น เมื่อจะเอาอันไหนจะทำอะไรอย่างไร ต้องตั้งเจตนา (เลือก) จำนงใจจะเอาอันไหนจะทำอะไรอย่างไร ไปตามที่สังขารแต่งสรร (เจตนา เป็นผู้นำเป็นหัวหน้าของกระบวนการสังขารที่ประกอบด้วยเจตสิกคือตัวประกอบของจิต ๕๐ อย่าง เช่น โลภะ ทิฏฐิ มานะ โทสะ อิสสา มัจฉริยะ – will นั้น free ที่จะจำนงใจจะเอาอันไหนจะทำอะไรอย่างไร ไปตามที่สังขารแต่งสรร) แล้วเจตนานี้ก็เป็นการ ส่วนผู้ที่ทำตามที่ปัญญาารู้ส่องให้อยู่แล้ว เจตนาไม่ต้องจำนงใจทำอย่างที่เป็นการแต่งสรรของสังขาร แต่จำนงทำแค่สนองตามที่ปัญญาบอกอยู่แล้ว เจตนาจึงไม่เป็นกรรม แต่เป็นเพียงกิริยา (กรณีนี้ คือ เมื่อปัญญาพัฒนาสมบูรณ์หรือพ้นอวิชชา คนก็จะ free from will)

สำหรับปุถุชนนั้น เมื่อมีเจตนาตั้งใจจำนงใจจะเอาอะไรจะทำอะไรแก่สิ่งใดอันไหนอย่างไร สิ่งนั้นอันนั้นอย่างนั้น ก็เป็นอารมณ์ (object) ของจิต คือเป็นสิ่งที่วิญญาณรับรู้ อารมณ์นั้นเป็นที่ตั้งที่ดำรงอยู่ของวิญญาณ เมื่อยังมีอารมณ์ที่รับรู้ วิญญาณก็สืบทอดทำงานอกเงยต่อไป พร้อมด้วยบรรดาสังขารเครื่องปรุงแต่งที่ประกอบอยู่ด้วย แล้วก็ เป็นปัจจัยแก่นามรูป ที่จะสืบทอดกระบวนการปัจจัยการ (อิทัปปัจจยตา-ปฏิจจสมุปบาท) หมุนเวียนต่อไป (ดู ส.นิ.๑๖/๑๔๗/๗๙)

แต่สำหรับพระอรหันต์ เมื่อทำอะไรอย่างไรไปตามที่ปัญญาบอกให้สว่างแจ้ง เจตนาเป็นเพียงกิริยา ไม่อาศัยจำพวกสังขารแต่งสรร (ไม่เป็นกรรม) อารมณ์ที่หมายของเจตนาซึ่งนำสังขาร ก็ไม่คงอยู่ที่จะหล่อเลี้ยงวิญญาณ ซึ่งจะเป็นปัจจัยแก่นามรูป (อวิชชา...นิโรธาสังขารนิโรธ, สังขารนิโรธ วิญญาณนิโรธ, วิญญาณนิโรธ นามรูปนิโรธ...) กระบวนปัจจัยการก็จึงสลายสิ้นไป

ดังได้มาแล้ว ผัสสายตนะ ๖ ที่เป็นแดนรับรู้-รับรู้สีกนั้น รู้แค่ วิทยุญาณ และสัญญา กับรู้สึกเวทนาที่เป็นสุขเป็นทุกข์และอทุกขมสุข เท่านั้น มันไปไม่ถึงปัญญา มีใช้แค่นั้น ในด้านในระดับที่มันรับรู้ได้ มันก็รู้ไม่ถึงไม่ได้ความเป็นจริงที่เป็นสภาวะของสิ่งทั้งหลาย ท่านว่ารับรู้ได้แค่ในระดับที่คล้ายกับการเห็นภาพลวงตาของพยับแดด หรือ รูปวิจิตรพิสดารในทะเลทรายที่แว้งว่างมีแต่แดดจ้าร้อนแรง อย่างพุทธพจน์ที่ว่า (ส.ข. ๑๗/๒๔/๑๗๒)

ภิกษุทั้งหลาย ณ เตือนสุดท้ายแห่งคิมหันต์ ใน
เวลาตะวันเที่ยง พยับแดดแผ่รูประยิบระยับ บรุชมีตา
ดี พิงมอญ ฟุ้งพินิจ พิจารณาดูให้ชัด...พยับแดดนั้น
ก็จะปรากฏเป็นช่องว่างเปล่า ๆ ลม ๆ แก่นสารในพยับ
แดดจะมีได้อย่างไร แม้นั้นใด. สัญญา (ความหมายรู้,
รู้จัก) อย่างหนึ่งอย่างใด ๆ ลม ๆ ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกันแล

อย่างง่าย ๆ สัตว์ดิรัจฉานมากมายก็มีผัสสายตนะคล้ายกับ
คนนี้ อย่างสุนัข แมว ม้า แพะ แกะ นก ปลา ฯลฯ ก็มีตา หู จมูก ที่
รับรู้ ไม่ว่าจะเป็นรูปลักษณะ ความไว ความคมชัด และวิสัยแห่งอินทรีย์ ซึ่ง
เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ไม่เท่ากัน ไม่ตรงกัน ไม่เหมือนกัน คงไม่มี
อย่างไหนถูกต้อง ตรงความจริงแท้ สุดแต่กระบวนการวิชชา-สังขาร จะ
เป็นปัจจัยแต่งสรรให้สนองค้นหาในสภาพความเป็นอยู่และวิถีการ
ดำเนินชีวิตที่ต่างๆ กันไป

พระพุทธเจ้าตรัสว่า การที่สมณพราหมณ์เจ้าลัทธิมากมาย
ถือทิฏฐิ ยึดวาทะ เรื่องโลก เรื่องชีวิต เรื่องอาตมมัน กันไปต่างๆ ก็
เพราะมองเห็น รู้เข้าใจโลก ชีวิต สิ่งสรรพ โดยคิดเอาจากการรับรู้รับ
รู้สึกทางผัสสะเหล่านี้ (ที.ส. ๙/๖๔-๗๖/๕๓-๕๕, ๗๗-๘๙/๕๕-๕๗) แล้วก็
กลายเป็นความเชื่อถือที่ผิด หลงผิดไป

การพัฒนาปัญญา ที่จะทำให้รู้เข้าใจความจริงของสิ่งทั้งหลาย มิใช่อยู่แค่การรับรู้ รับเสพ ที่ผัสสายตนะ แต่เข้าไปในใจ เป็นการเรียนรู้ โดยเป็นไปในใจ ที่มีการทำงานของจิตอย่างเป็นแนววิธี ไม่สับสน ปัญญานั้นพัฒนาขึ้นไปได้จนถึงขั้นที่รู้แจ้งชัดเข้าถึงความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลาย มองเห็นความสืบทอดต่อเนื่องไป และความสัมพันธ์เป็นปัจจัยเกื้อกันอันปรากฏเป็นความเปลี่ยนแปลงและความเป็นไปต่างๆ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ปัญญาซึ่งรู้เข้าใจแจ้งชัดให้มองเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลายได้อย่างถูกต้องเต็มพอดี ที่เรียกว่า สัมมาทิฐิ นั้น จะเกิดขึ้นได้ด้วยปัจจัย ๒ อย่าง (ขง.ทุก.๒๐/๓๗๑/๑๑๐) คือ¹³

¹³ ปัญญา ๓ คือปัญญาจำแนกตามทางที่เกิด มี ๓ อย่าง คือ

๑. จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา (ปัญญาจากโยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง)

๒. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน (ปัญญาจากปรโตโฆสะ)

๓. ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ (ญาณอันเกิดขึ้นแก่ผู้อาศัยจินตามยปัญญา หรือทั้งสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญานั้น จะมักเข้มข้นมนสิการในสภาวะธรรมทั้งหลาย)

ตามที่พูดกัน มักเรียงสุตมยปัญญาเป็นข้อแรก แต่ในพระไตรปิฎก การที่ท่านเรียงจินตามยปัญญาก่อนนั้น พอจับได้ว่า ท่านมองที่บุคคลพิเศษประเภทมหาบุรุษก่อนว่า พระพุทธเจ้า (และพระปัจเจกพุทธเจ้า) ผู้ค้นพบความจริงนั้น มิได้อาศัยปรโตโฆสะ แต่ด้วยโยนิโสมนสิการของตนเอง ก็รู้เข้าใจต่อเข้าภาวนามยปัญญา รู้แจ้งสัจธรรมได้

แต่เมื่อมองที่บุคคลทั่วไป ท่านเริ่มด้วยสุตมยปัญญาเป็นข้อแรก โดยมีคำอธิบายตามลำดับว่า บุคคลเล่าเรียนสดับฟังธรรมแล้ว เกิดศรัทธา นำไปใคร่ครวญตรวจสอบพิจารณา เกิดเป็น สุตมยปัญญา อาศัยสิ่งที่ได้เรียนสดับนั้นเป็นฐาน เขาตรวจสอบซึ่งตรองเพ่งพินิจขบคิดลึกซึ้งต่อไป เกิดเป็นจินตามยปัญญา เมื่อเขาใช้ปัญญาทั้งสองนั้น จะมักเข้มข้นมนสิการในสภาวะธรรมทั้งหลาย แล้วเกิดญาณเป็นมรรคที่จะให้เกิดผลขึ้น ก็เป็นภาวนามยปัญญา

๑. **ปรโตโฆสะ** (เสียงจากผู้อื่น) เป็นปัจจัยภายนอก ได้แก่ ข่าวสารข้อมูล คำบอกเล่า คำสอนคำแนะนำของพ่อแม่ครูอาจารย์ท่านผู้รู้ ที่เป็นกัลยาณมิตร การปรึกษา สอบถาม การถกถ้อยสนทนา

๒. **โยนิโสมนสิการ** (คิดแยกคาย) เป็นปัจจัยภายใน ได้แก่ การรู้จักคิดพิจารณา คิดเป็น คิดสืบสาวตลอดสาย เช่น คิดวิเคราะห์ แยกแยะ คิดสืบค้นเหตุปัจจัย คิดให้แก้ปัญหาได้ คิดทำอะไรๆ แม้ที่ร้ายให้กลายเป็นดีงามเป็นประโยชน์

ถ้าจะให้ดี ปัจจัยภายนอกพึงช่วยชักนำให้เกิดปัจจัยภายในด้วย เช่น พ่อแม่ครูอาจารย์ควรแนะนำสอนฝึกให้ลูกให้ศิษย์รู้จักคิดอย่างโยนิโสมนสิการ

ได้พูดเรื่องแทรกเรื่องเสริมยืดยาวออกไปมากแล้ว หวนกลับมาสรุปความตอนนี้ว่า เมื่อเกิดมี**ธรรมจักร** คือตาปัญญา มองเห็นสภาพความจริงของสิ่งทั้งหลาย เห็นโลกและชีวิตหมดทั้งสิ้น คือกระบวนการความเป็นไปของปัจเจกการนั้นเอง อย่างที่ว่านี้ นี่ก็เป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ที่มาถึง “โสดา” (กระแส) คือ “มรรค” มืดมัว¹⁴

ด้วยตาปัญหานี้ ความคิดที่ติดอยู่กับการยึดถือตัวตน ความเคลงใจสงสัยในความจริงของสิ่งทั้งหลาย และความยึดถือศีลพรตมกายศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ที่ติดตรึงใจมนุษย์ปุถุชน ก็หลุดหายไปเองตามธรรมชาติของมัน เรียกว่าหมดสิ้นสักกายทิฐิ วิจิจิจนา สิ้นพทปราคตลอดจนมัจฺจนริยะ และอคติ ดังได้ว่าไปแล้ว คราวนี้ก็ดำเนินชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญา เป็นปัญญาชีวิต ในขั้นที่หมดปัญหากับความทุกข์แทบทั้งสิ้น

¹⁴ เป็นสัมมาทิฐิ (ม.ม. ๑๒/๖๗๘/๔๓๖) ละทิฐูปาทาน สิ้นพทูปาทาน และอัตตวาทุปาทาน ได้สิ้น เหลือกัมมูปาทานเบาบางลง (อ.อ. ๒๒๖)

วิธีปฏิบัติในการศึกษา ให้เกิดปัญญาเห็นธรรม

วิธีปฏิบัติพื้นฐานในการพัฒนาปัญญาที่จะมองเห็นความจริงที่ว่านั้น ได้แก่หลักที่เรียกว่า **สติปัฏฐาน** คือการตั้งสติหรือมีสติอยู่กับใจ ตามดูรู้ทันสภาวะทั้งหลายต่อเนื่องไป (อนุปัสสนา) ให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งความจริงของสิ่งทั้งหลาย (วิปัสสนา) รู้เข้าใจสภาพที่มันเป็น อนิจจา ทุกขา อนัตตา เป็นอทิปปัจจยตา-ปฏิจจสมุปบาท

ความรู้ทางผัสสาตนะไม่พอที่จะมองเห็นการเกิดดับสืบทอดต่อเนื่องกันไปและอาการแห่งความสัมพันธ์เป็นปัจจัยแก่กันของสภาวะธรรมทั้งหลาย บางที หรือเรื่อยๆ คนก็หลอกหลอนตัวเองต่างๆ ด้วยความรู้ทางผัสสาตนะเหล่านั้น แต่วิปัสสนาปัญญาที่มองเห็นความจริงนั้น เกิดขึ้นได้ด้วย **โยนิโสมนสิการ**

ในสติปัฏฐาน ๔ ที่ตามดูรู้เข้าใจกาย-เวทนา-จิต-ธรรมนั้น มีธรรมตัวทำงานประจำการ ๓ อย่าง คือ “**อาตาปี สมปชาโน สติมา**” ได้แก่ **วิริยะ** คือความเพียรที่ขบขันให้ทำกิจก้าวไป **ปัญญา** ที่รู้เข้าใจ และ **สติ** ที่ถึงทันหรือกำกับอยู่ ไม่เผลอไม่พลาด ผู้ที่ดำรงอยู่ในสติปัฏฐานชื่อว่าเป็นผู้มี**ความไม่ประมาท** ในขั้นพื้นฐาน

เมื่อจิตมั่นด้วยสติปัฏฐานดีแล้ว ก็ปฏิบัติตามหลัก**โพชฌงค์** (องค์แห่งโพธิ) ซึ่งมีธรรมที่เป็นตัวทำงาน ๗ องค์ คือ

๑. **สติ** นึกถึงดังมา คือ ระลึกจับรวบรวมข้อมูลที่ต้องการ เช่นธรรมที่ได้ฟังแล้ว เอามาให้ครบให้แม่นให้ตรง จัดเข้าพวกเข้าประเภท เรียงลำดับ ให้ชัดตรง ไม่สับสน นำเสนอต่อการพิจารณาได้เต็มตรง
๒. **ธรรมวิจย** เพินธรรม วิจัยสภาวะ คือ มองเห็นความหมาย จับหลักจับสาระได้ แยกแยะ วิเคราะห์ ตรวจสอบ สืบค้น

- สืบสาวเหตุปัจจัย ความสัมพันธ์ ให้รู้ความจริง ตรงตาม
สภาวะ มองเห็นข้อดีข้อเสีย คุณค่า โทษภัย ทางแก้ไข
ทางที่จะใช้ประโยชน์ เป็นต้น ข้อนี้ นอกจากต้องใช้โยนิโส
มนสิการของตนเองมากแล้ว ก็ให้รู้จักปรึกษาซักถามสอบ
ค้น (ปริจฉา) และเสวนาผู้รู้ผู้ทรงธรรมทรงปัญญา
๓. **วิริยะ** ความเพียร คือ มีความเข้มแข็งแก่งัดล้ามุ่งหน้าไป
ในการที่จะรู้เข้าใจยิ่งๆ ขึ้นไป ให้ปัญญาพัฒนารู้แจ้งเห็น
จริงสว่างชัด ดับความเคลือบแคลงสงสัย แก้ปัญหา ดับ
ทุกข์ภัยได้จริง
๔. **ปีติ** ความอิ่มใจ ปลื้มใจ คือ ด้วยใจมีฉันทะ เมื่อเพียร
ศึกษาก้าวหน้าไป ก็เกิดความยินดีอิ่มใจปลื้มใจ ยิ่งเกิดมี
กำลังที่จะศึกษายิ่งขึ้นไป
๕. **ปัสสัทธิ** ความผ่อนคลายพักกายพักใจ คือ เมื่อมีปีติอิ่มใจ
ปลื้มใจ กายใจก็ผ่อนคลาย ไม่มีความเครียดเขม็ง ไม่รู้จัก
เหน็ดเหนื่อย เหมือนได้พักผ่อนไปในตัวตลอดเวลา และมี
ความสุขพร้อมไปด้วยในตัว
๖. **สมาธิ** ความมีใจมั่นแน่ว คือ เมื่อกายใจผ่อนคลายรื่น
สบาย ไม่มีอะไรกีดกันบีบคั้นหรือรบกวน ไม่ต้องดิ้นรนที่
จะหนีไปหรือฝืนทน ใจที่ปลอดโปร่งโล่งสบาย ก็ตั้งมั่นสงบ
ใสผ่อง เป็นภาวะที่เหมาะสมที่เอื้อให้ใจทำงานทางปัญญาได้
คล่องและชัดเจนเต็มที่
๗. **อุเบกขา** ความมีใจเฉยนิ่งมองตรงลงตัว คือ ภาวะที่ใจลง
ตัวเข้าสู่ดุลยภาพ เป็นตุลา มองนิ่งชัดตรงพอดี ไม่เอียงขึ้น
ไม่เอียงลง ไม่เอียงซ้าย ไม่เอียงขวา ไม่ชอบ ไม่ชัง ซึ่งเป็น
ภาวะของจิตใจที่สติทำงานได้คล่องโล่งที่สุด และปัญญา
เห็นชัดเจนตรงตามที่มีมันเป็นแท้จริง

พระพุทธเจ้าตรัสสอนบ่อยครั้ง (เช่น ม.ญ. ๑๔/๒๘๗/๑๙๓; ส.ม. ๑๙/๑๓๘๑/๕๑๗, ๑๔๐๐/๕๒๓) ว่า

สติปัฏฐาน ๔ ที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว จะยัง
โพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ โพชฌงค์ ๗ ที่เจริญแล้ว ทำให้
มากแล้ว จะยังวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์

พระมหาปาชาบดีโคตมีเถรี กล่าวคาถาเป็นคำสอนสุดท้ายของ
ท่าน (ฐ.ขป. ๓๓/๑๕๗/๓๐๐) ว่า

ฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงมีตนเป็นที่พึ่งเถิด ท่าน
ทั้งหลายมีสติปัฏฐานเป็นโคจร เจริญโพชฌงค์ ๗
ประการแล้ว จักทำทุกขให้จบสิ้นไป

นอกนี้ มีธรรมสำคัญอีก ๕ หมวด มาเข้าสู่กับสติปัฏฐานและ
โพชฌงค์ รวมเป็นหลักธรรมใหญ่ เรียกว่าโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ได้แก่
สติปัฏฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕
โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘

โพธิปักขิยธรรม แปลว่า ธรรมอันเป็นฝ่ายแห่งการตรัสรู้
หรือธรรมที่เข้าพวกกันพาไปให้ถึงโพธิ คือเป็นธรรมที่จะพัฒนาจิตใจ
ให้พร้อมเต็มทีและพัฒนาปัญญาให้เกิดความรู้ชัดเจนเป็นโพธิมองเห็น
ปัจจัยการแจ่มแจ้ง รวมทั้งหมด ๗ หมวด มี ๓๗ ประการ ในจำนวน
นี้ ที่พูดไปแล้ว คือเริ่มที่สติปัฏฐาน ๔ เป็นพื้นเป็นฐาน แล้วดำเนินใน
กระบวนการของโพชฌงค์ ๗ ไปจนสำเร็จ โดยระหว่างนั้นตลอด
กระบวนการ มีธรรมหมวดอื่นๆ เข้ามาหนุนมาเสริม โดยเป็นการกระชับ
การทำงานของธรรมนั้นให้ครบสมบูรณ์บ้าง ปรับกำลังของตัวทำงาน
สำคัญให้ครบให้สมให้ดุลกันบ้าง ประมวลงานออกมาที่มรรคมีองค์ ๘
อันให้ลุผลการปฏิบัติ

¹⁵ที่พูดมานี้ ว่าเฉพาะการปฏิบัติในขั้นตัวแท้ตัวจริงของปฏิบัติ ในการก้าวขึ้นสู่จุดหมาย เรียกตามไตรสิกขาว่าเป็นขั้น **อธิจิต** และ **อธิปัญญา** เฉพาะอย่างยิ่งคืออธิปัญญา สำหรับผู้มีพื้นฐานที่ได้ฝึกได้พัฒนาขึ้นมาจนมีความพร้อมดีแล้ว

ที่พูดว่าการปฏิบัติธรรมนั้น ก็คือการพัฒนาตนให้เจริญให้พร้อมขึ้นไปในการศึกษา ที่เรียกว่าไตรสิกขา ที่จริง พูดง่ายๆ ให้ถูกต้อง การปฏิบัติธรรม ก็คือการศึกษา หรือศึกษานั่นเอง

การศึกษานั้นมี ๓ หลัก เรียกเป็นคำพระว่า **ไตรสิกขา** คือ อธิศีล อธิจิต และอธิปัญญา ซึ่งประสานเสริมหนุนกัน และส่งต่อกัน ทำให้พร้อมขึ้นไปตามลำดับ จนในที่สุด ด้วยปัญญาซึ่งพัฒนาพร้อมดีแล้ว ที่นิยมเรียกว่าเป็นวิชา ก็พาให้ลุถึงวิมุตติ หลุดพ้นเป็นอิสระเสรี จบการศึกษา เป็นอเสชบุคคล

ดังว่าแล้ว โภธิปักขิยธรรม ๓๗ นั้น เป็นตัวแท้ของการปฏิบัติในขั้นของการก้าวถึงจุดหมาย เป็นการทำงานของปัญญาที่เป็นวิปัสสนา จนถึงความสำเร็จที่เรียกว่าบรรลุมรรคผล พูดในแง่ของการศึกษาที่เป็นไตรสิกขาว่า เป็นขั้นของการปฏิบัติที่อธิปัญญาศึกษาเป็นเจ้าการ จึงเป็นธรรมดาว่าจะมีการบรรยายและอธิบายไว้มาก

¹⁵ ธรรม ๗ หมวด ๓๗ ประการนี้ ในพระไตรปิฎก เรียกชื่อตามพุทธพจน์ว่า “อภิญญาเทสิตธรรม” (ม.ญ.๑๔/๔๔/๔๒) ส่วนคำว่าโภธิปักขิยธรรม บางแห่งพระพุทธเจ้าทรงใช้เรียกอินทรีย ๕ (ส.ม.๑๗/๑๐๒๓/๓๐๑) บางครั้งตรัสบอกจำนวน ๗ แต่มีได้ระบุว่าเป็นอะไรบ้าง (เช่น ที่.ป.๑๑/๗๐/๑๐๖; ขุ.อิติ.๒๔/๒๖๐/๒๘๘) บางแห่งหมายถึงโพชฌงค์ (เช่น ขุ.ปฏ.๓๑/๕๕๗/๔๖๓) ในอรรถกถาจึงบอกชื่อบอกจำนวนไว้ชัดเจน (เช่น วินย.๑.๑/๖๐๔; อิติ.๑.๒๘๗); ในคัมภีร์บางแห่งบอกชัดว่า โภธิปักขิยธรรมสัมฤทธิ์การแห่งตลอดปัจจุการ (วิมตติ.๒/๑๑๐)

แต่การปฏิบัติคือการศึกษานั้น เป็นการพัฒนาตนพัฒนาคน ขึ้นไปตั้งแต่พื้นฐาน ทั้งตามลำดับและให้พร้อมให้ครบทุกด้าน ดังที่ พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นอนุพุทธานุสสโน เป็นอนุพุทธานุสสโน (เช่น ม.ม.๑๓/๒๓๘/๒๓๙) ทั้งตามลำดับและครบทุกด้าน ทั้งอภิสัสสิกขา อภิจิตตสิกขา และอภิปญญาสิกขา

ความพร้อมนี้ ท่านจึงบอกเล่ากันมาว่าให้ถือเป็นสำคัญ เช่น ดูว่าผู้ปฏิบัติได้ผ่าน**บุพภาคปฏิบัติ**มาแล้ว พระอาจารย์ที่เข้มแข็งจะบอกวิปัสสนา

บุพภาคปฏิบัติ คือ ข้อปฏิบัติต้นทาง (เป็นการศึกษาที่พัฒนาคนให้พร้อมในอภิสัส และอภิจิต) อันจะทำให้ผู้ปฏิบัติพร้อมที่จะดำเนินปฏิบัติที่จะให้ถึงวิชา (พูดง่ายๆ ว่า รู้จักดำเนินชีวิตที่ดี) ได้แก่หลักปฏิบัติที่เรียกว่า **จรณะ ๑๕** (เครื่องดำเนินให้ถึงวิชา, เช่น ม.ม.๑๓/๓๔/๓๕; ม.ป.๔/๒๑๒) ได้แก่¹⁶

- **ศีลสัมปทา** (พร้อมด้วยศีล รักษาวินัย ใฝ่ประพฤติสุจริต; การถือจุดดั่งของพระภิกษุที่เข้าในข้อนี้)
- **อินทริยสังวร** (รู้จักใช้อินทริย เช่น ตาหู-จมูก มีใจอยู่แค่เสพความรู้ลึก แต่ให้ความรู้ที่ถูกต้อง)
- **โภชนมัตตัญญตา** (รู้จักประมาณในการบริโภค, มีปัญญากินเสพอย่างมีสติให้พอดีที่จะเป็นคุณแก่สุขภาพ)

¹⁶ หลักอีกอย่างหนึ่ง ที่ได้ยินกันบ่อย คือ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ (ธรรม + อนุธรรม + ปฏิบัติ) แปลกันว่า การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ถ้าแปลให้เห็นศัพท์ก็ว่า ปฏิบัติธรรมน้อย คล้อยแก่ธรรมใหญ่ คือ ปฏิบัติอนุธรรมได้แก่หลักธรรมข้อย่อยๆ ที่เป็นส่วนเบื้องต้น สอดคล้องที่จะเข้าถึงหรือรับกันเข้าแนวกบธรรมที่เป็นหลักใหญ่ คือโลกุตระธรรมที่เป็นจุดหมาย, ปฏิบัติถูกต้องตามกระบวนการธรรม สอดคล้องที่จะให้ถึงจุดหมาย (ธรรม หมายถึงโลกุตระธรรม, อนุธรรม ได้แก่บุพภาคปฏิบัติ, ที.ป.๒/๑๘๔; ๓/๙๒)

- ชาคริยานุโยค (ประกอบความเพียรทำกิจของผู้ตื่น ไม่เห็นแก่
หลับแค้นนอน ชำระจิตให้สะอาดสดใสไร้นิวรณ์
มุ่งทำกิจหน้าที่อย่างมีสติตื่นพร้อม)
- สัทธรรม ๗ (สัทธา หิริ โอตตัปปะ พาหุสัจจะ วิริยะ สติ ปัญญา)
- ฌาน ๔ (สมถะ – อธิจิตตสิกขา)

ดูความพร้อมของคน ที่ศีล และจิต ซึ่งแสดงออกในการ
ดำเนินชีวิตเป็นอยู่ ที่เรียกว่าจรณะ เหล่านี้

“ปราโมทย์-ปีติ-ปัสสัทธิ-สุข-สมาธิ”

๕ ตัวนี้ มีใจให้ได้ จะก้าวไปในธรรมอย่างดี

อกุศลธรรมชุดสำคัญอย่างหนึ่ง ที่นักปฏิบัติธรรมทั้งหลาย
รู้จักกันทั่ว ได้ยินกันเรื่อย ว่าเป็นตัวขวางกั้นทำให้ก้าวหน้าไปไม่ได้ คือ
นิวรณ์ ๕ แปลง่ายๆ ว่า ตัวกักกันจิตปิดบังปัญญา ถ้ามีนิวรณ์ค้างใจ
อยู่ ก็เจริญสมาธิก้าวไปไม่ได้ ต้องไม่มีนิวรณ์ ๕ เหลืออยู่ จึงจะเข้าถึง
ฌานที่ ๑ คือปฐมฌานได้ นิวรณ์ ๕ นั้น คือ

๑. กามฉันท	อยากได้นั้นอยากเสพนี้
๒. พยาบาท	แค้นเคืองคิดร้ายเขา
๓. ถีนมิทธะ	หดหู่ ท้อแท้ ซึมเซา เหนง่วง
๔. อุทธัจจกุกกุจจะ	ฟุ้งซ่าน เดือดร้อนใจ วุ่นวาย กังวล
๕. วิจิกิฉา	แคลงใจสงสัยลังเล

เมื่อละนิวรณ์ ๕ ได้ จิตก็จะเป็นสมาธิเข้าถึงปฐมฌาน โดยที่ใน
ปฐมฌานนั้นมีองค์ฌาน ๕ ซึ่งเป็นปฏิปักษ์กับนิวรณ์ ๕ นั้น คือ
เอกัคคตาซึ่งเป็นตัวสมาธิ เป็นปฏิปักษ์ของกามฉันท ปีติเป็นปฏิปักษ์ของ
พยาบาท วิตักกะเป็นปฏิปักษ์ของถีนมิทธะ สุขเป็นปฏิปักษ์ของอุทธัจจ
กุกกุจจะ และวิจาร์เป็นปฏิปักษ์ของวิจิกิฉา (เช่น วิสุทธิ. ๑/๑๗๙)

แต่ที่น่าใส่ใจมาก ก็คือภาวะจิตในช่วงต่อเมื่อนิเวรณ์หมดไป และจะเป็นสมาธิอุปฐมนั้น ซึ่งเป็นสภาพจิตเปิดโล่งพร้อมจะก้าวไปในการพัฒนาจิตพัฒนาปัญญา พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้ (เช่น ที.ส.๙/๒๗๙/๒๗๖) ความว่า

...เมื่อเธอพิจารณาเห็นนิเวรณ์ ๕ เหล่านี้ที่ละได้
แล้วในตน ย่อมเกิด **ปราโมทย์** เมื่อ **ปราโมทย์** แล้ว
ย่อมเกิด **ปีติ** เมื่อมีใจ **ปีติ** กายใจก็พักผ่อนคลาย
(**ปัสสัทธิ**) เธอมีกายใจได้พักผ่อนคลายแล้ว ก็ได้เสวย
สุข เมื่อมี **สุข** จิตก็ตั้งมั่นเป็น **สมาธิ**; เธอสงัดจากกาม
สงัดจากอกุศลธรรม ก็เข้าถึง **ปฐมฌาน**...

ภาวะจิตที่เกิดขึ้นในช่วงต่อนี้ เห็นได้ชัดว่าดีมาก และมีจำนวน ๕ เท่ากับนิเวรณ์ ๕ ที่ละได้แล้วนั้น คือ

๑. **ปราโมทย์** ความร่าเริงเบิกบานใจ โปร่งโล่งแจ่มใส
๒. **ปีติ** ความอิ่มใจ ปลื้มใจ
๓. **ปัสสัทธิ** ความผ่อนคลาย พักกายพักใจ ไร้เครียด
๔. **สุข** ความจุ่มจื้นรื่นใจ
๕. **สมาธิ** ความมีใจมั่นแน่ว จิตอยู่ตัวมั่นสนิท ใส ไม่มีอะไรกวน

ภาวะจิต ๕ อย่างนี้ (บางที่เรียกว่า “ธรรมสมาธิ”) ฝึกหรือปฏิบัติให้เกิดมีได้แทบทุกเวลาแทบทุกสถานการณ์ เช่น ในเวลาสวดมนต์สวดธรรม ฟังธรรม แสดงธรรม คิดพิจารณาเพ่งพินิจธรรม หรือไปอยู่ท่ามกลางสภาพธรรมชาติที่ร่มรื่น

มีพุทธพจน์ตรัสไว้มากมาย ขอยกมาให้ดูอีกหน่อย (ส.ม.๑๙/๑๖๐๒/๕๐๑) เห็นว่า

อริยสาวกนั้น...เพียรพยายามยิ่งขึ้นไป...เมื่อเธอไม่
ประมาทอยู่อย่างนี้ ก็เกิด**ปราโมทย์** เมื่อ**ปราโมทย์**แล้ว ก็
เกิด**ปีติ** เมื่อมีใจ**ปีติ** ก็ผ่องคลายได้พักกายพักใจ (**ปัสสัทธิ**)
ผู้มีใจกายผ่องคลาย ก็ได้ส่วย**สุข** เมื่อมีความ**สุข** จิตก็เป็น
สมาธิ เมื่อจิตเป็น**สมาธิ** ธรรมทั้งหลายก็ปรากฏ...

อีกตัวอย่างหนึ่ง (ข.จ.ปญจก.๒๒/๒๖/๒๓) ว่า

...อีกประการหนึ่ง...ภิกษุทำการสาธยายธรรม
ตามที่ได้สดับ ได้เล่าเรียนมา โดยพิสดาร เธอเข้าใจธรรม
เข้าใจธรรม...เมื่อเธอเข้าใจธรรม เข้าใจธรรม ก็เกิด
ปราโมทย์ เมื่อ**ปราโมทย์**แล้ว ก็เกิด**ปีติ** เมื่อมีใจ**ปีติ** ก็
ผ่องคลาย (**ปัสสัทธิ**) ผู้มีใจกายผ่องคลาย ก็ได้ส่วย**สุข**
เมื่อมีความ**สุข** จิตก็เป็น**สมาธิ** ภิกษุทั้งหลาย นี่เป็น
วิมุตตายนะ (แดนเกิดวิมุตติ) ข้อที่ ๓

โดยเฉพาะข้อแรก คือ**ปราโมทย์** เป็นตัวพื้นฐาน เป็นที่เริ่มต้น
ถ้าจะปฏิบัติธรรม จะเป็นนักศึกษา เป็นกัลยาณชน ก็พึงมี**ปราโมทย์**
เย็นพื้นเป็นประจำไว้ในใจ ทั้งกันนิรณไปในตัว และได้ตั้งต้นภาวะ
จิตใจที่ดีไว้พร้อมแล้วที่จะก้าวต่อไปเป็น**ปีติ** **ปัสสัทธิ** **สุข** และ**สมาธิ**
พระพุทธเจ้าตรัสไว้บ่อยครั้ง เช่นว่า (ฐ.๕.๒๕/๓๕/๖๖)

ภิกษุผู้มากด้วย**ปราโมทย์** เลื่อมใสในคำสอนของพระ
พุทธเจ้า พึงดูถึงสันตบพอันเป็นความสุขที่สงบการปรุงแต่ง
พึงตั้งหลักวางฐานสู่ความก้าวหน้าในอธิจิตและอธิปัญญา
ตามพุทธพจน์ที่ว่า (ม.ม.๑๒/๓๙๑/๔๒๑)

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเป็นผู้มากด้วย**ปราโมทย์**
พึงปรารถนาความเกษมเถิด

ชีวิตที่ไม่ประมาท อยู่ด้วยปัญญา มีสติทันพร้อมทุกเวลา เพียรก้าวหน้าสู่จุดหมาย

อริยชนที่ยังไม่เป็นคฤหัสถ์ มีชีวิตแห่งการศึกษา เข้าถึงความจริงของโลกและชีวิต ด้วยวิปัสสนาปัญญาที่รู้เท่าทันตามสภาวะ

พร้อมกันนั้น ในระดับปรากฏการณ์ที่เป็นภาพรวม ก็มีชีวิตดำเนินไปในโลกแห่งสมมติบัญญัติ ของสังคมมนุษย์ โดยรู้เข้าใจไตรลักษณ์ ในกระแสปัจจัยการ มองสิ่งทั้งหลายอย่างรู้เท่าทัน เห็นความเป็นไปของโลกและชีวิตที่เปลี่ยนแปลงเป็นไปตามเหตุปัจจัย เช่น การเกิดแก่เจ็บตาย การได้การสูญเสีย ความเสื่อมความเจริญ มีสติที่จะอยู่ดีได้โดยรักษาใจเป็นอิสระ ใช้ปาริหารยปัญญา บริหารชีวิต ปฏิบัติกิจหน้าที่ แก้ไขปัญหา จัดทำดำเนินการทั้งหลาย ให้ลุล่วงสำเร็จมีความเจริญก้าวหน้าไปด้วยดี โดยมีชีวิตแห่งความไม่ประมาท

ความไม่ประมาทเป็นหลักใหญ่ของการดำเนินชีวิต เรียกได้ว่าเป็นชีวิตของอริยชน พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนย้ำอยู่เสมอ

ในวาระสิ้นสุดพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานที่เมืองกุสินารา มีพระสาวกจำนวนมากมาประชุมอยู่ ณ ที่นั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า ในภิกษุสงฆ์นั้น พระภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูป เป็นพระอริยะหมดทั้งสิ้น อย่างต่ำสุดมีองค์เดียวเป็นโสดาบัน แล้วพระองค์ก็ได้ตรัสปัจฉิมวาจา แก่ที่ประชุมสงฆ์นั้นว่า

“...วยธมฺมา สงฺขารว, ขปฺปมาเทน สมปาเทถ.”

...บรรดาสิ่งที่เกิดมีขึ้นมาด้วยเหตุปัจจัย ย่อมมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา, ขอทั้งหลายพึงทำการตั้งปวงให้ถึงพร้อม ด้วยความไม่ประมาท

พระโสดาบันนั้น ดังรู้กันว่าเป็น “เสขะ” หรือ “เสกขะ” (= “สิกขกะ”¹⁷ คือผู้ศึกษา) ยังเป็นนักศึกษาเต็มตัวแค่ระดับต้น (กัลยาณปุถุชน นับว่าเริ่มเป็นเสขะ แต่ยังไม่เต็มตัว) จึงยังต้องศึกษาต่อไปอีกมาก พระพุทธเจ้าจึงทรงเตือน ทรงเร่งเร้าให้เอาจริงเอาจังทำกิจหน้าที่ในการศึกษาโดยไม่ประมาท เช่นว่า (ม.ม.๑๓/๒๒๙/๒๒๘)

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดเป็นเสขะ ได้บรรลุผล
ยังไม่เต็มเปี่ยมใจ ปรารถนาอนุตรธรรมอันเกษมจาก
กิเลสที่ผูกมัด, เรากล่าวว่า ภิกษุเช่นนั้น ยังมีกิจที่จะพึง
ต้องทำด้วยความไม่ประมาท.

นอกจากไม่ประมาทในการบำเพ็ญกิจแห่งการเจริญไตรสิกขา ให้ก้าวหน้าต่อไปในอริยมรรคา ด้วยการเจริญโพธิปักขิยธรรมแล้ว ในชีวิตประจำวัน ก็ไม่ประมาทในการสร้างความสำเร็จประโยชน์อันเป็นที่หมายของชีวิต ให้ครบ ๒ ชั้น ทั้งทิฏฐิขันธ์ และสัมปราชัย ที่พระพุทธเจ้าตรัสย้ำไว้หลายแห่งหลายครั้ง ทั้งตรัสเป็นคาถา และเป็นความร้อยแก้ว ที่ตรัสเป็นคาถา ยกตัวอย่างมาให้เห็นแล้ว คราวนี้ ยกความร้อยแก้วมาให้ดูบ้าง ดังนี้ว่า

ตุมพรพราหมณ์ เปรียบเหมือนว่า ประดาแสงสว่าง
แห่งดวงดาวไม่ว่าอย่างใดฯ ย่อมไม่ถึงหนึ่งในสิบหกส่วน
แห่งแสงของดวงจันทร์ แสงจันทร์นั้นชาวโลกกล่าวว่า
เป็นยอดเยี่ยมประดาแสงแห่งดวงดาวเหล่านั้น ฉะนั้น

¹⁷ รูปสันสกฤต เป็น “คิกษก” (คิกษก, คิกษกะ) แต่แปลว่า ผู้เรียน หรือแปลว่า ผู้สอน ก็ได้ ไม่แน่ลงไป จึงไม่ใช้ในที่นี่; พระเสขะเต็มตัว (คือเป็นเสขะโดยนัยปริยาย) มี ๗ คือ ๑. ผู้ปฏิบัติเพื่อประจักษ์แจ้งโสดาปัตติผล ๒. พระโสดาบัน ๓. ผู้ปฏิบัติเพื่อประจักษ์แจ้งสกทาคามีผล ๔. พระสกทาคามี ๕. ผู้ปฏิบัติเพื่อประจักษ์แจ้งอนาคามีผล ๖. พระอนาคามี ๗. ผู้ปฏิบัติเพื่อประจักษ์แจ้งอรหัตตผล

ฉันนั้นเหมือนกัน ความไม่ประมาท เป็นธรรมเอก
ที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว จะให้สำเร็จถือเอาได้ซึ่ง
ประโยชน์ที่มุ่งหมายทั้ง ๒ คือ ทั้งประโยชน์ชั้น
ทิฐฐัมม และประโยชน์ชั้นสัมปราย¹⁸

ประโยชน์อันเป็นที่หมาย หรือประโยชน์ที่มุ่งหมายของชีวิตนั้น
คำพระเรียกสั้นๆ ว่า “อตตะ” มี ๒ ชั้น คือชั้นทิฐฐัมม (ทรัพย์ ยศ
เกียรติ ครอบครัว มีมิตรบริวาร) เรียกเต็มว่า “ทิฐฐัมมิกัตตะ” และ
ชั้นสัมปราย (การทำความดี การบำเพ็ญประโยชน์ ธรรมจรรยา การ
เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ การพัฒนาจิตใจ พัฒนาปัญญาที่สูงยิ่งขึ้นไป)
เรียกเต็มว่า “สัมปรายิกัตตะ”

นอกจากอตตะ ๒ คือ ทิฐฐัมมิกัตถ์ และสัมปรายิกัตถ์ คู่นี้
แล้ว ยังมีอตตะ ๒ อีกคู่หนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสสอนอยู่เสมอให้ทุก
คนปฏิบัติบำเพ็ญคู่เคียงพร้อมไปด้วยกัน คือ “ชัตตัตตะ” (ประโยชน์
ตน) และ “ปรัตตะ” (ประโยชน์ผู้อื่น)

บางครั้งก็ตรัสแยกย่อยเป็น อตตะ ๓ คือ “ชัตตัตตะ”
“ปรัตตะ” และ “อุภยัตตะ” (ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย หรือประโยชน์
ร่วมกัน)¹⁹ และได้ตรัสย้ำให้ปฏิบัติบำเพ็ญอตตะ คือประโยชน์เหล่านี้
อย่างจริงจังด้วยความไม่ประมาทเช่นเดียวกัน ดังที่ตรัสว่า (ส.น. ๑๖/
๖๗/๓๕)

¹⁸ อง.นกก. ๒๒/๓๒๔/๔๐๘

¹⁹ เมื่อจำแนกอตตะชุดหลังเป็น ๓ (ชัตตัตตะ ปรัตตะ และอุภยัตตะ) บางทีท่านก็จำแนกอตตะ ๒ อย่าง ชุดแรก เป็น ๓ ด้วย คือเป็น ทิฐฐัมมิกัตตะ สัมปรายิกัตตะ (ความดีระดับเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์) และปรมัตตะ (ประโยชน์ระดับโลกุตตระ) – ดู ขุ.จ. ๓๐/๗๕๕/๓๘๙

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมองเห็นประโยชน์ตน (อัตตัตถะ) ก็ควรแท้ที่จะทำให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท, หรือเมื่อมองเห็นประโยชน์ผู้อื่น (ปรัตถะ) ก็ควรแท้ที่จะทำให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท, หรือเมื่อมองเห็นประโยชน์ร่วมกันทั้งสองฝ่าย (อุภยัตถะ) ก็ควรแท้ที่จะทำให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท.

เมื่อคนทำเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น เขาจะได้พัฒนาประโยชน์ที่เป็นอรรถะของตนเองอย่างมากด้วย เช่นในการแก้ปัญหาทำประโยชน์สำคัญ ให้แก่ผู้อื่น แก่ส่วนรวม แก่ชุมชน แก่สังคม เขาจะได้พัฒนาความดีงามความสามารถของตนอย่างยอดเยี่ยม ดังที่ว่า บุคคลผู้ทำการเพื่อคนทั้งโลก เพื่ออรรถะสูงสุดของมวลมนุษย์ จะได้พัฒนาตนจนมีชื่อว่า เป็นมหาบุรุษ จนถึงเป็นพระโพธิสัตว์

ความไม่ประมาท ว่าตามหลัก ก็คือการอยู่อย่างไม่ขาดสติ (สติวิปัสสนา) คือ มีสติ ใจอยู่กับตัว และตื่นตัว นึกระลึกทันต่อเรื่องราวเหตุการณ์ความเปลี่ยนแปลงความเป็นไปที่เกี่ยวข้องอันจะต้องทำต้องป้องกันหรือแก้ไข หรือโอกาสดีจังหวะเหมาะเปิดให้ ที่จะทำความดีงามความสำเร็จหรือประโยชน์ที่พึงหมายอะไรๆ

พอสติสำรวจตรวจจับได้ หรือนึกขึ้นมา จับเรื่องยกปัญหาให้แล้ว ปัญญามองเห็น รู้ว่าอะไรเป็นอย่างไร มีเหตุปัจจัยอะไรเกี่ยวข้อง ที่จะต้องจัดการ จะต้องป้องกันต้องแก้ไข ต้องจัดต้องทำให้สำเร็จ ให้เป็นอย่างไร

เมื่อปัญญาส่องให้แล้ว **วิริยะ** คือความเพียรพยายาม ก็ลงแรงปฏิบัติจัดทำดำเนินการเดินหน้าไปให้สำเร็จตามที่ปัญญาก่อนกำหนด

ความไม่ประมาทที่ว่านี้ บอกให้รู้ว่า มนุษย์ที่มีการศึกษาพัฒนาแล้ว เมื่อไม่ประมาท ก็สามารถเอาประโยชน์ได้จากความจริงของธรรมชาติที่เป็นอนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา ซึ่งผันแปรเปลี่ยนแปลงเป็นไปและปรากฏตามเหตุปัจจัย โดยเป็นปัจจัยการ พุดอย่างง่าย ๆ ว่า เอาประโยชน์ได้จากกาลเวลาและความเปลี่ยนแปลง

ทั้งนี้ ขอบเขตวิสัยของความสำเร็จ ก็อยู่ที่ปัญญาซึ่งเข้าถึงรู้ธรรมคือความจริงแห่งธรรมดาของธรรมชาติ ที่สิ่งทั้งหลาย เป็นอนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา คือ เกิด-สลาย คงทนอยู่ในภวะนั้นๆ ไม่ได้ ไม่ยืนตัวแน่นแท้อยู่ได้ตลอดไป แต่เป็นไปตามปัจจัยการ ที่ผันแปรเปลี่ยนแปลงเป็นไปและปรากฏตามเหตุปัจจัย พุดง่ายๆ ว่า สติปัญญาแก้ปัญหา-เอาประโยชน์ได้ จากความเปลี่ยนแปลงและความเป็นไปตามเหตุปัจจัย (ตามกฎธรรมชาติ)

จึงนำหลักอนิจจตามาสอนอนุโลมตามความเข้าใจในเรื่องความเสื่อมและความเจริญได้ว่า ถ้าพุดอย่างชาวบ้านที่มองอนิจจังเอาง่ายๆ ว่าเป็นความเปลี่ยนแปลงสิ้นสลายหมดหายไป ก็ให้เข้าใจอย่างใหม่ที่ถูกต้องกว่าๆ ที่ว่าเปลี่ยนแปลงนั้น สิ่งที่เจริญแล้ว ก็เสื่อมได้ สิ่งที่เสื่อมแล้ว ก็กลับเจริญขึ้นได้ และสิ่งที่เจริญแล้ว ก็เจริญต่อไป หรือเจริญยิ่งขึ้นไปอีกได้ เป็นความเปลี่ยนแปลงทั้งนั้น ทั้งนี้แล้วแต่เหตุปัจจัย และในบรรดาเหตุปัจจัยทั้งหลายนั้น มนุษย์โดยการกระทำของเขา ย่อมเป็นเหตุปัจจัยสำคัญ ที่ส่งผลต่อเหตุปัจจัยอื่นๆ ได้มากยิ่ง

อาจจะบอกแก่คนที่มองอนิจจังในทางไม่ดี หรือแนะนำคนที่กลัวอนิจจังว่า ถ้าคุณไม่ประมาท คุณก็จะมีแต่อนิจจังในทางที่เจริญ ไม่มีเสื่อม

เมื่อรู้เข้าใจอย่างนี้แล้ว ก็ไม่ควรพูดว่า “เจริญแล้ว ก็ต้องเสื่อม” แต่พูดได้ว่า เจริญแล้ว จะเจริญต่อไป หรือเจริญยิ่งขึ้นไปอีก หรือจะเสื่อมลง หรือจะเสื่อมสลาย ก็แล้วแต่เหตุปัจจัย ซึ่งบางอย่างอาจอยู่ในวิสัย บางอย่างอาจอยู่นอกวิสัยของเขา ที่จะเข้าถึงเหตุปัจจัย แต่ไม่ว่าจะอย่างไร ก็พึงเพียรก้าวไปในอ้อมปามา

ธรรมดาเป็นดังที่ว่านั้น จึงมีพุทธพจน์ตรัสสอนหลักธรรมไว้บ่อยครั้งมากมายว่า ถ้าปฏิบัติทำการอย่างนั้นๆ แล้ว “**วุฑฺฒิเยว ปาฏิภงฺขา, โน ปริหานิ**” – ความเจริญเท่านั้นเป็นอันหวังได้ ไม่มีเสื่อมเลย ไม่ว่าจะเป็นความเจริญของบุคคล ของสังฆะ ของสังคม หรือของชาติบ้านเมืองอย่างวิเศษยิ่ง (พบในพระไตรปิฎก ๑๐๖ ครั้ง)

ความไม่ประมาทด้านหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสให้กำลังใจอย่างมาก คือการกลับตัวกลับใจของคน เช่นคนที่เคยปล่อยตัวเลวร้ายเหลวไหล แต่มากลับตัวกลับใจได้ หันมามีสติที่จะดำเนินชีวิตให้ถูกต้องดีงามเป็นประโยชน์ ดังเช่นที่ตรัสเป็นธรรมบทคาถา (ขุ.ธ.๒๕/๒๓๓/๓๘) ว่า

ผู้ใด ในกาลก่อน ปล่อยตัวประมาทไปแล้ว มา
ภายหลัง เขาหันมาไม่ประมาทได้ เขานั้นทำโลกนี้ให้
สว่างสดใส เหมือนดั่งจันทร์เพ็ญที่พ้นไปแล้วจาก
เมฆหมอก

จากการปฏิบัติความไม่ประมาท การปฏิบัติธรรมก็ครอบคลุมไปทั่วถึงธรรมน้อยใหญ่ทั้งหมด

อย่างที่ว่าแล้ว กามโมคี (ผู้บริโภคมาม) คือชาวบ้านหรือผู้ครองเรือนนั้น ถ้าเป็นคนดี มีการศึกษา เจริญในไตรสิกขา เป็นคนที่พัฒนาแล้ว เมื่อมีเงินมีทอง ก็รู้จักใช้ทำการสร้างสรรค์บำเพ็ญประโยชน์ โดยมีจิตใจเป็นอิสระ เรียกว่ามีชีวิตที่ดี เป็นปัญญาชีวิต คือเป็นผู้มีชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา และพร้อมกับที่มีปัญญา ก็มีสติดี และมีความเพียรพยายาม เรียกว่าเป็นผู้ไม่ประมาท

คนดีมีปัญญารู้ธรรม ดำเนินชีวิตเป็นอยู่และทำการทั้งหลายด้วยปัญญานั้น มีคำเรียกอย่างหนึ่ง ซึ่งง่าย ๆ สั้น ๆ รู้จักกันดี คือ “บัณฑิต” ซึ่งเป็นคำที่นำมาใช้ทั่วไปดาษดื่นในภาษาไทย แต่ความหมายอาจจะเพี้ยนไปบ้าง ในภาษาบาลีเดิมที่เป็นคำพระนั้น บัณฑิตหมายถึงพระพุทธรเจ้าด้วย เช่นในคำว่า “พุทธาภิบัณฑิต”

บัณฑิตนั้น จะเรียกว่าเป็นบุคคลมาตรฐาน และการดำเนินชีวิตของบัณฑิตนั้น เป็นชีวิตมาตรฐานก็ได้ จึงขอยกพุทธพจน์แสดงหลักการดำเนินชีวิตของบัณฑิตชน ที่อ้างไว้แล้วแต่ต้น มาเป็นคำสรุปหลักการดำเนินชีวิตที่ดีงามประเสริฐเลิศควรเป็นแบบอย่างว่า (เช่น ขง.

ป/ญจก. ๒๒/๔๓/๕๓)

ผู้ไม่ประมาท เป็นบัณฑิต ย่อมทำให้สำเร็จได้
ประโยชน์ที่หมายของชีวิตทั้ง ๒ อย่าง คือ ทั้งประโยชน์
ชั้นทิฏฐิธัมม (ซึ่งตาเห็น) และประโยชน์ชั้นสัมปราย (เลยตาเห็น), เพราะถึงประโยชน์ที่หมายทั้งสองนั้น
จึงเรียกว่าเป็นบัณฑิต

โสดาบันบุคคล และภิกษุสงฆ์ที่เข้าสู่การศึกษาแห่งไตรสิกขา ก็มีชีวิตเป็นมาตรฐาน เป็นต้นแบบตามหลักการนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงความดีเลิศประเสริฐของการบรรลุโสดาปัตติผล เป็นบุคคลโสดาบันว่า (พ.ธ. ๒๕/๒๓/๓๙)

เลิศล้ำเหนือความเป็นเอกราชบนผืนปฐพี ดีกว่า
การไปสู่สรวงสวรรค์ ประเสริฐกว่าสรวพโลกาธิปัตย์ ก็คือ
โสดาปัตติผล

นี่คือเป็นความสอดคล้องสมตามพระดำรัสที่พระพุทธองค์เอง
ได้ตรัสแนะนำไว้ ดังที่ได้ยกมาอ้างไว้แล้วตั้งแต่ต้นว่า (ส.ม. ๑๙/
๑๔๙๓-๑๔๙๗/๕๕๖-๕๕๘)

ภิกษุทั้งหลาย เหล่าชน ทั้งคนที่พวกเธอพึง
อนุเคราะห์ และคนที่พอจะรับฟังคำสอน ไม่ว่าจะ
มิตร เป็นผู้ร่วมงาน เป็นญาติ หรือสาโลหิตก็ตาม พวก
เธอพึงชักชวน พึงสอนให้ตั้งอยู่ ให้ดำรงมั่น ในองค์คุณ
เครื่องบรรลุโสดา ๔ ประการ

คุณสมบัติและข้อปฏิบัติประจำตัวของบุคคลโสดาบัน

ในพุทธพจน์ที่ตรัสให้ชวนให้สอนญาติมิตรและคนที่รู้จักทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในองค์คุณของโสดาบัน ๔ ประการนั้น คำว่าองค์คุณของโสดาบันนี้ เรียกตามคำบาลีว่า “โสดาปัตติยงคะ” ซึ่งมี ๒ ประเภท คือเป็นคุณสมบัติประจำตัว ๒ ชุด คล้ายๆ กัน และเป็นข้อปฏิบัติประจำตัว ๑ ชุด สำหรับชุดที่ตรัสนั้น หมายถึงชุดแรกที่เป็นคุณสมบัติประจำตัวในประเภทที่ ๑

ก่อนจะพูดถึงองค์คุณของบุคคลโสดาบันชุดแรกนั้น ขอให้ทำความเข้าใจพุทธพจน์ที่เป็นธรรมบทคาถานี้ (ขุ.ข.๒๕/๒๔/๔๐) ว่า

มนุษย์มากมายนักหนา ถูกความกลัวคุกคามแล้ว
พากันยึดเอา ภูเขาบ้าง ป่าบ้าง สวนและต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์
บ้าง เป็นที่พึ่ง สิ่งเหล่านั้นไม่เป็นที่พึ่งอันเกษมได้เลย
นั้นไม่ใช่สภาวะอันอุดม คนยึดเอาสภาวะอย่างนั้น จะพ้น
ไปจากสรรพทุกข์หาได้ไม่

ส่วนผู้ใดถึงพระพุทธรเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์
เป็นสภาวะ มองเห็นด้วยปัญญาโดยถ่องแท้ ซึ่งทุกข์
เหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น ความกำวสว่งทุกข์ และอริยมรรคามี
องค์ ๘ อันให้ถึงความสงบระงับทุกข์ นี่แหละคือสภาวะ
อันเกษม นี่คือนิพพานอันอุดม คนถึงสภาวะอย่างนี้แล้ว
จะปลดปล่อยไปได้ จากทุกข์ทั้งปวง

นี่คือเป็นเรื่องของการศึกษาตามหลักแห่งพุทธธรรม คือ ไตรสิกขา ที่ตรัสนี้ทำให้เห็นว่า มหาชนคนมากมายขาดปัญญา ไม่มีการศึกษา ทำให้พากันเชื่อถือผิดๆ ได้แต่ใฝ่วอนหวังความช่วยเหลือจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่นเจ้าป่า เจ้าเขา และการดลบันดาล จึงอยู่กับปัญหาและความทุกข์ พ้นไปไม่ได้

แต่ถ้าคนเหล่านั้นรู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เขาก็จะเจริญขึ้นในการศึกษา มีปัญญามองเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลาย รู้จักที่จะมีชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญา แก้ปัญหา ปลอดภัยจากทุกข์ภัยไปได้จริง

นี่คือแนวความหมายของพุทธพจน์ที่ตรัสแนะนำให้ชวนญาติมิตรและผู้คนทั้งหลาย ให้มาตั้งอยู่ในองค์คุณที่เป็นคุณสมบัติของโสดาบัน ๔ ข้อ ที่เรียกว่าโสดาปัตติลังกะ ชุดแรก ตามความที่ตรัสว่า²⁰

อริยสาวก ในธรรมวินัยนี้ (๑) เป็นผู้ประกอบด้วย
ความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่นด้วยปัญญา²¹ ในพระพุทธเจ้า
ว่า โดยเหตุผลดังนี้ฯ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็น
พระอรหันต์ เป็นสัมมาสัมพุทธะ ถึงพร้อมด้วยวิชาและ
จรรยา เสด็จไปดี ทรงรู้แจ้งโลก เป็นนักฝึกคนที่ยอดเยี่ยม
เยี่ยม เป็นศาสดาของเทวะและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้
ตื่นแล้ว เบิกบานแล้ว เป็นพระผู้ทรงพระเจริญ

²⁰ โสดาปัตติลังกะ = องค์คุณเครื่องบรรลุนิพพาน ในที่นี้หมายถึง คุณสมบัติของพระโสดาบัน; ดูความหมายที่ ส.อ.๓/๓๘๘ (โสดาปัตติลังกะ มี ๓ หมวด ดังจะเห็นต่อไป)

²¹ ความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่นด้วยปัญญา แปลจาก อเวจฺจปฺปสาท ซึ่งโดยทั่วไปแปลกันว่า ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในที่นี้ ต้องการแปลให้เต็มความหมาย เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์กับปัญญา ซึ่งเป็นองค์ประกอบแฝงสำคัญ ที่จะปรากฏออกมาเด่นชัดขึ้นทุกที จนในที่สุดจะไม่ต้องกล่าวถึงศรัทธาอีกต่อไป (ตอนนี้ ปัญญาอยู่ในคุณสมบัติหมวดที่ ๓) อย่างน้อยให้ทราบว่า ศรัทธาในที่นี้ มีปัญญาเป็นพื้นฐาน, คำว่า อเวจฺจ แปลว่า รู้ พิจารณา หยั่งลงด้วยปัญญา ดังตัวอย่างใน ที.ปา.๑๑/๑๔๗/๑๗๓; พุ.สุ.๒๕/๗/๗; พุ.สุ.๒๕/๓๑๔/๓๖๙; ๓๓๓/๓๔๙ มีอธิบายใน ที.อ.๓/๑๕๕; พุทฺทก.อ.๒๐๓; สุตต.อ.๒/๓๒, ๒๑๔; พึงเทียบกับ อวิจฺจ ในรูปสิทธิปิภังค์ ๑๖/๑๗ และ อนวิจฺจ ใน อัง.ทสก. ๒๔/๔๘/๕๒ อธิบายใน อัง.อ.๓/๒๖๕; อรรถกถาที่อธิบาย อเวจฺจปฺปสาท ชัดเจนตามแนวนี้ คือ อัง.อ.๓/๑๓๐; ๒/๒๗๐; ที.อ.๒/๑๘๗, นอกนั้นให้ความหมายรวบรัดเพียงว่า = อจลปฺปสาท เช่น ที.อ.๒/๓๒๗; ๓/๒๗๖; ส.อ.๒/๙๔; ๓/๑๖๕, ๓๘๖; อัง.อ.๑/๔๒๗; ๓/๔๐๐; ดูความสัมพันธ์ระหว่าง อเวจฺจปฺปสาท กับการละอุปกิเลส ๑๖ ใน ม.ม.๑๒/๔๕/๖๗ ด้วย

(๕) เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันหยังลงมั่น ด้วยปัญญา ในพระธรรมว่า ธรรมอันพระผู้มีพระภาค ตรัสดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะเห็นชัดได้ด้วยตนเอง ไม่ขึ้นกับ กาล ชนวนเชิญให้มาดู ควรน้อมเข้ามาใส่ตัว วิญญูชนพึงรู้ ได้เฉพาะตน

(๖) เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันหยังลงมั่น ด้วยปัญญา ในพระสงฆ์ว่า สงฆ์หมู่สาวกของพระผู้มีพระ ภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติ สมควร ได้แก่คฤบรุษ ๔ นับเรียงตัวบุคคลเป็น ๘ สงฆ์ หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแก่สักการะที่ เชนำมาถวาย เป็นผู้ควรแก่สักการะที่เขาจัดไว้ต้อนรับ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขาอุทิศบูชา เป็นผู้ควรแก่การทำ อัญชลี เป็นนानุญอันยอดเยี่ยมของโลก

(๗) เป็นผู้ประกอบด้วยศีลทั้งหลาย ที่อริยชนชื่นชม (อริยกันตศีล) ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท วิญญูชนสรรเสริญ ไม่มีอะไรเคลือบแฝง^{๒๒} เป็นไปเพื่อ อสมาธิ

^{๒๒} คำบาลีว่า อปรามัญญ ว่าตาม ที.อ.๒/๑๗๗; อัง.อ.๓/๑๑๔; วินย.ฎีกา ๔/๔๗๓ ฯลฯ แปลได้ ๒ อย่าง นัยหนึ่งว่า ใครๆ ปราสาสน์ได้ คือ ไม่มีข้อผิดพลาดบกพร่องที่ใครจะ ดุฎกหรือเอาเรื่องได้ อีกนัยหนึ่งแปลว่า ไม่ถูกลูปคลำ คือไม่ถูกค้นหาและทักท้วงจับจวบ ลูปคลำให้หม่อมองไปเสีย คงบริสุทธิ์อยู่ ประพจน์ไปตามหลักการและความมุ่งหมาย ของศีลนั้นๆ ไม่ประพจน์อย่างเคลือบแฝง หรือมีเบื้องหลัง เช่น หวังจะได้ผลประโยชน์ จะได้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นต้น; ศีลที่ประพจน์ได้แบบนี้ เป็นศีลที่พระอริยชนชื่นชม หรืออริยชนยอมรับ คือเป็นอริยกันตศีล ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นเลิศ หรือสูงส่งกว่า ศีลทั้งปวง (อัง.ปญจก.๒๒/๓๒/๓๘).

โสดาปัตติยังคะ ๔ ที่เป็นคุณสมบัติของบุคคลโสดาบันนี้ ท่านแสดงไว้อีกชุดหนึ่ง สามข้อแรกเหมือนกับชุดที่แสดงมาแล้ว เปลี่ยนแต่ข้อที่ ๔ คือ เปลี่ยนศีล เป็นจาคะ (ปราศจากมัจฉริยะ) ดังนี้

“อริยสาวก ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นโสดาบัน...คือ...(๑, ๒, ๓) เป็นผู้ประกอบด้วย ความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่นด้วยปัญญา ในพระพุทธรเจ้า...ในพระธรรม...ในพระสงฆ์... (๔) อยู่ครองเรือนด้วยใจปราศจากมลทินคือมัจฉริยะ มีจาคะอย่างเปิดใจ มีอสังหาต ยินดีในการสละ ใส่ใจในคำร้องขอ ยินดีในการให้ การแบ่งปัน” และมีข้อความเสริม ซึ่งอาจใช้แทนข้อความข้างต้นนั้นได้ว่า “สิ่งของที่ควรจะให้ได้ ไม่ว่า อย่างหนึ่งอย่างใด เท่าที่มีในสกุล อริยสาวกนั้น เสน่หยาแบ่งปันกับคนมีศีลมีกัลยาณธรรม ได้ทั้งหมด”²³

ได้แสดงโสดาปัตติยังคะ ๔ ที่เป็นคุณสมบัติของบุคคลโสดาบันทั้ง ๒ ชุดแล้ว ต่อไปนี้ จะแสดงโสดาปัตติยังคะ ๔ ที่เป็นข้อปฏิบัติประจำตัว ซึ่งจะทำให้เป็นโสดาบัน หรือนำไปสู่ความเป็นโสดาบัน และจะทำให้บุคคลโสดาบันนั้นก้าวต่อสูงขึ้นได้ ดังนี้

● **พระพุทธเจ้า:** สารีบุตร พูดกันว่า โสดาปัตติยังคะ โสดาปัตติยังคะ, โสดาปัตติยังคะ เป็นไหน?

พระสารีบุตร: พระองค์ผู้เจริญ

- การเสวนาสัตบุรุษ (สัปปุริสสังสวะ) เป็นโสดาปัตติยังคะ ๑
- การฟังธรรมของสัตบุรุษ (สัทธัมมสังสวะ) เป็นโสดาปัตติยังคะ ๑
- การคิดมโนการโดยถูกวิธี (โมหะโลภะสังการ) เป็นโสดาปัตติยังคะ ๑

²³ ส.ม.๑๙/๑๔๕๒/๔๔๐; ๑๕๓๘/๔๙๙; ส.สพ.๑๘/๕๘๕/๓๗๔

- การปฏิบัติธรรมหลักย่อยสมแก่ธรรมหลักใหญ่ (ล้มมา-
ล้มมปฏิบัติ) เป็นไสตาปัตติยงค์ ๑^{๒๔}

หลักธรรมชุด ๔ ข้อ คือ การเสวนาสัตบุรุษ การฟังธรรมของ
สัตบุรุษ การคิดมนสิการโดยถูกวิธี และการปฏิบัติธรรมข้อน้อย
สอดคล้องกับธรรมหลักใหญ่นี้ พระพุทธเจ้าตรัสย้ำความสำคัญไว้มาก
เรียกชื่อสามัญว่าปัญญาภูมิธรรม (ขง.จตุกก.๒๑/๒๔๘-๘/๓๓๒; ส.ม.๑๘/
๑๖๓๘/๕๑๗) คือเป็นข้อปฏิบัติเพื่อความเจริญงอกงามแห่งปัญญา
เพื่อให้มีปัญญาเจริญเพิ่มพูนขึ้นไป เป็นธรรมที่มีอุปการะมากแก่ผู้เป็น
มนุษย์ เป็นไปเพื่อประจักษ์แจ้งโสดาปัตติผล เพื่อประจักษ์แจ้ง
สกทาคามีผล เพื่อประจักษ์แจ้งอนาคามีผล จนถึงเพื่อประจักษ์แจ้ง
อรหัตตผล

โดยเฉพาะสำหรับโสดาปัตติผล ได้ตรัสไว้จำเพาะเป็นพิเศษ
ที่ว่าเบื้ององค์คุณข้อปฏิบัติประจำตัวของโสดาบันบุคคล เรียกว่า “โสดา
ปัตติยงค์” ดังที่ได้ตรัสไว้ (ตรงกับที่พระสารีบุตรทูลตอบข้างต้น) (ส.ม.
๑๘/๑๖๒๐/๕๐๘; ที.ป.๑๑/๒๔๐/๒๓๘) ว่า

^{๒๔} ส.ม.๑๘/๑๔๒๗/๔๓๔; ธรรม ๓ ข้อแรก ก็คือปัจจัยแห่งล้มมาทิวฐิ ซึ่งเป็นหลักธรรม
สำคัญ (เสวนาสัตบุรุษ = กัลยาณมิตรตตทา, ฟังธรรมของสัตบุรุษ = ปรโตโฆสะฝ่ายดี)
ฟังดูคำอธิบายในภาคัมชฌิมปิฎกาทา ส่วนธรรมานุธรรมปฏิบัติ นั้น หมายถึงการปฏิบัติ
ให้ถูกต้องตามหลักการ ตามความมุ่งหมาย คือหลักย่อยคล้อยตามหลักใหญ่ หลัก
เบื้องต้นเอื้อแก่หรือเป็นไปเพื่อหลักเบื้องปลาย เช่น ปฏิบัติศีลถูกหลัก เป็นไปเพื่อการ
บรรลุมรรคผล นิพพาน มิใช่ปฏิบัติโดยงมงาย ไร้หลักการ หรือทำให้เขาไปด้วยตันทา
และทิวฐิ; คัมภีร์จุฬินทเทศ (ข.จ.๓๐/๗๙๗/๔๑๗) แสดงตัวอย่างธรรม หรือธรรมหลัก
ใหญ่ เช่น สติปัฏฐาน ๔ มรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น (คือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ นั้นเอง) และ
อนุธรรม หรือธรรมหลักย่อย (= อนุภาคปฏิบัติ) เช่น การบำเพ็ญศีล การส่ำรวมอินทรีย์
ความรู้ประมาณในอาหาร ชาศริยานุโยค และสติสัมปชัญญะ ฟังปฏิบัติธรรมหลักย่อย
เช่น ศีลและการส่ำรวมอินทรีย์นี้ อย่างมีจุดหมาย ให้สอดคล้อง และอุดหนุนแก่ธรรม
หลักใหญ่ เช่น สติปัฏฐาน ๔ เป็นต้นนั้น

ภิกษุทั้งหลาย โสตาปัตติยังคะ ๔ ประการเหล่านี้
กล่าวคือ การเสวนาสัตบุรุษ การฟังธรรมของสัตบุรุษ
การคิดมนสิการโดยถูกวิธี การปฏิบัติหลักย่อยสมแก่
ธรรมหลักใหญ่

และก็ได้ตรัสว่าผู้ประกอบด้วยโสตาปัตติยังคะ ๔ ประการ
เป็นโสดาบัน (ส.น.๑๖/๑๐๕/๘๔) ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ภิกษุ ๕ ประการนี้ (ภิกษุ
จากการไม่มีศีล ๕) ของอริยสาวกสงบระงับแล้ว อริย
สาวกประกอบด้วยโสตาปัตติยังคะ ๔ ประการเหล่านี้
และถวายธรรมอันประเสริฐ (อริยมรรค) นี้ อันอริยสาวก
นั้นเห็นอย่างดีแล้ว ทางตลอดดีแล้วด้วยปัญญา เมื่อ
นั้น อริยสาวกนั้นหวังอยู่ พึงพยากรณ์ตนด้วยตนเองได้
ว่า เรามีนรก กำเนิดดิรัจฉาน ปิตติวิสัย อบาย ทุกคติ
วินิบาต ล้นแล้ว เราเป็นโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็น
ธรรมดา เป็นผู้เที่ยงต่ออัมภิโพธิในเบื้องหน้า

ส่วนปุถุชนคนทั่วไปปฏิบัติธรรม ที่เรียกว่า โสตาปัตติยังคะ ๔
ข้อนี้ เมื่อสำเร็จ ก็เป็นโสดาบัน ดังที่ได้ตรัส (ส.ม.๑๙/๑๖๓๔/๕๑๖; ข้าง
ใน ข.ปฎิ.๓๑/๖๖๒/๕๖๘) ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการเหล่านี้ เจริญแล้ว
ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อการประจักษ์แจ้งโสดา
ปัตติผล

ผู้ปฏิบัติธรรม ๔ ประการที่จะได้เป็นโสดาบันนี้ แม้จะยังเป็น
ปุถุชน ก็นับว่าเป็นกัลยาณปุถุชน (เรียกสั้นๆ ว่าเป็นกัลยาณชน)

ดังว่าแล้ว ธรรมที่เป็นหลักของการพัฒนาปัญญาหมวดนี้ มิใช่เป็นไปเพื่อโศดาปัตติผลเท่านั้น แต่อำนวยความสะดวกเพื่อความก้าวหน้าทางปัญญาทุกระดับจนถึงอรหัตตผล

ความเจริญเพิ่มพูนแห่งปัญญานี้ เป็นอนุภาวะที่เยี่ยมยอด เป็นเลิศ สำคัญที่สุด เหนือกว่าความเจริญยิ่งใหญ่อย่างอื่น เช่น ทรัพย์ ยศ อำนาจ ทุกอย่าง จึงแสดงความหมายไว้พอเป็นหลักว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อปัญญาวุฒิ ซึ่งในที่นี้เป็นโศดาปัตติยงค์ ๔ ประการ มีความหมายดังนี้

๑. สัมปฐิสังเสวะ เสวนาสัตบุรุษคือผู้ทรงคุณทรงปัญญา ไปปรึกษา ไปซักถามถกถ้อยสนทนา เข้าร่วมศึกษาค้นคว้าปฏิบัติ

๒. สัทธัมมัสสวนะ สดับสัทธรรม, ใฝ่ศึกษา ใฝ่สดับ คอยฟัง จริงจ้ง มุ่งให้จับได้ตัวแท้ตัวจริงถึงแก่นแท้ธรรมแท้หลักที่แท้

๓. โยนิโสมนสิการ มนสิการโดยแยบคาย, คิดพิจารณา ตรวจสอบสืบค้นมองแง่มุมดีร้ายให้รู้ทั่วถึงเหตุผลคุณโทษข้อดีข้อเสีย ให้เข้าถึงความจริง รู้ถึงทางที่จะแก้ไข และการที่จะทำให้เป็นประโยชน์

๔. ชัมมานุชัมมปฏิบัติ ปฏิบัติธรรมข้อน้อยคล้อยตามหลักธรรมใหญ่, รู้จักปฏิบัติดำเนินการให้บรรดาข้อปฏิบัติย่อยประสานสอดรับส่งผลต่อตามกันเข้ากับหลักใหญ่เป็นไปสอดคล้องกันในระบบ การปฏิบัติทั้งหมดที่จะให้เกิดผลสำเร็จที่มุ่งหมาย

คุณธรรมพื้นฐานของบุคคลโสดาบัน

คุณสมบัติของพระโสดาบันเท่าที่รู้จักกันดีโดยทั่วไป ก็คือ การละสังโยชน ๓ ข้อต้น (สักกายทิฏฐิ วิจิกิจนา และสีลัพพตปรามาส) ได้ ซึ่งนับว่าเป็นคุณสมบัติฝ่ายลบ หรือฝ่ายหมดไป แต่ความจริง มีคุณสมบัติฝ่ายบวกหรือฝ่ายมีด้วย และตามหลักฐานปรากฏว่า ท่านเห็นคุณสมบัติฝ่ายมีเป็นอย่างมาก

คุณสมบัติฝ่ายมีนั้น มีหลายอย่าง แต่เมื่อกล่าวโดยสรุป ก็รวมอยู่ในหลักธรรมสำคัญสำหรับตั้งเป็นเกณฑ์ได้ ๕ อย่าง คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ (ความเสียสละ) และปัญญา

ในที่นี้ จะรวบรวมคุณสมบัติต่างๆ ทั้งฝ่ายหมดและฝ่ายมีมาเรียงไว้ โดยแสดงเฉพาะสาระสำคัญ ดังนี้²⁵

ก. คุณสมบัติฝ่ายมี

๑. **ด้านศรัทธา:** เชื่อมีเหตุผล เชื่อมั่นในความจริง ความดีงาม และกฎธรรมดาแห่งเหตุและผล มั่นใจในปัญญาของมนุษย์ที่จะดับทุกข์ หรือแก้ไขปัญหได้ตามทางแห่งเหตุผล และเชื่อในสังคมที่ดีงามของมนุษย์ซึ่งจะเจริญงอกงามขึ้นได้ตามแนวทางเช่นนั้น ความเชื่อมั่นนี้แสดงออกด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่นด้วยปัญญาในพระรัตนตรัย เป็นศรัทธาซึ่งแน่วแน่ มั่นคง ไม่มีทางผันแปร เพราะเกิดจากญาณ คือความรู้ ความเข้าใจ

²⁵ ที่แสดงฝ่ายมี ก่อนฝ่ายหมดอย่างนี้ ทำตามนิยมของปัจจุบัน ย้อนกลับความนิยมของบาลี ซึ่งแสดงฝ่ายหมด ก่อนฝ่ายมี, อย่างไรก็ตาม ตามความจริง ทั้งฝ่ายหมด และฝ่ายมี สัมพันธ์กัน เนื่องอยู่ด้วยกัน

๒. **ด้านศีล:** มีความประพฤติ ทั้งทางกาย วาจา และการเลี้ยงชีพ สุจริต เป็นที่พอใจของอริยชน มีศีลที่เป็นไท คือเป็นอิสระ ไม่เป็นทาสของตัณหา²⁶ ประพฤติตรงตามหลักการ ตามความหมายที่แท้ เพื่อความดี ความงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความขัดเกลาลดกิเลส ความสงบใจ เป็นไปเพื่อสมาธิ โดยทั่วไปหมายถึงศีล ๕ ที่ประพฤติอย่างถูกต้อง จัดเป็นขั้นที่บำเพ็ญศีลได้บริบูรณ์
๓. **ด้านสุตะ:** เป็น “สุตวา อริยสาวก” หรืออริยสาวกผู้มีสุตะ คือได้เรียนรู้อริยธรรม รู้จักอารยธรรม นับว่าเป็นผู้มีการศึกษา
๔. **ด้านจาคะ:** อยู่ครองเรือนด้วยใจที่ปราศจากความตระหนี่ มีน้ำใจเพื่อแผ่เสียสละ ยินดีในการให้ การเฉลี่ยเจือจานแบ่งปัน
๕. **ด้านปัญญา:** มีปัญญาอย่างเสขะ คือรู้ชัดในอริยสัจ ๔ มองเห็นปฏิจลสมุปบาท เข้าใจไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา เป็นอย่างดี จนสลัดมิจฉาทิฐิทั้งหลายในรูปแบบต่างๆ ได้สิ้นเชิง หหมดความสงสัยในอริยสัจทั้ง ๔ นั้น เรียกตามจำนวนธรรมว่า เป็นผู้รู้จักโลกแท้จริง

²⁶ ศีลที่เป็นไท ไม่เป็นทาสของตัณหา คือมิได้ประพฤติเพื่อหวังผลตอบแทน เช่น โลภียสุข การเกิดในสวรรค์ เป็นต้น อนึ่ง พึงระลึกว่า ศีลรวมถึงสัมมาชีพ ด้วยเสมอ (เฉพาะกรณีนี้ ดู วิภังค.อ.๑๑๔ = วิสุทฺธิ.๓/๑๐๐)

บรรดาคำบาลีแสดงลักษณะศีลของพระโสดาบันนั้น มีอยู่ ๒ คำ ที่นิยมนำมาใช้เรียกในภาษาไทย คือ *อริยกันตศีล* แปลว่า ศีลที่พระอริยะใคร่ หรือชื่นชม คือ เป็นที่ยอมรับของอริยชน และ *อปรมัญญุศีล* แปลว่า ศีลที่ไม่ถูกจับฉวย ท่านให้แปลว่า ศีลที่ไม่ถูกตัณหาและทิฐิจับฉวย คือ ไม่ประอะเบื่อนหรือมีราคะด้วยตัณหาและทิฐิ (= บริสุทธิ) ดังได้อธิบายแล้วในตอนว่าด้วยประเภทและระดับของผู้บรรลุนิพพาน ข้างต้น อย่างไรก็ตาม ขอเสนอคำแปลไว้อีกอย่างหนึ่งว่า ศีลที่ไม่ถูกถือมั่น หรือศีลที่ไม่ต้องยึดมั่น หมายความว่า เป็นศีลที่เกิดจากคุณธรรมภายใน ไม่มีกิเลสเป็นเหตุให้ละเมิด จึงเป็นไปเองเป็นปกติธรรมดา โดยไม่ต้องคอยยึดถือเอาไว้.

๖. **ด้านสังคม:** พระโสดาบันเป็นผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับสร้าง
ความสามัคคีและเอกภาพของหมู่ชน ที่เรียกว่า *สาราณียธรรม* ได้
บริบูรณ์ เพราะสามารถปฏิบัติได้ถูกต้องตามหลักข้อสุดท้ายที่เป็น
ดุจยอดที่ยึดกุมหลักข้ออื่นๆ เข้าไว้ทั้งหมด คือ ทิฏฐิสามัญญตา

ในข้อความแจ้งความหมายของอริยทักขิณี ในข้อ ๖ มีลักษณะที่
เป็นธรรมชาติของพระโสดาบัน ซึ่งควรนำมากล่าวในที่นี้ ๒ อย่าง คือ

- ๑) เป็นธรรมชาติของบุคคลโสดาบันที่ว่า เมื่อต้องอาบัติ
(ละเมิดวินัย) ซึ่งแก้ไขได้ ก็จะรีบเปิดเผยแสดงให้พระ
คาสตาหรือเพื่อนร่วมหมู่คณะที่เป็นวิญญูได้ทราบทันที
แล้วสัจวรต่อไป เปรียบเหมือนเด็กอ่อนแบเบาะเหยียดมือ
หรือเท้าไปถูกถ่านไฟเผา จะรีบชักกลับทันที
- ๒) เป็นธรรมชาติของบุคคลโสดาบันที่ว่า ทั้งที่เป็นผู้ใฝ่ใจ
ชวนช่วยช่วยเหลืองานการกิจกรณีย์ทั้งหลาย ทั้งงานสูงงาน
ต่ำ ทั้งงานใหญ่งานย่อย ของชุมชนหมู่คณะ แต่พร้อมใน
เวลาเดียวกัน ก็มีความใฝ่ใจแรงกล้าในอธิศีลสิกขา อธิ
จิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาไปด้วย เหมือนโคแม่ลูก
อ่อน เล็มหญ้ากินไป ก็คอยแลระวังให้ลูกน้อยไปด้วย คือ
ทั้งช่วยส่วนรวม ทั้งฝึกตนให้ก้าวต่อไป²⁷

²⁷ สาราณียธรรม ๖ คือ ๑. เมตตากายกรรม ๒. เมตตาวจีกรรม ๓. เมตตามโนกรรม ๔.
สาธารณโมคิ ๕. สีสสามัญญคตา ๖. ทิฏฐิสามัญญคตา; ความจริง คุณสมบัติที่เป็นส่วน
พิเศษนี้ เป็นเรื่องของ (สัมมา) ทิฏฐิ ซึ่งจัดเข้าในข้อปัญญานั้นเอง แต่ในที่นี้เห็นว่ามี
ข้อความยาว จึงแยกออกมาเป็นอีกข้อหนึ่ง; สูตรนี้ เรื่องเดิมพระพุทธเจ้าตรัสสำหรับ
พระโสดาบันที่เป็นพระภิกษุ แต่พึงยกใช้กับคฤหัสถ์ได้, ความของสูตรนี้ยาวมาก จะไม่
คัดมาลงไว้ ผู้สนใจพึงดู ม.ม. ๑๒/๕๔๐-๕๕๐/๕๘๑-๕๘๔, (เกี่ยวกับการต้องอาบัตินี้ ใน อ.จ.ติ.
๒๐/๕๒๖-๗/๒๔๗-๓๐๑ พระพุทธเจ้าตรัสแสดงว่า แม้แต่พระอรหันต์ก็ยังต้องอาบัติเล็กๆ
น้อยๆ ได้ แต่พระอริยะทั้งหลายจะไม่ต้องอาบัติที่เป็นหลักพื้นฐานของพรหมจรรย์เลย และ
แม้สิกขาบทเล็กน้อยเหล่านั้น ก็จะไม่ละเมิดด้วยความจงใจ, ดู วินย. ๘/๔๔๖/๒๔๔ และดู
ตัวอย่างสิกขาบทที่พระอริยะละเมิดใน อ.จ.อ. ๒/๒๘๖)

โสตาบันบุคคลนั้นหมดความเห็นผิดในการยึดถือตัวตน ไม่มีมัจฉริยะ จึงมีจาคะเสียสละได้เต็มที่ อย่างที่ท่านใช้คำว่ามีจาคะอย่างเปิดใจ โดยไม่มีอคติด้วย สิ่งของที่ควรจะให้ได้ ไม่ว่าอย่างหนึ่งอย่างใด เท่าที่มีอยู่ ก็แบ่งปันให้แก่คนดีมีศีลมีธรรมได้ทั้งหมด และบุคคลโสตาบันเป็นผู้ขยันหมั่นเพียรประกอบสัมมาชีพ ดังนั้น ในถิ่น ในชุมชนนั้นๆ ก็จะป้องกันและแก้ไขปัญหาความอดอยากยากไร้ ทำให้คนอยู่กันดีได้ไม่ยาก

ที่สละได้นั้น ไม่เฉพาะให้ข้าวของเงินทอง แต่มีน้ำใจสละเวลา สละเรี่ยวแรงกำลังพยายามทำให้คนอื่นมีความสุข ตลอดจนใจกว้าง ไม่เอาแต่ใจตัว ไม่เอาแต่ความคิดเห็นของตัวเอง แต่รู้จักรับฟังความคิดเห็นของคนอื่นๆ เป็นกัลยาณมิตรช่วยกันคิดให้ได้ความคิดเห็นที่ดีที่สุด

ในความไม่คับแคบเห็นแก่ตัวนั้น โสตาบันบุคคลก็มีน้ำใจเอาใจใส่ชวนช่วยทำกิจการงานของส่วนรวม ของเพื่อนร่วมชุมชน พุดตามสำนวนของท่านว่ามีฉันทะแรงกล้า เอาจริงเอจัง คอยถามว่า มีอะไรให้ช่วยไหม? มีอะไรจะต้องช่วยกันทำไหม? พร้อมทั้งจะร่วมมือ หรือรับใช้ ไม่ว่างานหนักงานเบา งานสูงงานต่ำ ทั้งเรื่องใหญ่เรื่องย่อย อย่างนี้ชุมชนก็จะอยู่กันดี มีแต่จะเจริญมั่นคง พร้อมทั้งมีความสุขในไตร

๗. **ด้านความสุข:** เริ่มรู้จักโลกุตรสุข ที่ประณีตลึกซึ้ง ซึ่งไม่ต้องอาศัยามิส (เพราะได้บรรลุอริยมุตติแล้ว)

ข. คุณสมบัติฝ่ายหมด หรือฝ่ายละ

(แสดงเฉพาะที่สำคัญ และน่าสนใจพิเศษ)

๑. **ละสังโยชน** คือกิเลสที่ผูกมัดใจได้ ๓ อย่าง คือ

- ๑) ตักกายทิฏฐิ (ความเห็นผิดว่าเป็นตัวของตน ติดสมมติเหนียวแน่น ซึ่งทำให้เห็นแก่ตัวอย่างหยาบ และเกิดความกระทบกระทั่ง มีทุกข์ได้แรงๆ)

- ๒) วิจิติจนา (ความสงสัยไม่แน่ใจต่างๆ เกี่ยวกับพระศาสดา พระธรรม พระสงฆ์ และสิกขา เป็นต้น ซึ่งทำให้จิตไม่น้อมดิ่งไปในทางที่จะระดมความเพียรมุ่งหน้าปฏิบัติให้เร่งรัดไปในมรรคา)
- ๓) สีสัพพตปรามาส (ความถืองมงายเลยเถิดเข้าไปเกี่ยวกับศีล พุทธ อย่างพวกเดิรยี่ที่ถือว่าะบริสุทธีหลุดพ้นได้ด้วยศีล ด้วยพุท การปฏิบัติศีล ข้อกำหนด กฎ พิธี ขนบธรรมเนียมต่างๆ ที่ถือคักดีลัทธิ ที่ไม่บริสุทธีตามหลักการ ตามความมุ่งหมาย ที่มุ่งเพื่อความดังาม เช่น ความสงบเรียบร้อย และความ เป็นบาทฐานของสมาธิ แต่ประพฤติด้วยตัณหาและทิฏฐิ เช่น หวัง ผลประโยชน์ตอบแทน หวังจะได้เป็นนั่นเป็นนี่ ตลอดจน ประพฤติด้วยมมยาสักว่าทำตามๆ กันมา)²⁸

๒. **ละมัจฉริยะ** คือ ความตระหนี่ ความใจคับแคบ หวงแหน คอย กีดกันผู้อื่น ทั้ง ๕ อย่าง คือ

- ๑) ขาวาสมัจฉริยะ (หวงที่อยู่อาศัย หวงถิ่น)
- ๒) กุลมัจฉริยะ (หวงตระกูล หวงพวง หวงสำนัก หวงสาย สัมพันธ์ เทียบกับที่พูดกันบัดนี้ว่าเล่นพวง)
- ๓) ลาภมัจฉริยะ (หวงลาภ หวงผลประโยชน์ คิดกีดกันไม่ให้คนอื่นได้)
- ๔) วัฒนมัจฉริยะ (หวงกิตติคุณ หวงคำสรรเสริญ ไม่พอใจให้ใครมีอะไรดีมาแข่งตน ไม่พอใจให้ใครสวยงาม ได้ยินคำสรรเสริญคุณความดีของคนอื่นแล้ว ทนไม่ได้)
- ๕) ธรรมมัจฉริยะ (หวงธรรม หวงวิชาความรู้ หวงคุณพิเศษที่ได้บรรลุ กลัวคนอื่นจะรู้หรือประสบผลสำเร็จเทียมเท่าหรือเกินกว่าตน)²⁹

²⁸ สังโยชน ๓ กล่าวไว้ในตอนว่าด้วยประเภทและระดับของผู้บรรลุนิพพาน.

²⁹ อัง.ปญจก.๒๒/๒๕๖-๘/๓๐๒-๓ (มีมัจฉริยะ ๕ แม้แต่ปฐมฌานก็ไม่สำเร็จ); วิสุทฺธิ.๓/๓๓๗

๓. **ละอคติ** คือความประพฤติดีตทาง หรือความลำเอียง ได้ทั้ง ๔ อย่าง คือ

- ๑) นันทาคติ (ลำเอียงเพราะชอบ)
- ๒) โทสาคติ (ลำเอียงเพราะชัง)
- ๓) โมหาคติ (ลำเอียงเพราะหลง หรือเขลา)
- ๔) ภยากติ (ลำเอียงเพราะกลัว)³⁰

๔. **ละราคะ โทสะ โมหะ** หรือ โลภ โกรธ หลง ขันหยาบหรือรุนแรง ที่จะทำให้ถึงอบาย ไม่ทำกรรมชั่วร้ายแรงที่จะเป็นเหตุให้ไป อบาย³¹

๕. **ระงับภัยเวร ไทมนัส และทุกข์ทางใจต่างๆ** ที่จะพึงเกิดจากการไม่ ปฏิบัติตามศีล ๕ เป็นผู้พ้นจากอบายสิ้นเชิง ความทุกข์ส่วนใหญ่หมดสิ้นไปแล้ว ความทุกข์ที่ยังเหลืออยู่บ้าง เป็นเพียงเศษน้อยนิด ที่นับเป็นส่วนไม่ได้³²

ความจริง คุณสมบัติฝ่ายหมดและฝ่ายมีนี้ ว่าโดยสาระสำคัญ ก็เป็นอย่างเดียวกัน กล่าวคือ จะละสลักกายทิฐิได้ ก็เพราะมีปัญญา หยั่งรู้สภาวะธรรมที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยพอสมควร เมื่อเกิดปัญญา เข้าใจชัดขึ้นอย่างนี้ วิจิกิจฉา คือความสงสัยคลางแคลงใจก็หมดไป ศรัทธาที่อาศัยปัญญาก็แน่นแฟ้น

³⁰ วินย.๗/๖๑๕/๓๘๐; วิสุทฺธิ.๓/๓๓๗

³¹ สํ.๗.๑๗/๔๖๙/๒๗๘; ญ.ฉก.๒๒/๓๖๑/๔๘๘

³² สํ.ม.๑๙/๑๕๗๕/๔๘๙; ๑๗๑๙/๕๕๒; ๑๗๔๕-๑๗๕๖/๕๖๙-๕๗๗; สํ.น.๑๖/๓๑๑-๓๓๒/๑๖๒-๑๖๙

พร้อมนั้น ก็จะทำศีลได้ถูกต้องตามหลักการ ตามความมุ่งหมาย กลายเป็นอริยกันตศีล คือ ศีลที่อริยชนขึ้นชมยอมรับ สิ้นพตปรามาสก็พลอยสิ้นไป เมื่อจาคะเจริญขึ้น มัจฉริยะก็หมดไป เมื่อราคะ โทสะ โมหะเบาบางลง ก็ไม่ตกไปในอำนาจของอคติ และราคะ โทสะ โมหะ เบาบางลง ก็เพราะปัญญาที่มองเห็นความจริงของโลกและชีวิต ทำให้คลายความยึดติด เมื่อสิ้นยึดติด ถือนั่นน้อยลง ความทุกข์ก็พoenคลาย และรู้จักความสุขที่ประณีตยิ่งขึ้น

กล่าวโดยย่อว่า ความเป็นโสดาบัน เป็นชีวิตระดับที่ยอมรับได้ว่าน่าพอใจ และวางใจได้ ทั้งในด้านคุณธรรม และในด้านความสุข

ในด้านคุณธรรม ก็มีคุณความดีเพียงพอที่จะเป็นหลักประกันว่า จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายหรือความเดือดร้อนเสื่อมโทรมเสียหาย เป็นภัยแก่สังคมหรือแก่ใครๆ ตรงข้าม จะมีแต่พฤติกรรมที่อำนวยประโยชน์แก่อกุศลแก่การดำรงอยู่และดำเนินไปด้วยดีของชีวิตตนและสังคม และคุณธรรมนั้นก็มั่นคง เพราะเป็นสิ่งที่เป็นไปเองตามธรรมชาติแห่งเหตุปัจจัยของมัน คือ เพราะมีปรีชาญาณที่เกิดทัศนคติอย่างใหม่ต่อโลกและชีวิตเป็นฐานรองรับ

ส่วนในด้านความสุข พระโสดาบันก็ได้พบกับความสุขอย่างใหม่ทางจิต ที่ประณีตล้ำลึก อันประจักษ์เฉพาะตนว่าเป็นสิ่งมีคุณค่าสูงล้ำ ซึ่งแม้ตนจะยังแสวงความสุขและหรือโลกียสุขอื่นๆ อยู่ ก็จะไม่ยอมให้ความสุขที่หายากว่าเหล่านั้นเกินเลยออกนอกขอบเขต ซึ่งจะเห็นเหตุบั่นรอนความสุขที่ประณีต คือจะไม่ยอมสละโลกุตรสุขอันประณีต เพื่อมาเติมส่วนขยายปริมาณให้แก่โลกียสุขอันหายากกว่าอีกต่อไป พูดอีกนัยหนึ่งว่า กามสุขและโลกียสุขอันหายาก ถูกทำให้สมดุลด้วยโลกุตรสุขอันประณีต

ความสุขนี้ เป็นทั้งผล และเป็นทั้งปัจจัยพึ่งเนื่องอยู่ด้วยกัน กับคุณธรรมที่ประพาส จึงเป็นหลักยืนยันถึงความไม่ไหลเวียนกลับลงต่ำอีกต่อไป มีแต่จะช่วยคำชูส่งเสริมให้ก้าวสูงขึ้นไปในเบื้องหน้า

ความเป็นโสดาบัน มีคุณค่าเป็นที่น่าพอใจ ทั้งแก่ตัวบุคคล นั้นเองและแก่สังคมอย่างนี้ ท่านจึงจัดผู้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นสมาชิก ชุดแรกเข้าใหม่ของชุมชนอารยะ เป็นจุดตันที่ชีวิตอารยชนเริ่มแรก นับเนื่องในอริยสงฆ์ หรือสาวกสงฆ์ที่แท้ อันเป็นสังคมแม่พิมพ์ที่ พระพุทธศาสนามุ่งประสงค์จะให้ เป็นแบบหล่อหลอมมนุษยชาติ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสเน้นถึงคุณค่าและความสำคัญของความเป็นโสดาบันอย่างมากมาย ดังจะทรงเร่งเร้าให้เวไนยชนหันมาสนใจภูมิธรรม หรือระดับชีวิตขั้นนี้ อย่างจริงจัง และยึดเอาเป็นเป้าหมายของการดำรงอยู่ในโลก เช่นตรัสว่า การบรรลุโสดาปัตติผล ดีกว่าการได้ไปสวรรค์ ประเสริฐกว่าการได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ประเสริฐกว่าการได้ฉานสมาบัติ ศาสดาผู้นำศาสนาที่มีสาวกมากมาย เป็นผู้ปราศจากกามราคะด้วยกำลังเจโตวิมุตติ ประกอบด้วยกรุณาคุณ สั่งสอนลัทธิเพื่อเข้าร่วมกับพรหม ทำให้สาวกไปสวรรค์ได้มากมาย นับว่าเป็นผู้ประเสริฐมากอยู่แล้ว แต่บุคคลผู้เป็นโสดาบัน แม้ยังมีกามราคะอยู่ ก็ประเสริฐยิ่งกว่าศาสดาเหล่านั้น³³

ขอยกพุทธพจน์ในธรรมบทมาอ้างย้ำอีก (สุ. ๒. ๒๕/๒๓/๓๙) เป็นตัวอย่าง

เลิศล้ำ เหนือความเป็นเอกราชบนผืนปฐพี ดีกว่า
การไปสู่สรวงสวรรค์ ประเสริฐกว่าสรวพโลกาธิปัตย์ คือ
โสดาปัตติผล

³³ ดู อก. ญก. ๒๒/๓๒๕/๔๑๕-๔๑๘ (ดูประกอบ อก. สตุต. ๒๓/๗๐/๑๓๘)

หากยังรู้สึกว่านิพพานห่างไกล และยากเกินไปที่จะเข้าใจ ถ้าพูดถึงนิพพานแล้ว ยังให้เกิดความรู้สึกอ้างว้างโหวงเหวง ก็พึงยึดเอาภาวะโสดาบันนี้แหละ เป็นสะพานทอดไปสู่ความเข้าใจนิพพาน เพราะความเป็นโสดาบัน เป็นสิ่งที่ใกล้เคียงความรู้สึก และเข้าใจได้ง่ายกว่า สำหรับคนสมัยปัจจุบัน ในเวลาเดียวกัน ภาวะโสดาบันนั้นก็เกี่ยวข้องกับนิพพาน โดยฐานเป็นการเข้าถึงกระแสสุขนิพพาน หรือที่อรรถกถาเรียกว่าเป็น *ปฐมทัศน์แห่งนิพพาน* (เห็นนิพพานครั้งแรก)³⁴ นับว่าได้ผลทั้งสองด้าน และยังถูกต้องตามหลักการที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ด้วย

เมื่อตกลงเช่นนี้แล้ว ก็ยกเอาภาวะโสดาบันเป็นเป้าหมายขั้นแรกที่จะปฏิบัติ และชักชวนกันก้าวไปให้ถึง เป็นทั้งจุดหมายของชีวิต และจุดหมายของสังคม และในระหว่างนั้น แม้ยังก้าวไปไม่ถึง ก็มีขั้นตอนที่แสดงถึงความก้าวหน้าในท่ามกลาง คือ ความเป็นสัทธานุสारी (ผู้เล่านุสวไปด้วยศรัทธา หรือผู้ก้าวหน้าไปด้วยความเชื่อ)³⁵ และธัมมานุสारी หรือธรรมานุสारी (ผู้เล่านุสวไปด้วยความเข้าใจธรรม) ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ได้ชื่อว่า เป็นผู้ได้ออกดำเนินไปแล้วสู่ความเป็นโสดาบัน เป็นผู้เดินทางแล้วหรืออยู่ในมรรคา มีแต่เดินหน้าอย่างเดียว ไม่ถอยกลับ ซึ่งท่านจัดให้เขาอยู่ในชุมชนอารยะ หรือหมู่สาวกสงฆ์ด้วย

³⁴ เช่น ม.อ.๑/๑๐๒; ส.อ.๓/๑๒๓; ขุพุทธก.อ.๒๐๕; สุตต.อ.๑/๒๖๗; ปฎิสิ.อ.๓๓๘; สงคณิ อ.๑๐๙ (โสดาปัตติมคค์ ชื่อว่าเป็นทสสนะ หรือทัศน์, ดู ม.ม.๑๒/๑๒/๑๒; อภิ.ส.๓๔/๖๗๐/๒๖๒; ๘๑๐/๓๑๙ เป็นต้น)

³⁵ ดู คำจำกัดความ สัทธานุสारी และ ธัมมานุสारी ในตอนที่ผ่านมาแล้ว
ในสมัยต่อมา มีคำใหม่เกิดขึ้นอีกคำหนึ่ง คือ **“จุฬโสดาบัน”** (โสดาบันน้อย) ซึ่งพระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า พระเถระปางก่อนใช้เรียกบุคคลผู้มีเพียงศรัทธาและความรักในพระพุทธเจ้า (หมายถึงศรัทธามั่นคง แต่ปัญญายังไม่แก่กล้าพอ) อย่างที่ตรัสต่อจากสัทธานุสारीและธัมมานุสारीบุคคล ใน ม.ม.๑๒/๒๘๘/๒๘๑

พระอรรถกถาจารย์อธิบายต่อไปว่า หมายถึงบุคคลผู้เจริญวิปัสสนาจนสำเร็จญาณตบิรณญา ได้กังขาวิตรณวิสุทธิแล้ว เป็นผู้มีความเบาใจ มั่นใจ ได้ที่มั่นอันแน่นอน ดู ม.อ.๒/๑๖๐; วิภค.อ.๓๓๒; วิสุทธิ.๓/๒๒๙; วิสุทธิ.ฎีกา.๓/๔๔๘ (พึงพิจารณาเรื่องไอกัปปนสัทธา ใน ที.อ.๒/๑๖๖; ๓/๒๘๘; ม.อ.๓/๓๐๒; อัง.อ.๓/๓๓ ประกอบด้วย)

แม้หากว่า ถ้าไอ้เอ๋ ห่วงหน้าห่วงหลัง ยังไม่เล่นรุดออกเดินทางจริง ก็ยังอาจก้าวมาอยู่ในขั้นเตรียมพร้อมที่จะเดินทางได้ เรียกว่าเป็นกัลยาณปุณฺณ³⁶ เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม³⁷ เริ่มได้ชื่อว่าเป็นอริยสาวกผู้มีสุตตะ (สุตฺวา อริยสาวก)³⁸ คือผู้ได้เล่าเรียนอริยธรรม รู้จักอารยธรรม หรือเป็นผู้ที่ได้ยินเสียงกู่เรียกแล้ว เป็นเบื้องต้นที่จะเรียกว่าผู้มีการศึกษา เป็นขั้นของผู้ที่รู้จักจุดตั้งต้นของทางแล้ว และมีอุปการะซึ่งเป็นปัจจัยของการเดินทางเตรียมไว้แล้ว กำลังเดินมุ่งออกจากบริเวณป่าที่หลง เพื่อมาเข้าสู่หนทาง แม้ยังอาจก้าวๆ ถอยๆ อยู่บ้าง แต่ก็พร้อมที่จะเดินทางได้

สำหรับชีวิตขั้นต้น หรือกัลยาณปุณฺณนี้ ซึ่งมีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา ยังไม่มั่นคงแน่นแฟ้นโดยลำพังตนเอง ก็จะมีสุตตะคือการเล่าเรียน การหาความรู้ หรือความรู้ที่ได้จากการสดับ เป็นคุณสมบัติสำคัญ ซึ่งอาจจะอบรมสั่งสมให้ถึงขั้นเป็นพาหุสัจจะ คือความเป็นพหุสุต (ผู้มีสุตตะมาก หรือคงแก่เรียน)

³⁶ กัลยาณปุณฺณ มีใช้ได้ในชั้นอรรถกถา คู่กับอันธพาลปุณฺณ; ส่วนในชั้นบาลี มีใน ขุ.ม. ๒๔/๒๐๙/๑๕๕ = ๔๑๙/๕๘๗; ๒๒๓/๑๖๗; ๔๐๐/๒๗๘; ๖๒๘/๓๗๗; บางแห่งเป็นปุณฺณกัลยาณกะ เช่น ขุ.ปฏี.๓๑/๓๘๘/๒๖๔; ๖๖๔/๕๖๙; ๖๖๙/๕๗๕ (อันธพาลปุณฺณพบในบาลีเฉพาะที่ ส.ช.๑๗/๒๔๐/๑๗๐; ขุ.เถร.๒๖/๓๗๔/๓๕๓ โดยทั่วไปมักเรียกว่าอัสสุตฺวา ปุณฺณ คือปุณฺณที่ไม่มีสุตตะ เช่น ม.ม.๑๒/๑/๑; ขุ.จู.๓๐/๕๐๗/๒๕๔; ขุ.ปฏี.๓๑/๓๓๔/๒๒๓; อภิ.ส.๓๔/๖๗๑/๒๖๒; อภิ.วิ.๓๕/๓๓๒/๔๙๓; ๔๔๙/๔๙๘; ๔๖๓/๕๐๖ และที่มาคู่กับสุตฺวา อริยสาวก อีกหลายแห่ง); กัลยาณปุณฺณนี้ (เฉพาะอย่างยิ่งท่านที่ปฏิบัติจริงจัง มีคุณสมบัติที่ทำให้มั่นใจว่าคงจะบรรลุโสดาปัตติผลได้ในไม่ช้า) พระอรรถกถาจารย์จัดเข้าเป็นพระเสขะ รวมกับพระอริยบุคคล ๗ ข้างต้นด้วย โดยนับต่อจากสัทธานุสาริ และธัมมานุสาริ ดู วินย.อ.๑/๒๘๗; ม.อ.๑/๕๕; วิภังค.อ.๔๒๗; อง.อ.๒/๖๓; อิติ.อ.๗๘; วินย.ฎีกา ๒/๘๓ และพึงเทียบจุฬโสดาบัน ในเชิงอรรถก่อนด้วย (เรียกให้ง่ายว่า กัลยาณชน)

³⁷ อง.ทุก.๒๐/๒๙๓/๔๓

³⁸ สุตฺวา อริยสาวก ระดับกัลยาณปุณฺณ ดู ม.ม.๑๒/๑๒/๑๕; ม.อ.๑/๙๙ ส่วนระดับโสดาบันขึ้นไป ดูที่หน้าข้างหน้า

สุตะนี้แล คืออุปการณสำคัญของการเดินทางในการพัฒนาชีวิตที่จะก้าวไปในอริยมรรคา เริ่มตั้งแต่ทำให้รู้จุดที่ทางตั้งต้น³⁹ เป็นปัจจัยช่วยเสริมสร้างศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญาต่อไป เพราะเมื่อมีความรู้ถูกต้องแล้ว ศรัทธาก็เกิดขึ้น และมีแรงที่จะปฏิบัติคุณธรรมอื่นๆ เมื่อรวมสุตะ เข้ากับศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา เท่าที่มีอยู่ในระดับนี้ เรียกว่าเป็นสัมปทา (ความถึงพร้อม, สมบัติ, คุณสมบัติที่มีอย่างเต็มที่) ^{๔๐} หรือทรัพย์ ^{๔๑} ระดับโลกีย์ เมื่อก้าวหน้าไปเป็นโสดาบันแล้ว สัมปทา หรือทรัพย์ทั้ง ๕ เหล่านี้ ก็จะกลายเป็นระดับโลกุตระไปเอง

มีข้อน่าสังเกตที่ควรกล่าวไว้ในที่นี้ เกี่ยวกับคุณลักษณะของบุคคลโสดาบันที่ปรากฏเด่นชัดออกมาภายนอก คือ การไม่มีความหวงแหนในทรัพย์สมบัติ (เช่น ส.ม. ๑๙/๑๔๕๒-๓/๔๔๐-๑) ขอนำมาบอกซ้ำว่า

(บุคคลโสดาบัน) ครอบงำด้วยใจปราศจากความ
ตระหนี่ มีความเสียสละเต็มที่...ยินดีในการให้ และการ
แบ่งปัน

สิ่งของที่ควรให้ได้ ไม่ว่าอย่างหนึ่งอย่างใด เท่าที่มี
ในสกุล บุคคลโสดาบันเฉลี่ยแบ่งปันกับคนมีศีลมี
กัลยาณธรรม ได้ทั้งหมด

³⁹ พิจารณาตามหลักปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ๒ ประการ ที่จะกล่าวในตอนว่าด้วยมรรคข้างหน้า สุตะ ก็คือปรโตโฆสะ อันได้จากการมีกัลยาณมิตร หรือเสวนาสัตบุรุษ ซึ่งนำไปสู่ศรัทธา และช่วยให้เกิดโยนิโสมนสิการ

⁴⁰ อัง.ปญจก. ๒๒/๔๖/๕๘

⁴¹ อัง.ปญจก. ๒๒/๔๗/๕๘; ทรัพย์ ๕ นี้ จัดเป็นอริยทรัพย์หมวดหนึ่ง แต่อริยทรัพย์หมวดที่รู้จักกันทั่วไป คือที่มี ๗ ข้อ ซึ่งเพิ่มหิริ และโอตตปปะเข้ามา เช่น ที.ปา. ๑๑/๓๒๖/๒๖๔; อัง.สตตก. ๒๓/๖/๕

ด้วยเหตุนี้ พฤติการณ์ของอริยสาวกเหล่านั้นจึงมีโอกาสมากที่จะเข้าลักษณะว่าศรัทธาเพิ่ม แต่โมหะลด หรือคุณธรรมงอก แต่ทริพยัค ในทางวินัยสงฆ์ พระพุทธเจ้าถึงกับได้ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามพระภิกษุ มีให้อาหารจากครอบครัวที่สงฆ์ประกาศตั้งให้เป็นเสขะ

ตามพุทธบัญญัตินี้ ครอบครัวใด ศรัทธาเข้มแข็งมากขึ้น แต่ทริพยัคสมบัติลดน้อยยากจนลง สงฆ์อาจประชุมพิจารณาสมมติ คือตกลงกันตั้งครอบครัวนั้นเป็นเสขะ (เสกขสมมติ, ไม่ว่าเขาจะเป็นเสขะจริงหรือไม่ เพราะคุณธรรมภายในมองกันไม่เห็น แต่ถือเอาพฤติกรรมเป็นหลัก) ภิกษุใดไม่เจ็บบั๊ และเขามีได้นิมนต์ไว้ ไปรับเอาอาหารจากครอบครัวนั้นมาขบฉัน จะต้องอาบัติ คือละเมิดวินัย มีความผิด⁴²

คติที่เห็นได้ในเรื่องนี้ที่สำคัญ มี ๒ อย่าง คือ

๑. เป็นวิธีการยกเอาคุณธรรมที่เป็นนามธรรมภายในตัว หรือคุณสมบัติของบุคคล ออกมาประกาศ หรือทำให้ปรากฏ เพื่อประโยชน์แก่สังคม โดยให้มีผลทางปฏิบัติระดับสังคมในกรณีที่เหมาะสม

๒. แสดงให้เห็นว่า บุคคลผู้มียุทธธรรมถึงขั้นนี้ มีศรัทธาถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา หรือเข้าถึงธรรมแล้ว เมื่อทำความดีจะไม่หวังผลที่จะได้ตอบแทนแทน

⁴² วินย.๒/๗๙๐/๕๒๔ หมายความว่า ถึงเขาจะให้เอง เช่น ไปเยี่ยมเขาที่บ้าน แล้วเขาถวายก็รับไม่ได้ ไม่ต้องพูดถึงขอเขา เพราะภิกษุออกปากขอ หรือทำอุบายขออาหารมาเพื่อตนเองฉัน ไม่ได้อยู่แล้ว ไม่ว่าจะขอจากใครๆ (เว้นแต่ญาติ หรือผู้ที่ได้ปวารณาไว้) ตามวินย.๒/๕๑๖/๓๔๐; ๘๓๖/๕๔๗; ๔/๗๙/๘๒; แม้การขอปัจจัยสี่อย่างอื่นๆ ก็คล้ายกัน ดู วินย.๑/๕๐๐/๓๓๗; ๒/๕๔/๓๘; ๑๕๓/๑๓๓; ๕๓๖/๓๗๑; นอกจากนี้ ดู ที.ปา.๑๑/๒๓๗/๒๓๖; ถึ.นิ.๑๖/๔๖๓/๒๓๐; อัง.จตุกก.๒๑/๒๘/๓๕; อัง.ปญจก.๒๒/๘๐/๑๒๔; พุ.ม.๒๙/๙๖๓/๖๑๐; พุ.จู.๓๐/๖๙๑/๓๔๖; วิสุทฺธิ.๑/๔๙-๕๒

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า ทำบุญโดยไม่หวังผลตอบแทน (หมายถึง อิฏฐารมณ์ต่างๆ ที่สนองความปรารถนาของตน) จะไม่มีปัญหาให้เกิด ความคิดสงสัยว่า ทำไมทำดีไม่ได้ดี หรือทำบุญแล้วทำไมไม่รวย ไม่ได้ ผลประโยชน์ที่หวัง เป็นต้น ทั้งนี้ เพราะเรามองเห็นธรรมแล้ว เรียกว่า มีธรรมจักขุ⁴³ หรือปัญญาจักขุ คือตาปัญญา ที่มองเห็นธรรมตาของ สิ่งทั้งหลายสว่างชัด มิใช่มีแต่มัวสัจจักษ์ หรือตาเนื้อหนัง ที่มองเห็นแต่ สิ่งเสพสวयของอินทรีย์ ๕

ควรย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า บุคคลโสดาบันนี้ มีความมั่นคงใน คุณธรรมโดยสมบูรณ์ แม้จะประสบสภาพไม่เกื้อกูลทางวัตถุมากสักเท่าใด ความมั่นใจในคุณธรรมก็ไม่มีทางเสื่อมถอย เมื่อได้มองเห็น เหตุผลแห่งธรรมประจักษ์แจ้งแล้ว เมื่อเดินอยู่ในทางแห่งความดีงาม ถูกต้องแล้ว ก็ไม่อาจมีผู้ใด แม้แต่เทวดา จะมาชักจูงให้เขวออกไปได้ และไม่อาจจะด้วยเครื่องล่ออย่างใด เรียกอย่างสมัยใหม่ก็คงว่า มีความ เข้มแข็งทางจริยธรรมเต็มที

⁴³ ดูที่มา ในตอนว่าด้วยคุณสมบัติของพระโสดาบัน เช่น วินย.๔/๑๘/๒๓; ๒๗/๓๒ เป็นต้น; โดยทั่วไป เช่น ในที่มาเหล่านั้นทั้งหมด **ธรรมจักขุ** หมายถึง ญาณที่ทำให้เป็น โสดาบัน (โสดาปัตติมัคคญาณ) ดังอธิบายใน วินย.๑.๓/๒๙; ที.๑.๑/๓๓๔; อง.๑.๒/๒๙๔; ๓/๒๖๙; อุ.๑.๓๕๗; นิท.๑.๒/๒๑๙; แต่บางคราวว่า หมายถึง สกทาคามิมรรค หรืออนาคามิมรรค ด้วยก็ได้ ดังอธิบายใน วินย.๑.๒/๒๗; ที.๑.๑/๒๙๔; ปฎิ.๑.๑๒๒; สกคณิ ๑.๔๕๐; บางแห่งว่า หมายถึงมรรคทั้ง ๓ และผลทั้ง ๓ ก็ได้ เช่น ส.๑.๓/๔๐๙; และในบางสูตร อาจหมายถึงมรรคได้ทั้ง ๔ หรือทั้งมรรค ๔ และผล ๔ คือถึง อรหัตตผล เช่นที่อ้างใน นิท.๑.๒/๓๑๕; ม.๑.๓/๘๙, ๙๔๒; ส.๑.๓/๔๕; วินย.ฎีกา ๔/๗๖; ในบาลีก็มีตัวอย่างกล่าวถึงธรรมจักขุเกิด ๒ คราว คราวแรก หมายถึงโสดาปัตติ มรรค คราวหลัง เป็นอนาคามิมรรค (อง.ติก.๒๐/๕๓๔/๓๑๒)

ในหลักนี้ พระอรรถกถาจารย์ยกเรื่องอนาถบิณฑิกเศรษฐีขึ้นเป็นตัวอย่าง (ข.ข.๕/๙; ข.ข.๑/๓๓๘) ให้เห็นว่า บุคคลระดับนี้ จะเดินแนวอยู่ในทางของความดีงาม ไม่ยอมอยู่ใต้อิทธิพลแม่ของเทวดา เป็นผู้ที่เทพเจ้าไม่อาจล่อ หรือบังคับข่มขี่ได้ แต่ตรงข้าม กลับเป็นผู้ที่เทพทั่วไปจะต้องยอมปราชัย และเคารพบูชา

หลักการทั่วไปและความรู้ความเข้าใจที่สำคัญในเรื่องของโศดาบันบุคคล ขอแสดงไว้เพียงเท่านี้

ต่อจากนี้ เป็นคำบรรยายและเรื่องราวที่รวบรวมมาแสดงไว้เพื่อเป็นความรู้เสริมประกอบ

~ ความรู้เสริมประกอบ ~

คุณสมบัติหลักของบุคคลโสดาบัน

ความเข้าใจเพิ่มเติม

เกี่ยวกับคุณสมบัติสำคัญของบุคคลโสดาบัน

เนื่องด้วยธรรม ๕ ประการ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และ ปัญญา เป็นคุณสมบัติสำคัญของอริยสาวก ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสเน้น อยู่เสมอ และใช้เป็นเครื่องวัดความเจริญก้าวหน้าของอริยสาวก ทั้ง ก่อนบรรลุโสดาปัตติผล และเมื่อเป็นพระโสดาบันแล้ว นอกจากนั้น ยังมีขอบเขตครอบคลุมโสดาปัตติยังคะ (องค์คุณของพระโสดาบัน) เข้าไว้ทั้งหมด จึงเห็นควรกล่าวถึงคุณสมบัติ ๕ ข้อนี้ไว้เป็นการเฉพาะ อีกครั้งหนึ่ง

ในการนี้ ขอให้สังเกตคุณสมบัติข้อที่ ๑ คือ ศรัทธาไว้เป็นพิเศษ ว่าเหตุใดจึงเป็นคุณสมบัติที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในทุกกรณี สำหรับการปฏิบัติระดับนี้ ทั้งที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญา ถือปัญญาเป็นธรรมสำคัญสุดยอดในกระบวนการปฏิบัติ

เมื่อพูดอย่างภาษาของคนสมัยปัจจุบัน ธรรม ๕ ประการ ที่เรียกรวมว่า **สัมปทา** บ้าง **ทรัพย์** บ้าง **อริยาวัณิ** (อารยวัณิ) บ้าง มีความหมายโดยย่อ ดังนี้

๑. ศรัทธา คือ ความเชื่อ ความมั่นใจ เพราะได้พิจารณาไตร่ตรองมองเห็นเหตุผลด้วยปัญญาแล้ว แยกย่อยออกได้เป็น ๓ ด้าน คือ

ก. ความเชื่อ ความมั่นใจในพระพุทธเจ้า ในฐานะที่เป็นบุคคลต้นแบบ ซึ่งยืนยันถึงวิสัยความสามารถของมนุษย์ว่า มนุษย์สามารถรู้แจ้งสัจธรรม เข้าถึงความจริงและความดีงามสูงสุดได้ ด้วยสติปัญญาและความเพียรพยายามของมนุษย์เอง

มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ เจริญงอกงามขึ้นได้ ทั้งในด้านระเบียบชีวิต ที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกายวาจา ทั้งในด้านคุณธรรม ที่พึงอบรมให้แก่กล้าขึ้นในจิตใจ ทั้งในด้านปัญญาความรู้คิดเหตุผล จนสามารถหลุดพ้นจากเครื่องผูกมัดบีบคั้น ที่เรียกว่ากิเลสและกองทุกข์ ทำทุกข์ให้สิ้นไป ประสบความเป็นอิสระดั่งมเกลส์ล้าสมบุรณ์ได้ และในการที่จะเข้าถึงภาวะเช่นนี้ ย่อมไม่มีสัตว์วิเศษใดๆ ไม่ว่าจะโดยชื่อว่า เทพ มาร หรือพรหม ที่จะเป็นผู้ประเสริฐ มีความสามารถเกินกว่ามนุษย์ ซึ่งมนุษย์จะต้องหันไปหา หรือรื้อเพื่อขออุทยานภาพดลบันดาล

อนึ่ง บุคคลผู้ฝึกตนจนลุถึงภาวะนี้แล้ว ย่อมมีคุณสมบัติพิเศษมากมาย ซึ่งสมควรดำเนินตาม และเมื่อมนุษย์มั่นใจในความสามารถที่จะทำเช่นนั้นได้ ก็ควรพยายามปฏิบัติสร้างคุณความดีพิเศษนั้นให้มีขึ้นในตน หรือปฏิบัติให้เข้าถึงธรรมที่บุคคลต้นแบบนั้นได้ค้นพบและนำมาแสดงไว้แล้ว

ข. ความเชื่อ ความมั่นใจในธรรม ทั้งความจริงและความดีงาม ที่บุคคลต้นแบบซึ่งเรียกว่า พระพุทธเจ้าได้แสดงไว้นั้น ว่าเป็นสิ่งที่พระองค์ได้ปฏิบัติเห็นผลประจักษ์กับตนเองมาก่อน เรียกว่าค้นพบแล้ว จึงนำมาประกาศเปิดเผยไว้

ธรรมนั้น เป็นสภาวะดำรงอยู่ หรือเป็นไปตามธรรมชาติของมันเอง เป็นกฎเกณฑ์อันแน่นอน คือ नियามแห่งเหตุและผล อย่างที่เรียกว่าเป็นกฎธรรมชาติ ไม่ขึ้นกับการอุบัติของตถาคต คือ ไม่ว่าจะไม่มีใครค้นพบหรือไม่ เป็นกลาง เทียงธรรมต่อทุกคน ทำทายต่อปัญญา และการเพียรพยายามฝักอบรมตนของมนุษย์ บุคคลทุกคน เมื่อพัฒนาตนให้พร้อม มีปัญญาแก่กล้าพอแล้ว ก็รู้และรู้ได้ประจักษ์กับตน เมื่อรู้หรือบรรลุแล้ว ก็สามารถแก้ปัญหา ดับทุกข์ หลุดพ้นเป็นอิสระได้จริง

ค. ความเชื่อ ความมั่นใจในสงฆ์ คือ ชุมชน หรือสังคมแบบอย่าง ซึ่งเป็นพยานยืนยันว่า มนุษย์ทั่วไปมีความสามารถที่จะบรรลุความจริงความดีงามสูงสุดได้อย่างบุคคลต้นแบบ แต่ชุมชนหรือสังคมนั้นจะมีขึ้นได้ เป็นไปได้ ก็ด้วยการยอมให้ธรรม คือความจริง ความดีงาม ปรากฏผลประจักษ์ออกมาทางบุคคล ด้วยการปฏิบัติ

ชุมชนหรือสังคมนี้ ประกอบด้วยบุคคลทั้งหลาย ผู้ฝึกปรีชาศึกษา ซึ่งมีความสูงส่งแก่กล้าไม่เท่ากัน ก้าวหน้าองงามอยู่ในระดับแห่งพัฒนาการต่างๆ กัน แต่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะมีหลักการร่วมกัน คือมีธรรมเป็นแก่นร่วม มีธรรมเป็นเครื่องวัด เป็นที่รองรับผลประจักษ์ และเป็นที่แสดงออกของธรรม จึงเป็นชุมชนที่มีความดีงามน่าชื่นชม ควรเชิดชูรักษาและเข้าร่วม เพราะเป็นสังคมที่มีสภาพเอื้ออำนวยมากที่สุดแก่การที่จะดำรงธรรมให้สืบต่อไปในโลก เป็นแหล่งแพร่ขยายความดีงามและประโยชน์สุขแก่โลก

รวมความหมายของศรัทธา ๓ อย่างนั้น ได้แก่ ความมั่นใจว่า ความจริงความดีงาม และกฎเกณฑ์แห่งเหตุและผล มีอยู่ตามธรรมดาของธรรมชาติ มนุษย์มีความสามารถที่จะเข้าถึงและหยั่งรู้ความจริง ความดีงามและกฎธรรมชาตินั้นได้ และได้มีบุคคลผู้ประเสริฐซึ่งได้ค้นพบ เข้าถึง และนำความจริงนั้นมาเปิดเผย เป็นเครื่องยืนยันและนำทางไว้แล้ว

ผู้ที่มีความมั่นใจในกฎธรรมดาแห่งเหตุผล และมั่นใจในความสามารถของมนุษย์แล้ว ย่อมเพียรพยายามปฏิบัติเพื่อให้ผลสำเร็จเกิดจากเหตุคือการกระทำ เชื่อการกระทำ และผลของการกระทำที่เป็นไปตามนิยามแห่งเหตุและผล จนมีหลักประกันความเข้มแข็งทางจริยธรรม พยายามศึกษาให้รู้เข้าใจและกระทำการไปตามทางแห่งเหตุปัจจัยอย่างมั่นคง ไม่หวังพึ่งอำนาจดลบันดาลจากภายนอก และจะมั่นใจว่า สังคมที่ดีงาม หรือสังคมอุดมคตินั้น มนุษย์สามารถช่วยกันสร้างขึ้นได้ และประกอบด้วยมนุษย์ผู้ดำเนินชีวิตดีงามตามเหตุผลนี้เอง ซึ่งได้ฝึกอบรมตนเพื่อเข้าถึงธรรม หรือเพื่อบรรลุคุณความดีพิเศษอย่างพระพุทธรเจ้า

สรุปคัมภีร์อีกชั้นหนึ่งว่า เมื่อตรองเห็นเหตุผลแล้ว มั่นใจว่า พระพุทธรเจ้ารู้จริงดีจริง จึงเชื่อว่าธรรมที่พระองค์ตรัสเป็นจริงดีจริง แล้วเชื่อว่า หมู่ชนที่เป็นอยู่ด้วยธรรมนั้น มีได้จริง ได้มีจริง ควรให้มี และควรเข้าร่วมจริง

๒. คีล คือ ระเบียบความประพฤติ หรือถ้าจะพูดให้เต็มความหมายแท้จริง คือระเบียบความเป็นอยู่ ทั้งส่วนตัว และที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมทางกายวาจา ตลอดจนการทำมาหาเลี้ยงชีพ ซึ่งได้กำหนดวางไว้ เพื่อทำให้ความเป็นอยู่นั้น กลายเป็นสภาพอันเอื้ออำนวยแก่การปฏิบัติกิจต่างๆ ที่เป็นไปเพื่อเข้าถึงจุดหมายที่พึงาม ซึ่งเป็นอุดมคติของคนในสังคมหรือชุมชนนั้น

โดยทั่วไป ระเบียบความประพฤตินี้ มีลักษณะเป็นการปิดช่องที่จะทำความชั่ว และส่งเสริมโอกาสสำหรับทำความดี โดยฝึกคนให้รู้จักสร้างความสัมพันธ์ด้านกายวาจาที่พึงาม กับสภาพแวดล้อม อันจะก่อผลเอื้ออำนวยแก่การดำรงอยู่ ทั้งของตน และชุมชนหรือสังคมของตน และเอื้ออำนวยแก่การทํากิจต่างๆ ที่ยิ่งๆ ขึ้นไป พร้อมกันนั้น ก็เป็นการฝึกอบรมชีวิตด้านกายและวาจาของบุคคล ให้มีความพร้อมยิ่งขึ้น ในอันที่จะแสวงผลและที่จะทำกิจเช่นนั้นด้วย

เฉพาะอย่างยิ่ง เน้นความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางสังคม คือการอยู่ร่วมกันด้วยดีระหว่างมนุษย์ด้วยกัน เพื่อว่า ในสภาพที่เกื้อกูลเช่นนั้น สมาชิกแต่ละคน นอกจากจะสามารถดำรงตนอยู่ได้ด้วยดีแล้ว ก็จะมีโอกาสกระทำความดีที่พึงาม และพัฒนาตนให้เข้าถึงสิ่งที่มีคุณค่าสูงขึ้นไปอีกด้วย

สำหรับสังคมมนุษย์ในวงกว้าง ระเบียบความประพฤติขั้นต้นอย่างน้อยที่สุด หรือศีลขั้นพื้นฐานที่จะสร้างสภาพเกื้อกูลให้เกิดขึ้น ก็คือหลักที่เรียกว่าศีล ๕ ซึ่งมีสาระสำคัญ ได้แก่ การไม่ละเมิดต่อชีวิต ต่อทรัพย์สิน ต่อของรักของกันและกัน การไม่ใช้วาจาละเมิดความจริง เพราะเห็นแก่ตนและมุ่งทำลายผู้อื่น และการไม่ทำลายสติสัมปชัญญะ หรือสำนึกผิดชอบชั่วดีของตนด้วยการตกไปในอำนาจของสิ่งเสพติด⁴⁴

⁴⁴ สติสัมปชัญญะ สำนึกผิดชอบชั่วดีนี้ เป็นหลักประกันหรือเครื่องคุ้มกันของศีลทั้งหมด

ส่วนระเบียบความประพฤติที่ซับซ้อนกว่านี้ รวมไปถึงข้อกำหนด กฎเกณฑ์ ขนบธรรมเนียม และข้อปฏิบัติปลีกย่อยต่างๆ ที่วางไว้เพื่อ ความเรียบร้อยดีงาม และเพื่อให้เกิดสภาพการดำรงชีวิตอันเกื้อกูลแก่ การที่จะเข้าถึงจุดหมายจำเพาะของชุมชนนั้น สังคมนั้น หรือระบบ การนั้นๆ ศิลปินจึงมีความเข้มงวดกวดขัน เคร่งครัด หยาบ ประณีต และ รายละเอียดต่างๆ กัน ดังมีศิลปะ ๘ ศิล ๑๐ ศิล ๒๒๗ เป็นตัวอย่าง

เมื่อว่าโดยสรุป ศิลปินตามความหมายของพระพุทธศาสนา มี ลักษณะสำคัญ คือ

- ๑) ทำให้เกิดสภาพความเป็นอยู่ ที่เกื้อกูลแก่การปฏิบัติกิจต่างๆ รวมทั้งการพัฒนาตน เพื่อเข้าถึงจุดหมายที่ดีงาม โดยลำดับ จนถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิต
- ๒) ทำให้สมาชิกของสังคมหรือชุมชนนั้นอยู่ร่วมกันด้วยดี สังคมสงบเรียบร้อย สมาชิกต่างดำรงอยู่ด้วยดี และมุ่งหน้าปฏิบัติกิจของตนๆ โดยสะดวก
- ๓) ฝึกหัดขัดเกลาดนเอง ทำให้กิเลสเบาบางลง ด้วยการควบคุมยับยั้งสังวร ปรึการแสดงออกทางกายวาจา ให้เอื้อแก่สภาพความเป็นอยู่ ที่เกื้อกูลและการอยู่ร่วมกัน ด้วยดีนั้น อันเป็นขั้นต้นของการพัฒนาชีวิตของตน ให้พร้อมที่จะเป็นที่ยอมรับของกุศลธรรมทั้งหลาย เฉพาะอย่างยิ่งคือเป็นพื้นฐานของสมาธิ หรือการฝึกปรือคุณธรรมทางจิตใจที่สูงขึ้นไป⁴⁵

⁴⁵ พึงสังเกตว่า ศิลปินพื้นฐานที่สุด (เช่น ศิล ๕) จะมีสาระที่มุ่งเพื่อการไม่เบียดเบียน ซึ่งเป็นขั้นต้นที่สุดของการสร้างสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เกื้อกูล ศิลปินจากนั้นขึ้นไป จะหันไปเน้นการสร้างสภาพเกื้อกูล ทั้งของสิ่งแวดล้อมและความเป็นอยู่ส่วนตัว และการฝึกหัดขัดเกลาดนเอง เพื่อจุดหมายที่จำเพาะมากยิ่งขึ้น

แม้ว่าจะมีศีลที่สูงกว่าศีล ๕ อีกหลายระดับ หลายประเภท แต่ศีลหรือระเบียบความประพฤติทุกอย่าง ซึ่งเป็นที่ต้องการในการปฏิบัติธรรม ดังที่เรียกว่า ศีลซึ่งอริยชนชื่นชม (อริยกันตศีล) นั้น ก็มีสาระสำคัญอย่างเดียวกันทั้งหมด คือ เป็นศีลที่ประพฤติปฏิบัติถูกต้องตามหลักการ ไม่เหลวไปเพราะตัณหา ที่มุ่งแสวงหาอิฏฐารมณ์ เป็นผลตอบแทน หรือเพราะทิฏฐิ ที่นำเอาความยึดถือเกี่ยวกับตัวตน มาปิดบังวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของศีล ปฏิบัติโดยเข้าใจความมุ่งหมาย มิใช่ลัทธิยึดถือ ทำตามๆ กันไปโดยมโน

สำหรับชาวบ้านทั่วไป เมื่อปฏิบัติถูกต้องอย่างนี้แล้ว แม้เพียงศีล ๕ ก็เป็นปฏิปทาของพระโสดาบัน

๓. สุตะ แปลว่า สิ่งที่ได้สดับ หมายถึงความรู้ที่ได้จากการได้ยินได้ฟัง การสดับ เรื่องราวข่าวสาร การอ่าน การเล่าเรียน อย่างไรก็ตาม ความรู้ที่ได้จากการศึกษาศิลปวิทยาต่างๆ เกี่ยวกับการทำมาหาเลี้ยงชีพ และการประกอบกิจการต่างๆ ในโลก แม้จะเป็นสุตะ แต่ก็ยังไม่เพียงพอสำหรับความเป็นอริยสาวก

พ้นจากทุกข์ ประสพอิสรภาพสำหรับความเป็นอยู่และกิจการทั้งหลายในโลกนั้น บุคคลหนึ่งๆ อาจมีสุตะในศิลปวิทยาเพียงอย่างหนึ่ง ก็พอสำหรับการดำรงชีวิต คนหนึ่งก็มีสุตะในเรื่องหนึ่ง ต่างคนก็ต่างสุตะกันไป สุตะของคนหนึ่ง ไม่จำเป็นสำหรับอีกคนหนึ่ง ไม่มีสุตะใดที่จำเป็นสำหรับทุกคนเสมอเหมือนกัน

นอกจากนั้น สุตะประเภทนี้ ยังมีใช้สุตะที่ปราศจากโทษ แม้ว่าโดยความมุ่งหมายเดิม สุตะเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่มีขึ้นเพื่อแก้ปัญหา ทำให้มนุษย์หลุดและมีความสุข แต่มีบ่อยครั้งที่กลับเกิดผลตรงข้าม กลายเป็นเครื่องมือสร้างปัญหา ก่อความทุกข์ให้หนักและซับซ้อน แก้ไขยากยิ่งขึ้น จึงมิใช่เป็นสุตะที่เต็มตามความหมายในที่นี้

สัจจะที่เป็นคุณสมบัติของอริยสาวกนั้น หมายถึง *ความรู้ที่จำเป็นสำหรับทุกคน* เพื่อให้รู้จักวิธีที่จะดำเนินชีวิตให้ดีงาม ทำให้รู้จักใช้สัจจะอื่นๆ มีวิชาชีพเป็นต้น ไปในทางที่เป็นคุณเป็นประโยชน์ ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น เป็นส่วนเสริมสำหรับปิดกั้นโทษ ช่วยทำให้สัจจะอื่นมีคุณค่าเต็มบริบูรณ์ เป็นเครื่องมือแก้ไขปัญหามาตามความหมายที่แท้จริง เป็นคุณด้านเดียว

ยิ่งกว่านั้น สัจจะอย่างนี้เท่านั้น เป็นความรู้ที่บำเพ็ญจนให้กลายเป็นอริยะ หรืออารยชนได้ สัจจะนี้ก็คือความรู้ในอริยธรรม คือหลักความจริงความดีงามที่อริยชนแสดงไว้ หรือคำแนะนำสั่งสอนต่างๆ ที่แสดงหลักการครองชีวิตประเสริฐ ชี้มรรคาไปสู่ความเป็นอริยชน

สัจจะในศิลปวิทยาต่างๆ จะต้องมีสัจจะในอริยธรรมนี้ควบหรือแทรกอยู่ด้วย เป็นส่วนเติมเต็มเสมอไป จึงจะพอให้เกิดความมั่นใจว่า จะเป็นเครื่องมือแก้ไขปัญหา ไม่ใช่เครื่องมือซ้ำเติมก่อปัญหา

อย่างไรก็ตาม สัจจะทุกอย่าง รวมทั้งสัจจะในอริยธรรม แม้จะเป็นความรู้ที่ถูกต้อง แต่ก็ยังเป็นเพียงความรู้อย่างคลั่งสำหรับเก็บสะสมวัตถุดิบ ยังไม่สำเร็จกิจแท้จริง อย่างดี ถ้าก้าวไปอีกขั้นหนึ่ง ก็กลายเป็นความรู้ที่ย่อยเข้าเป็นของตัวเองแล้ว ที่เรียกว่าทฤษฎี หรือความรู้ระดับทฤษฎี ซึ่งก็ยังไม่เพียงพอ จะต้องนำไปใช้เป็นอุปกรณ์ของปัญญา ซึ่งเป็นความรู้ระดับแยกแยะ วิจัย วินิจฉัย และจัดการ โดยนำไปปฏิบัติตามหลักที่ว่า ให้หลักย่อยสอดคล้องกับหลักใหญ่ (ธรรมานุธรรมปฏิบัติ) จึงจะสำเร็จผลในการใช้งานอย่างแท้จริง

๔. จาคะ แปลว่า การสละ หรือสละให้ หมายถึงการให้ที่แท้จริง ซึ่งเป็นการสละออกไป สละทั้งข้างนอกและข้างใน ข้างนอก สละวัตถุ ข้างในสละกิเลสความโลภ ไม่มีความรู้สึกตระหนี่หวงแหน ไม่ปรารถนาผลได้ตอบแทน เพราะการให้ของอริยสาวกนั้น ท่านกระทำด้วยจิตที่สูงพ้นระดับความต้องการผลตอบแทนใดๆ ไปแล้ว ไม่ว่าจะเป็นลาภ ยศ สุข หรือสวรรค์ ก็ตาม

ลักษณะด้านจาคะของอริยสาวก เท่าที่ท่านบรรยายไว้ เช่นคำว่า ชอบให้ ชอบบริจาค (ทานสังวิภาครัต = ยินดีในการให้การแจก) แสดงอยู่ในตัวถึงการมีความสุขสบายใจในการกระทำเช่นนั้น และการที่มีได้กระทำเพราะมุ่งหวังผลประโยชน์ตอบแทนแก่ตน อริยสาวกจึงไม่มีปัญหาในเรื่องที่จะมาเกิดความทุกข์ความเดือดร้อน หรือความเศร้าโศกผิดหวังในภายหลังว่า ทำแล้ว ไม่ได้ อย่างนั้น ไม่เป็นอย่างนี้ เพราะในเมื่อความโลภไม่ครอบงำใจ ไม่หมายใจคิดจะเอา ไม่มีความหวงแหนปิดบังอยู่ข้างในแล้ว ใจก็เปิดกว้างออก ความเข้าใจผู้อื่นก็เกิดขึ้น มองเห็นความทุกข์ความเดือดร้อนของเขาโดยง่าย จิตใจก็โอบน้อมไปเองในทางที่จะให้ มุ่งแต่จะสงเคราะห์ช่วยเหลือ ให้เขาได้รับประโยชน์ แก้ปัญหาให้เขา ทำให้เขามีความสุข มีความยินดีพอใจสุขใจในการให้

การสละ และการแบ่งปันนั้นๆ ถ้าจะคิดในแง่ผลตอบแทน การให้นั้นแหละเป็นการได้อยู่ในตัว เพราะอริยสาวกมีฉันทะในกุศลธรรม คือต้องการทำความดี หรือต้องการให้มีสิ่งที่ดีงาม ด้วยการให้ นั้น อริยสาวกก็เป็นอันได้กระทำสิ่งที่ดีงาม และความดีงามก็ได้เกิดขึ้น อริยสาวกมีเมตตา ปรารถนาให้โลกมีความสุข และที่ได้ให้นั้น ก็ด้วยอำนาจเมตตากรุณา ด้วยการให้นั้น โลกก็มีความสุขเพิ่มขึ้นแล้ว

นอกจากนั้น อริยสาวกยังได้ความมีใจบริสุทธิ์ ความมีจิตผ่องใส ความมีกิเลสลดน้อยลงไป การได้ฝึกฝนอบรมตน ความก้าวหน้าในธรรม ความสุขความอิ่มใจจากสภาพที่เป็นบุญเป็นกุศลเหล่านั้น และความเข้าใจลึกลับจุดหมายของพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น⁴⁶

ในเรื่องนี้ พึงอ้างวาทะของพระสารีบุตรที่ว่า

“บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่ให้ทานเพราะเห็นแก่
อุปธิสุข (สุขเจือกิเลส คือโลกียสุข หรือสุขในไตรภพ)
ย่อมไม่ให้ทานเพื่อภพใหม่ แต่บัณฑิตเหล่านั้น ย่อมให้
ทานเพื่อกำจัดกิเลส เพื่อไม่ก่อภพต่อไป”⁴⁷

นอกจากการให้การแบ่งปัน เพื่อช่วยเหลือสงเคราะห์โดยทั่วไป แล้ว จาคะของอริยสาวกยังแสดงออกอีกด้านหนึ่ง หรืออีกชั้นหนึ่ง คือสามารถเกลี้ยกล่อมสิ่งของต่างๆ กับคนที่มีศีลมีกัลยาณธรรม (คนประพฤติชอบและมีความดีงาม) ทั้งหลายได้ เหมือนดังว่า ย่อมให้ทรัพย์สมบัติของตนเป็นของสาธารณะ สำหรับคนมีศีลธรรมจะร่วมใช้ร่วมบริโภคได้ทั้งหมด หรือว่า ในสังคมของคนมีศีลธรรม แต่ละคนยินดีสมัครใจให้ทรัพย์สินของตนเป็นของกลาง ใช้สอยบริโภคร่วมกันได้

อนึ่ง ในฐานะที่อริยสาวกเป็นสัตบุรุษ ย่อมให้ทานอย่างสัตบุรุษ⁴⁸

⁴⁶ เหตุที่คนให้ทาน ดู บันทึกพิเศษท้ายบท

⁴⁷ พ.ม.๒๙/๘๒๕/๕๑๗ (ในที่นี้แปล อุปธิ ว่ากิเลส)

⁴⁸ การให้อย่างสัตบุรุษ เรียกว่า **สัปปริสทาน** กำหนดอาการและคุณสมบัติต่างๆ ของผู้ให้ ที่นอกเหนือออกไปจากการคำนึงถึงความต้องการของผู้รับ ท่านแสดงไว้หลายหมวด หมวดหนึ่งมี ๕ คือ ๑. ให้โดยเคารพ ๒. ให้โดยอ่อนน้อม ๓. ให้ด้วยมือของตน ๔. ให้มิใช่อำนาจขู่ข่ม (บางแห่งเป็น ให้ของบริสุทธิ์ หรือให้ของไม่เป็นตน) ๕. ให้โดยเข้าใจถึงผลที่จะตามมา (อาคมสนิทปฏิภาณ อรรถกถาว่า เห็นว่าจะมีผลบ้าง เชื่อกรรมและผลกรรมบ้าง) — ม.อ.๑๔/๑๕๑/๑๑๔; อัง.ปญจก.๒๒/๑๔๗/๑๔๒; อัง.นวก.๒๓/๒๒๔/๔๐๕

ลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งที่ท่านเน้นไว้เกี่ยวกับการให้อย่าง
สัตบุรุษ ได้แก่ การให้โดยเคารพ คือให้ด้วยความตั้งใจจริง ให้
ความสำคัญแก่ผู้รับ แก่สิ่งของที่ให้ และแก่การให้นั้น ไม่ว่าผู้รับจะตกอยู่
ในสภาพอย่างไร ต่ำต้อยด้อยเพียงไร ก็ไม่ดูถูกเหยียดหยาม ไม่แสดง
อาการดั่งว่าจะทิ้งเสีย หรือหน้าินวักขมวดรำคาญ แต่มีเมตตากรุณา
ให้ด้วยความเต็มใจ มุ่งให้เขาได้รับประโยชน์⁴⁹

๕. ปัญญา แปลว่า ความรู้ทั่ว หรือรู้ชัด ได้แก่ ความเข้าใจ
ความหยั่งรู้เหตุผล หรือความรู้ประเภทจำแนกแยกแยะ วิจัยจัดแจง
สามารถวินิจฉัยได้ว่า จริง เท็จ ดี ชั่ว ถูก ผิด ควร ไม่ควร คุณ โทษ
ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ รู้ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผล หรือ
ปัจจัยต่างๆ รู้ภาวะตามเป็นจริงของสิ่งต่างๆ รู้ว่าจะนำไปใช้หรือปฏิบัติ
อย่างไร จึงจะแก้ปัญหาได้ หรือให้สำเร็จผลที่มุ่งหมาย เป็นความรู้
ระดับเข้าถึง ใช้งาน หรือแก้ปัญหา

แต่ในที่นี้ ท่านหมายถึงเฉพาะความรู้ที่จะใช้แก้ปัญหาชีวิตของ
มนุษย์ คือดับทุกข์ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า ความรู้ที่จะทำให้รู้จัก
ดำเนินชีวิตให้ถูกต้องดีงาม ไม่ให้เกิดปัญหา ไม่ให้เป็นที่มาของทุกข์

อีกหมวดหนึ่งมี ๕ คือ ๑. ให้ด้วยศรัทธา ๒. ให้โดยเคารพ ๓. ให้โดยกาลอันควร
คือถูกเวลา ๔. ให้โดยจิตใจไม่มีแรงอน (คือใจโปร่งโล่ง มีจาคะเต็มที่ไม่มีเงื่อนไข) นี้
แปลตามอรรถกถา บางท่านแปลว่า โดยมีจิตอนุเคราะห์ ๕. ให้โดยไม่กระทบตนและ
ผู้อื่น (เช่นไม่ใช่เพื่อยกตนข่มผู้อื่น) — อัง.ปณจก.๒๒/๑๔๘/๑๙๒

อีกหมวดหนึ่งมี ๘ คือ ๑. ให้ของสะอาด ๒. ให้ของประณีต ๓. ให้ถูกเวลา ๔. ให้
ของสมควร ๕. ให้ด้วยวิจยญาณ ๖. ให้เนืองๆ ๗. เมื่อให้จิตผ่องใส ๘. ให้แล้วเบิก
บานใจ — อัง.อญสก.๒๓/๑๒๗/๒๔๘

⁴⁹ ตรงกับลักษณะด้านจาคะของอริยสาวกว่า “ยาจโยคะ” แปลว่า เป็นผู้ควรแก่การขอ คือ
หน้าตาต้อนรับ ยินดีจะให้ หรือแปลอีกอย่างหนึ่งว่า ใส่ใจคำร้องขอ.

ปัญญาในความหมายนี้ มีวิธีพูดได้หลายแง่หลายด้าน เช่นว่า ความเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง หรือรู้ร้อยสัจ หรือมองเห็น ปฏิจลสมุปปาท หรือความคิดเหตุผลที่ไม่ถูกนิเวรณ ๕ ครอบงำ หรือที่ ท่านแสดงไว้เป็นความหมายของปัญญาสัมปทา ในฐานะคุณสมบัติ ของอริยสาวกว่า ปัญญาที่ยั่งยืนถึงความเกิดขึ้นและความเสื่อมสิ้นไป (หรือรู้เท่าทันคตธรรมดาของโลกและชีวิต เช่น เกิดแก่เจ็บตาย ความ เจริญและความเสื่อม) อันเป็นอริยะะ ทะลวงกิเลส (หรือเจาะสังขาร ๔ ได้) อันจะให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ แต่ไม่ว่าจะบรรยายโดยสำนวน ความอย่างใด ก็มีสาระสำคัญอย่างเดียวกัน

ไม่ว่าใครจะมีโลกียปัญญาแยกเยื้องแก่กล้าแตกต่างกันออกไป อย่างใด ซึ่งทำให้เป็นผู้เก่งกล้าสามารถในการดำเนินกิจการต่างๆ ใน โลก เช่น โดดเด่นในการเมือง รุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ เป็นนักประดิษฐ์ เชี่ยวชาญประยุกต์วิทยา หรือเป็นนักค้นคว้าและค้นพบทาง วิทยาศาสตร์ แต่ความรู้ที่ขาดไม่ได้ หรือจำเป็นสำหรับทุกคน ในการที่ จะแก้ปัญหาชีวิตของตน หรือที่จะดำเนินชีวิตอยู่ด้วยดี ก็คือ ปัญญาที่ เป็นคุณสมบัติของอริยสาวกนี้

อย่างไรก็ดี ความรู้ประเภทสุตะ ก็เป็นอุปกรณ์สำคัญของ ปัญญา ซึ่งทำให้ปัญญาได้ข้อมูลที่จะนำไปใช้และสร้างความเข้าใจได้ ชัดเจนกว้างขวางยิ่งขึ้น สุตะจึงเป็นปัจจัยแก้ปัญญาด้วย

ไม่เฉพาะแต่สุตะทางธรรมเท่านั้น ที่เป็นปัจจัยแก้ปัญญาของ อริยสาวกได้ แม้สุตะทางโลก ก็เป็นปัจจัยแก้ปัญญาทางธรรมได้ โดยเฉพาะประสบการณ์ชีวิต เพราะผู้ที่รู้จักคิด (โยนิโสมนสิการ) อาจ เกิดปัญญาเข้าใจโลกและชีวิตได้ จากสุตะในวิชาการและอาชีพต่างๆ ที่ ตนประกอบ

แต่เมื่อกล่าวอย่างรวบยอด สำหรับการดำเนินชีวิตที่ดีงาม หรือความก้าวหน้าในธรรม ความสำเร็จเด็ดขาดอยู่ที่ปัญญา บางคนมี สุตะมาก แต่ไม่รู้จักคิด ก็หาเกิดปัญญาไม่ และไม่สามารถใช้สุตตะให้เป็นประโยชน์ บางคนมีสุตตะเพียงเล็กน้อยจนแทบไม่ต้องพูดถึง แต่มี ปัญญามาก รู้จักคิด ก็รู้จักดำเนินชีวิตที่ดี แก้ปัญหาได้

สำหรับผู้มีปัญญา ยิ่งมีสุตตะมาก ปัญญาก็ยิ่งทำการสำเร็จ ประโยชน์มาก แต่ถึงขาดแคลนสุตตะ ก็อาจทำประโยชน์ให้สำเร็จได้ ในการแสดงคุณสมบัติของอริยสาวก จึงมีหลายครั้งที่ปรากฏว่า เมื่อ จะต้องลดจำนวนข้อลงให้เหลือเพียง ๔ เอาไว้แต่ที่จำเป็นมากกว่า ท่านจึงลดสุตตะออกไป เหลือเพียง ศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา

อนึ่ง **ปัญญา** ไม่เพียงแต่ให้ความสำเร็จแก่สุตตะเท่านั้น แต่เป็น ฐานรองรับ และให้ความถูกต้องแก่คุณสมบัติข้ออื่นๆ ทั้งหมด ปัญญา ทำให้ **ศรัทธา** เป็นศรัทธาที่ถูกต้องตามหลัก ไม่ผิดพลาดกลายเป็น ความมกมาย ปัญญาทำให้ประพจน์ **ศีล** ได้ถูกต้อง เป็นศีลที่อริยชนชื่นชม ยอมรับ อย่างที่เรียกว่าอริยกัณตศีล ไม่กลายเป็นสัลลพตปรามาส ปัญญาทำให้มี **จาคะ** ที่ เป็นความสละแท้จริงได้ เพราะถ้าไม่มีปัญญาที่ จะเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง ยังไม่มองเห็นสภาวะที่แท้และ คติธรรมดาของสิ่งทั้งหลาย และยังไม่ได้เรียนรู้เกี่ยวกับความสุขที่ ประณีตยิ่งขึ้นไปกว่าแล้ว ก็ย่อมเป็นธรรมดาที่จะต้องให้คุณค่าแก่วัตถุ ความเป็นอย่างสูง ยากที่จะไม่หลงใหลปรารถนามากขึ้นไปในโลกียสุข และจึงยากที่จะทำการสละออกไปโดยไม่หวังผลได้ตอบแทน เป็นกาม คุณ หรือความเป็นความมีในรูปใดรูปหนึ่ง

โดยนัยนี้ ปัญญาจึงเป็นแกน และเป็นตัวคุมคุณสมบัติอื่น เป็นคุณสมบัติหลักของอริยสาวก และเป็นจุดมุ่งของการฝึกอบรมตน ของอริยสาวกต่อไป

สรุปว่า คุณธรรมที่เป็นหลักแท้ๆ มี ๔ อย่าง คือ **ศรัทธา ศีล จาคะ และ ปัญญา**

๑. **ศรัทธา** ความเชื่อความมั่นใจในปัญญา คุณธรรม และความเพียรพยายามของมนุษย์ ซึ่งทำให้สามารถเข้าถึงความจริง ความดีงามสูงสุดได้ ตามกฎกรรมตาแห่งเหตุและผล ดังได้มีท่านผู้นำทางไว้ และซึ่งจะทำให้มนุษย์สร้างสังคมที่ดีงาม อันดำรงอยู่โดยธรรมได้

๒. **ศีล** การรู้จักบังคับควบคุมตนได้ ซึ่งทำให้ความเป็นอยู่ พฤติกรรม และลักษณะความสัมพันธ์กับผู้อื่นและสภาพแวดล้อมของ บุคคลนั้นๆ เกิดความเหมาะสมพอดี ที่จะเกื้อกูลแก่ความเจริญงอกงามแห่งคุณธรรมของตน และความอยู่ร่วมกันด้วยดีของสังคม

๓. **จาคะ** ความสละ ที่ทำให้ไม่ตัดสินใจหรือคิดการต่างๆ เข้าข้างตนเอง และทำให้พร้อมที่จะเอื้อเฟื้อเกื้อกูลแก่ผู้อื่น

๔. **ปัญญา** ความรู้ตระหนักเท่าทันถึงความจริงของสิ่งทั้งหลาย ที่เป็นไปตามกฎกรรมตา มีความเกิดขึ้นเสื่อมสิ้นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ซึ่งทำให้วางใจวางท่าต่อสิ่งต่างๆ ได้ถูกต้อง โดยมีจิตใจหลุดพ้นเป็นอิสระ สามารถวินิจฉัยแยกการอันควรมิควรทำ กำหนดความเหมาะสมพอดี และการที่จะใช้หรือพัฒนาต่อไปของคุณธรรมอื่นๆ ทั้งหมดอย่างเหมาะสม

ส่วน **สุตะ** ไม่ว่าจะเป็นความรู้ที่มากในรูปของคำแนะนำชี้แจง คำกระตุ้นชักจูง ตักเตือน หรือการเล่าเรียนก็ตาม ย่อมเป็นเครื่องช่วยเสริมคุณธรรมทั้ง ๔ ให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้น ปฏิบัติต่อโลกและชีวิต ได้ผลดียิ่งขึ้น แต่จะเป็นสิ่งที่ต้องการมากน้อยเพียงไร และสำเร็จ ประโยชน์แค่ไหน ย่อมสัมพันธ์กับความรู้จักคิดของผู้นั้น

ในที่สุด ขอย้อนกลับไปย้ำความสำคัญของศรัทธา ที่เป็นคุณสมบัติข้อแรก อีกครั้งหนึ่ง โดยฐานเป็นคุณสมบัติจำเป็นยิ่งในขั้นต้น

สิ่งที่ต้องการให้สังเกต ก็คือ ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น ในการบรรยายความหมายของศรัทธานั้น ตามปกติท่านแยกออกเป็น ๓ อย่าง คือ ศรัทธาในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม และในพระสงฆ์

แต่บางครั้ง เฉพาะอย่างยิ่งเมื่อแสดงศรัทธาของอริยสาวก ตั้งแต่แรกเริ่มก่อนเป็นโสดาบัน ท่านแสดงศรัทธาเจาะจงลงไปแต่เดียวว่า “เชื่อ โภธิ (ปัญญาตรัสรู้) ของตถาคต ว่า ด้วยเหตุผลดังนี้ๆ พระผู้มีพระภาคนั้น เป็นพระอรหันต์ ฯลฯ”

ศรัทธาตามคำบรรยายนี้ เรียกสั้นๆ ว่า “ตถาคตโพธิสัทธา” (ความเชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต หรือเชื่อปัญญารู้สัจธรรมของพระผู้ทรงค้นพบ) ซึ่งดังที่ได้กล่าวแล้วว่า หมายถึงความเชื่อมั่นในพระปรีชาญาณของพระพุทธเจ้า ในฐานะที่ทรงเป็นต้นแบบหรือองค์แทน หรือผู้นำของมนุษย์ทั้งหลาย ที่ยืนยันถึงสมรรถวิสัยของมนุษย์ทั้งหลายว่า มนุษย์สามารถหยั่งรู้สัจธรรม เข้าถึงความดีงามสูงสุดได้ ด้วยสติปัญญาและความเพียรพยายามฝึกฝนพัฒนาตนเอง

ทั้งนี้ ดังคำอุปมาที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระองค์เองว่า ทรงเป็นลูกไก่ตัวพี่ ที่เจาะทำลายเปลือกไข่ออกมาได้⁵⁰ หรือทรงเป็นผู้ค้นพบทางเก่า และทรงชี้ทางนั้นแก่หมู่มชน⁵¹ ที่จะดำเนินไปให้ถึงตามได้

⁵⁰ วินย.๑/๓/๔

⁵¹ ส.นิ.๑๖/๒๕๓/๑๒๙; ส.ข.๑๗/๑๒๖/๘๒; ๑๙๗/๑๓๒; ม.ญ.๑๔/๑๐๑/๘๕

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ก็คือการประกาศยืนยันความสามารถของมนุษย์ทั้งหลาย และดังนั้น ตถาคตโพธิสัทธา หรือความเชื่อในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ก็คือ ความเชื่อความมั่นใจในปัญญาที่จะหยั่งรู้สัจธรรมของมนุษย์ หรือความเชื่อความมั่นใจในความสามารถของมนุษย์นั่นเอง

เมื่อพูดให้สั้นเข้าอีก ตถาคตโพธิสัทธา⁵² สำแดงถึงความเชื่อความมั่นใจในตนเองของมนุษย์ทุกๆ คน ความมั่นใจตนเองในที่นี้ มิใช่ความเชื่อตนเองอย่างเห็นแก่ตัว หรืออย่างมีมานะอหังการ แต่หมายถึง ความมั่นใจตนเองในฐานะที่เป็นมนุษย์คนหนึ่ง หรือความมั่นใจในความเป็นมนุษย์ของมนุษย์นั่นเอง และมีใช้ความยึดมั่นวางใจในปัญญาของตนเพียงเท่าที่มีอยู่ในขณะนั้นๆ แต่หมายถึง ความเชื่อในปัญญาของมนุษย์อย่างเป็นกลางๆ พูดอย่างสมัยใหม่ว่า เชื่อในศักยภาพแห่งปัญญาของตน ในฐานะที่เป็นมนุษย์คนหนึ่งว่า สามารถพัฒนาฝึกปรือจนได้ผลดีที่สุดพอแก่ความต้องการของมนุษย์⁵³

⁵² การที่พระพุทธเจ้าทรงใช้คำว่า “ตถาคต” ในตถาคตโพธิสัทธานี้ เป็นข้อที่น่าสังเกตอย่างหนึ่ง เพราะคำแทนองค์พระพุทธเจ้ามีหลายคำ แต่ละคำก็มีความหมายเน้นคุณลักษณะหรือนัยที่ต่างกันไปในกรณีนี้ ทรงใช้คำว่า ตถาคต ซึ่งตรงกับที่ทรงใช้ในกรณีนี้ที่ตรัสถึงกฎธรรมชาติว่า เป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติของมันเอง ไม่ว่าตถาคตทั้งหลายจะเกิดขึ้นหรือไม่ แต่ตถาคตเป็นผู้ค้นพบแล้วนำมาประกาศเปิดเผย (ดู วจ.ติก.๒๐/๕๓๖/๓๖๘; ส.นิ.๑๖/๖๑/๓๐); นอกจากนั้น คำว่า “ตถาคต” ซึ่งใช้ในที่หลายแห่ง ท่านแปลว่า “สัตว์” (ม.ม.๑๓/๑๔๗/๑๔๓; ส.สพ.๑๘/๗๔๔/๔๘๐; ฯลฯ ฯลฯ อธิบายใน ม.อ.๓/๑๓๕ เป็นต้น); นักศึกษาที่สนใจ อาจค้นคว้าเปรียบเทียบ *โพธิ* นี้ กับ *พุทธภาวะ* ของฝ่ายมหายาน

⁵³ ข้อว่า ปัญญาของมนุษย์มีขอบเขตหรือไม่ ไม่เป็นปัญหาในที่นี้ เพราะปัญญามนุษย์ที่ฝึกปรือดีแล้ว ย่อมเป็นปัญญาสูงสุดเท่าที่จะมีหรือเป็นไปได้ ถ้าปัญญานั้นมีขอบเขต ก็ไม่มีแหล่งปัญญาเหนือกว่าใดๆ อีก ที่จะมาเสริมเติมแก่ปัญญามนุษย์นั้นได้ ซึ่งจะพึงหันไปมัวหวังรออยู่ (แม้แต่ปัญญาของเทพเจ้าสูงสุด ก็เป็นเพียงปัญญาที่มนุษย์ปรารถนา); ดู ทศนะ ใน เกวัญสูตร ที่.ส.๙/๓๔๓-๓๕๐/๒๗๗-๒๘๓; พรหมนิมิตตนิกสูตร ม.ม. ๑๒/๕๕๑-๖/๕๙๐-๙.

พระพุทธเจ้าทรงเป็นมนุษย์คนแรก ที่ประกาศยืนยันความสามารถนี้ของมนุษย์ ทรงเป็นบุคคลแรกที่ไม่ทรงอ้างอำนาจหรือแรงดลบันดาลของเทพหรืออำนาจสูงสุดใดๆ จึงทรงเป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์แห่งความเชื่อมั่นในตนเองของมนุษย์ทั้งหลาย

ในทางปฏิบัติ ตถาคตโพธิศรัทธา ย่อมครอบคลุมถึงศรัทธาในพระรัตนตรัย ครบทั้งสามอย่างพร้อมในตัวในเวลาเดียวกัน คือ

เชื่อว่า มนุษย์มีปัญญาที่สามารถพัฒนาขึ้นไปจนแก้ปัญหาขั้นสุดท้ายของตน ถึงอิสรภาพสูงสุดและความสุขที่สมบูรณ์ได้ ดังที่องค์พุทธะทรงทำให้ประจักษ์เป็นต้นแบบนำทางไว้

เชื่อว่า หลักการและจุดหมายที่มนุษย์จะพัฒนาไปให้ถึงได้นั้น เป็นความจริงที่ดำรงอยู่ตามธรรมดาแห่งเหตุและผล และ

เชื่อว่า ได้มีบุคคลทั้งหลายที่พัฒนาตนดำเนินตามจนสำเร็จผลเช่นนั้น เกิดเป็นชุมชนมนุษย์ที่ประเสริฐ เป็นพยานยืนยันความจริงเป็นแหล่งเผยแพร่ธรรม แ่ขยายบุญ พร้อมทั้งจะหนุนนำผู้เข้าร่วมสมทบได้ทันที

ในเมื่อตถาคตโพธิสัทธามีความหมายอย่างนี้ ศรัทธาจึงเป็นธรรมสำคัญยิ่ง แม้ในพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาแห่งปัญญา แต่ก็ย่อมเห็นได้ชัดว่า ศรัทธานี้มีความหมายต่างจากที่เห็นกันทั่วไป คือ เป็นศรัทธาในปัญญา และเป็นศรัทธาเชื่อมต่อบัญญา หรือนำไปสู่ปัญญา ไม่เป็นศรัทธาทิ้งมลาย แต่เป็นศรัทธาที่ทำให้หายมลาย และเป็นสิ่งจำเป็นในตอนต้นๆ ก่อนที่จะบรรลุผลแห่งความสามารถของตน หรือก่อนที่ปัญญาจะบริบูรณ์เท่านั้น

หนึ่ง ในที่นี้ จะเห็นความสำคัญสูงสุดของศรัทธาในพระรัตนตรัย หรือตถาคตโพธิสัทธา อย่างน้อย ๒ ประการ คือ

- ประการแรก หลักธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นคำสอนเกี่ยวกับจุดหมายสูงสุด หรือข้อปฏิบัติใดๆ ก็ตาม ล้วนตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งหลักการนี้ทั้งสิ้น คือหลักการแห่งตถาคตโพธิ ที่ยืนยันว่ามนุษย์สามารถตรัสรู้สัจธรรม และเข้าถึงความดีสูงสุดด้วยปรีชาญาณ และความเพียรพยายามฝึกตนของมนุษย์เอง และในการนี้ ไม่มีแหล่งอำนาจสูงสุดภายนอกใดๆ ที่จะทำได้ดีกว่ายิ่งกว่า หรือเกินกว่ามนุษย์ ถ้าหลักการแห่งตถาคตโพธิไม่เป็นจริงแล้ว จุดหมายและระบบปฏิบัติทั้งปวงในพระพุทธศาสนา ก็ย่อมเป็นโมฆะทั้งสิ้น คำสอนต่างๆ ก็จะกลายเป็นสิ่งไร้ความหมายไปทั้งหมด
- ประการที่สอง สำหรับผู้ปฏิบัติ ถ้าสาวก หรือศาสนิก ไม่มี ความเชื่อมั่นในหลักการแห่งตถาคตโพธินี้ เขาก็ไม่อาจก้าวหน้าไปในมรรคาของพระพุทธศาสนาได้ พุทธอีกอย่างหนึ่งว่า เขาจะลงมือปฏิบัติธรรมต่างๆ ในพระพุทธศาสนา อย่างจริงจังได้อย่างไร ว่าที่แท้ก็คือ เขาไม่อาจเป็นสาวก หรือศาสนิกแห่งพระพุทธศาสนาได้นั่นเอง

ตถาคตโพธิสัทธา จึงเป็นคุณสมบัติที่จำเป็นของอริยสาวก และของชาวพุทธทุกๆ คน ด้วยประการฉะนี้⁵⁴

⁵⁴ ชื่อนำสังเกตอย่างยิ่งในตอนนี้ คือ ในสมัยหลัง ได้เกิดมีคำสอนเรื่อง *ศรัทธา* ๔ ขึ้นในพระพุทธศาสนา คือ ๑. *กัมมสัทธา* เชื่อกรรม ๒. *วิปากสัทธา* เชื่อผลของกรรม ๓. *กัมมัสสกตาสัทธา* เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน ๔. *ตถาคตโพธิสัทธา* เชื่อปัญญา

คุณสมบัติเด่นของบุคคลโสดาบัน ที่เป็นคติสำคัญแก่คนยุคปัจจุบัน

เท่าที่กล่าวมานี้ ได้แสดงให้เห็นว่า ความเป็นโสดาบันเป็นขั้นตอนสำคัญของจุดหมายแห่งการปฏิบัติธรรม ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนย้ำไว้เป็นอย่างมาก และเมื่อพิจารณาถึงสภาพปัจจุบัน ก็เป็นหลักการซึ่งเหมาะสมที่จะยกขึ้นมาตั้งเป็นเป้าหมายของการดำเนินชีวิต และชักชวนกันให้หันมาใส่ใจ

นอกจากความเป็นโสดาบันแล้ว เรื่องสืบเนื่องที่ได้ย้ำให้หันไปสนใจกันให้มากด้วย ก็คือ ธรรม ๕ อย่าง อันได้แก่ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา

ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ศรัทธา ๔ ที่เป็นชุดอย่างนี้ ไม่มีในส่วนของพระไตรปิฎก หรือแม้แต่ในอรรถกถาใดๆ เลย นอกจากตถาคตโพธิสัทธายาญเดียว ซึ่งตั้งรูปศัพท์ขึ้นมาจากข้อความในบาลีว่า “สพฺพหติ ตถาคตสฺส โพธิ” = ตถาคต + โพธิ + สพฺพธา ดังได้อธิบายแล้ว

การที่มีเป็นชุด หรือเป็นหมวดขึ้น เกิดจากการเก็บรวมเอาธรรมข้อนั้นข้อนี้ จากที่โน่นบ้าง ที่โน้นบ้าง มาผสมกัน แต่ก็ไม่มีในรูปศัพท์อย่างนั้นจริง เช่น รูปศัพท์ว่า กัมมัสสกตาสัทธา ไม่มี มีแต่ กัมมัสสกตญาณ เช่น พุ.ม.๒๙/๓๓๗/๒๒๗; อภิ.ล.๓๔/๘๗๒/๓๓๘; อภิ.วิ.๓๕/๘๒๒/๔๔๓; ในพระสูตรยุคต้น มีแต่ กัมมัสสกตา คือ อัง.ปญจก.๒๒/๑๖๑/๒๐๗; ส่วนในชั้นอรรถกถา มีเพิ่มเป็น กัมมัสสกตปัญญา (เช่น ที่.อ.๑/๔๐๘; ๓/๑๕๙; ลอ.๑/๑๐๕) บ้าง กัมมัสสกตาทิฎฐิ (เช่น ม.อ.๑/๒๕๙; ลอ.๓/๒๙๖) บ้าง เป็นต้น แต่ล้วนเป็นเรื่องของปัญญาทั้งสิ้น, ส่วนกัมมัสสัทธา และวิปากสัทธา ก็เป็นศัพท์ที่ผูกขึ้น โดยถือตามหลักคำสอนเกี่ยวกับกรรม ซึ่งโดยมากมาในเรื่องทิฎฐิ คือ มิจจาทิฎฐิ และสัมมาทิฎฐิ เช่น ม.ม.๑๒/๔๘๕/๕๒๕ แต่รูปศัพท์อย่างนั้นโดยตรงไม่มี, แม้แต่ที่แปลกันว่า “เชื่อกรรม” ในองค์คุณของอุบาสก หรืออุบาสกกรรม ๕ ประการ คำบาลีที่เอามาแปลก็เป็น “กมฺมํ ปจฺเจติ” (อัง.ปญจก.๒๒/๑๗๕/๒๓๐) ซึ่งมีความหมายว่า “มุ่งกรรม” (คือ มุ่งความสำเร็จผลด้วยการกระทำ)ไม่มุ่งทางมงคล; อย่างไรก็ตาม การศึกษาเรื่องนี้ อาจเป็นประโยชน์ในการสืบสาววิวัฒนาการแห่งพระคัมภีร์และวัฒนธรรมของพระพุทธศาสนา ยุคหลังพุทธกาล.

ธรรมทั้ง ๕ นี้ ก็เช่นเดียวกับความเป็นโสดาบัน คือ ตามหลักการเดิม ก็เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสยามากอยู่แล้ว และในแง่ของสภาพปัจจุบัน ก็มีความเหมาะสมที่จะนำมาใช้ปฏิบัติด้วยเช่นเดียวกัน

ข้อดีอย่างหนึ่งของธรรม ๕ นั้น ก็คือ เป็นคุณสมบัติที่พัฒนาขึ้นไปได้ตามลำดับ ทั้งก่อนเป็นโสดาบันและเมื่อเป็นโสดาบันแล้ว

สังคมปัจจุบัน ต้องการศรัทธาที่ประกอบด้วยเหตุผล ไม่ม่งมาย ต้องการความมั่นใจในความเป็นมนุษย์ ชนิดที่สัมพันธ์กับจุดมุ่งหมายที่ดีงาม

สังคมปัจจุบัน ต้องการศีลธรรม คือธรรมชั้นศีล ที่ประพฤติปฏิบัติกันด้วยความเข้าใจความมุ่งหมาย และเชื่อตรงต่อหลักการอย่างแท้จริง ซึ่งจะเป็นเครื่องควบคุมที่ธำรงรักษาสังคมเอาไว้ได้

สังคมปัจจุบัน เจริญด้วยสุตะ เผยแพร่และปล่อยปละข้อมูลข่าวสารกันมากมายล้นเหลือ แต่ดูเหมือนว่า สุตะเหล่านั้นจะทำให้มนุษย์สับสน และกลายเป็นตัวการก่อปัญหามากมายยิ่งขึ้น สังคมจึงต้องการสุตะในอริยธรรม ที่จะมาเผยแพร่ และชี้จุดคลายปม ให้ชัดเจน และพอดี ที่จะนำชีวิตและสังคมให้ดำเนินไปในทางที่ถูกต้อง

สังคมปัจจุบันได้ประสบปัญหาทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีที่ทว่าท่วความร้ายแรงยิ่งขึ้นตามลำดับ สภาพเช่นนี้ ต้องการความเสียสละ ความไม่เห็นแก่ตัว การช่วยเหลือแบ่งปันกันด้วยใจบริสุทธิ์ อย่างจริงจัง โลกไม่มีความอุดมสมบูรณ์เพียงพอ ที่จะทนให้มนุษย์ซึ่งมีอำนาจล้นเหลือ สามารถแสวงสุขแบบปรนเปรอบำรุงบำเรอด้วยกาม อามิส จากการเอาอย่างไม่รู้จักอิ่มได้อีกต่อไป มนุษย์จะต้องรู้จักความสุขด้วยการให้ และสามารถอยู่ร่วมกันด้วยดีได้ โดยรู้จักเผื่อแผ่แบ่งปัน และมีความสุขจากการกระทำเช่นนั้นด้วย

สังคมปัจจุบัน ประกอบด้วยมนุษย์ที่มีความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาของตนเป็นอย่างยิ่ง เพราะได้เจริญก้าวหน้าด้วยวิทยาการต่างๆ สามารถทำสิ่งแปลกมหัศจรรย์ เอาชนะธรรมชาติแวดล้อมได้มากมาย มนุษย์ได้พัฒนาโลภียปัญญาอย่างเก่งกล้าสามารถ จนมีอำนาจเกินตัว และกำลังเริ่มแผ่อิทธิพลออกไปในจักรวาล แต่เพราะขาดปัญญาในแนวโลกุตระ เพื่อมาเป็นดังหมุดตรึงเพียงนิดเดียว มวลมนุษย์ก็กำลังจะกลับกลายเป็นเหยื่อแห่งหลุมอันตรายที่เกิดจากปัญญาของตนเอง ประสบความติดตัน ทั้งทางวัตถุ และทางจิตใจ สังคมปัจจุบัน กำลังต้องการอริยปัญญา เพื่อมาแก้ปัญหาลำเนา^{๕๕}

เมื่อมองเทียบกับสภาพของสังคมปัจจุบัน และพฤติกรรมของประชาชน ที่แพร่หลายอยู่ในบัดนี้ จะเห็นชัดเจนว่า บุคคลโสดาบันมีคุณสมบัติข้อเด่น ที่ควรย้าไว้เป็นพิเศษ สำหรับเป็นคติแก่การดำเนินชีวิต ๒ ข้อ คือ

๑. บุคคลโสดาบัน มีความเข้าใจ และมั่นใจ ในกฎธรรมดแห่งเหตุและผล เชื่อมั่นในวิธีการแห่งปัญญาอย่างแข็งขันมั่นคงเพียงพอที่จะมุ่งหวังผลสำเร็จต่างๆ จากการกระทำด้วยสติปัญญาและความเพียรพยายามตามทางแห่งเหตุผลเท่านั้น (เชื่อกรรม, เชื่อการกระทำ) ไม่หวังพึ่งโชคกลาง หรือการอ้อนวอนขออุทานุภาพดลบันดาลจากอำนาจวิเศษภายนอกแต่อย่างใดเลย

^{๕๕} การรื้อฟื้นธรรม ๕ อย่างนี้ขึ้นมาสอนเน้นกัน จะช่วยแก้ปัญหาลำเนาอีกอย่างหนึ่ง ชนิดเป็นผลพลอยได้อีกด้วย คือ การที่คำสอนที่เผยแพร่กันอยู่ มักทำให้พระพุทธศาสนาถูกชาวตะวันตกไม่น้อย เข้าใจผิดไป โดยมองว่า เป็นศาสนาที่มีคำสอนแต่ในแง่ลบ และถอนตัว ไม่เอาการ ไม่เอ้อสังคม

(แต่เพราะปัญญาที่รู้แจ้งสภาวะธรรมของบุคคลโสดาบันยังไม่บริบูรณ์เต็มที่ ความมั่นใจนั้น จึงไม่เป็นไปโดยลำพังตนเอง ยังต้องอิงอาศัยฝากไว้กับท่านผู้ได้เข้าถึงความจริงนั้นมาก่อนแล้ว เป็นตัวอย่างนำทางให้ ดังที่เรียกว่า ศรัทธาในโพธิของตถาคต หรือศรัทธาในพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นศรัทธาขั้นที่บริสุทธิ์เต็มที่ และเป็นศรัทธาขั้นสุดท้าย ก่อนที่ปัญญาจะบริบูรณ์และเข้ามาแทนที่ต่อไป พุทธอีกนัยหนึ่งว่า พุทธกรรมยังไม่เป็นไปด้วยปัญญาล้วนๆ แต่ยังอาศัยปัญญาที่หนุนด้วยแรงศรัทธา)

๒. บุคคลโสดาบัน ได้ก้าวหน้าแน่วดังไปแล้วในทางแห่งการตรัสรู้ เขาเข้าใจโลกและชีวิตมากพอที่จะไม่หลงตีราคาโลกธรรมต่างๆ ไปตามแรงปลุกปั่นของกิเลส เขาได้เริ่มรู้จักความสุขสงบผ่องใส ความเป็นอิสระเบิกบาน เป็นต้น ที่เป็นด้านโลกุตระ ซึ่งทำให้เขามองเห็นคุณค่าของธรรม จนเกิดฉันทะ คือความรักความพอใจในธรรม ต้องการธรรมอย่างจริงจัง จนไม่มีทางที่จะกลับมามัวเมาในการเสพแสวงสิ่งปรนเปรอทางวัตถุอีกต่อไป

บุคคลโสดาบันนั้น เมื่อเขาประพาสดี ประกอบการสุจริต (ศีล) ก็ตาม เมื่อทำการเสียสละบริจาคให้การช่วยเหลือแก่ผู้อื่น (จาคะ) ก็ตาม เขาจึงไม่หวังผลตอบแทน ไม่หวังได้ลาภ เกียรติยศ สรรเสริญ สุข สวรรค์ อย่างโลกียปุณฺณทั้งหลาย และเขาจึงมีความเข้มแข็งมั่นคงในจริยธรรมอย่างเป็นธรรมดา เพราะการไม่ได้ผลตอบแทนเหล่านี้ ย่อมไม่อาจเป็นเหตุให้เขาเกิดความย่อมนระย่อ ท้อถอยในการทำมาดี

หัวหน้าครอบครัว หัวหน้าวงศ์ตระกูล หัวหน้าสถาบันและ
กิจการต่างๆ ผู้ปฏิบัติหน้าที่ได้บริบูรณ์ มีคุณค่าสมแก่ฐานะ ก็คือ ท่าน
ที่สามารถทำให้คนในครอบครัว ในวงศ์ตระกูล ในสถาบันและกิจการ
เหล่านั้น เช่น บุตรภรรยา คนอาศัย คนในงาน เจริญงอกงามขึ้นด้วย
คุณธรรม ๕ ประการเหล่านี้ ดังบาลีว่า

คนภายใน อาศัยหัวหน้าตระกูลผู้มีศรัทธา ย่อมงอก
งามด้วยความเจริญทั้ง ๕ คือ เจริญงอกงามด้วยศรัทธา...
ศีล...สุตะ...จาคะ...ปัญญา เหมือนดังพฤษพาใหญ่ อาศัย
ขุนเขาหิมวันต์ เจริญด้วยส่วนทั้งองกามทั้ง ๕ คือ เจริญ
งอกงามด้วยกิงใบ...เปลือก...กะเพาะ...กระพี้...และแก่น⁵⁶

ไม่แต่เพียงการทำหน้าที่ต่อครอบครัว และการอนุเคราะห์
ญาติมิตรเป็นต้นเท่านั้น แม้การตอบแทนคุณของบิดามารดา ก็
สมบูรณ์ต่อเมื่อได้ปลูกฝังท่านไว้ในคุณธรรมเหล่านี้ ดังพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย สำหรับบุคคลสองท่าน เราไม่กล่าว
ว่าจะกระทำการตอบแทนคุณได้ง่ายเลย, สองท่านคือ
ใคร คือ มารดาและบิดา

⁵⁶ อนุ.ปณ.จก.๒๒/๔๐/๔๗; คำว่าหัวหน้าตระกูล มาจาก กุลปติ คือ กุลบดี; คำว่า กุล ในภาษา
บาลี ตามปกติแปลว่าครอบครัว หรือ วงศ์ตระกูล แต่ศัพท์เดิมหมายถึง หมู่ พวก กลุ่ม
ขยายความออกไปนัยหนึ่งว่า หมู่ชนมีชาติเสมอกัน และอาจขยายความหมายกว้าง
ออกไปถึง หมู่ชนที่มีกิจการร่วมกัน หรือมีผลประโยชน์ร่วมกัน เข้ากันกับคำปัจจุบันว่า
องค์กร สถาบัน บริษัท เป็นต้น ตัวอย่างเช่น หัวหน้าสถาบันของนาลันทา มหาวิทยาลัย
โบราณ (ที่รู้จักกันในชื่อว่า มหาวิทยาลัยนาลันทา) ก็เรียกว่า “กุลบดี”

หากบุตรจะเขามารดาไว้บนป่าข้างหนึ่ง เอาบิดาไว้บนป่าข้างหนึ่ง ประณิบัติ, ถึงเขาจะมีอายุยืนร้อยปี อยู่ได้ตลอดศตวรรษ, และเขาพึงปฏิบัติท่านทั้งสองด้วยการขัดสี นวดพื้น อาบน้ำให้ และแม้ว่าท่านทั้งสองนั้นจะพึงถ่ายทอดจรรยาปัสสาวะบนป่าทั้งสองของเขา, นั่นก็ยังไม่ถือว่าเป็นอันได้กระทำคุณ หรือตอบแทนแก่มารดาบิดา; ถึงบุตรจะพึงสถาปนามารดาบิดาไว้ในราชสมบัติ ทรงอิสริยาภรณ์ บรมมหาปฐพี อันมีสัตว์ัตนะมากมาย นี้ ก็ยังไม่ถือว่าเป็นอันได้กระทำคุณ หรือได้ตอบแทนแก่มารดาบิดา, ชื่อนั้นเพราะเหตุไร? เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก เป็นผู้บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย

ส่วนว่า บุตรคนใด ชักจูง ปลุกฝัง ประดิษฐาน ซึ่งมารดาบิดา ผู้ไม่มีศรัทธาไว้ในศรัทธาสัมปทา...ซึ่งมารดาบิดาผู้ทุศีล ไว้ในศีลสัมปทา...ผู้มีมัจฉริยะ ไว้ในจาคสัมปทา...ผู้ทราบบัญญา ไว้ในปัญญาสัมปทา, ด้วยการกระทำเพียงนี้ จึงถือว่าเป็นอันได้ทำคุณ ได้ตอบแทนแก่มารดาบิดา⁵⁷

⁵⁷ อก.พูก.๒๐/๒๗๘/๗๘.

บุคคลโสดาบัน ตามนัยพุทธพจน์

เพื่อเสริมความเข้าใจเกี่ยวกับบุคคลโสดาบันที่ถือว่าสำคัญ ขอ
นำบาลีที่น่าสนใจเกี่ยวกับพระโสดาบันมาแสดงไว้บางส่วน ดังนี้

ก) คำเรียก คำแสดงคุณลักษณะ และไวพจน์ต่างๆ ของโสดาบัน

- **พระพุทธเจ้า:** สารีบุตร พุตกัณว่า โสตา โสตา (กระแสด),
โสดาเป็นอย่างไร?

พระสารีบุตร: พระองค์ผู้เจริญ มรรค มีองค์ ๘ อันขริยะนี้
แล เป็นโสดา กล่าวคือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ
สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ
สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

พระพุทธเจ้า: ถูกละฯ สารีบุตร ฯลฯ พุตกัณว่า โสตาบัน
โสดาบัน, โสดาบันเป็นอย่างไร?

พระสารีบุตร: พระองค์ผู้เจริญ ผู้ใดประกอบด้วยมรรค มี
องค์ ๘ อันขริยะนี้, ผู้นี้เรียกว่าเป็นโสดาบัน, โสดาบันนั้น
(เรียกขานกันได้ว่า) ท่านที่ชื่อนี้ โคตรนี้ (นามสกุลนี้)

พระพุทธเจ้า: ถูกละฯ สารีบุตร ฯลฯ⁵⁸

- “อริยสาวกผู้นี้ จะเรียกว่า ทิฏฐิสัมบัน (ผู้ถึงพร้อม
ด้วยทิฏฐิ คือ มีสัมมาทิฏฐิสมบูรณ์) ก็ได้ ทัสสนสัมบัน (ผู้
ถึงพร้อมด้วยทัศนะ คือมีสัมมาทัศนะสมบูรณ์) ก็ได้ ผู้มาถึง
สัทธรรมนี้แล้ว ก็ได้ ผู้เห็นสัทธรรมนี้ ก็ได้ ผู้ประกอบด้วย
เสขญาณก็ได้ ผู้ประกอบด้วยเสขวิชา ก็ได้ ผู้ลุลุทธโสด

⁵⁸ ส.ม.๑๙/๑๙๓๐-๑๙๓๓/๔๓๔-๕

(ถึงกระแสนธรรม) ก็ได้ อริยชนผู้มีปัญญาที่จะเจาะสัจธรรมได้
ก็ได้ ผู้ยืนชิตอมฤตพوار (อยู่ติดประตอมฤต) ก็ได้⁵⁹

“อริยสาวกผู้มีสุตะ ผู้ได้พบเห็นอริยชน ผู้ฉลาดในอริย
ธรรม ฝึกดีแล้ว (สุวินิต) ในอริยธรรม, ผู้ได้พบเห็นสัตบุรุษ
ฉลาดในสัปปริสธรรม ฝึกดีแล้วในสัปปริสธรรม”⁶⁰

“เป็นผู้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้แจ้งธรรมแล้ว
หยั่งธรรมทั่วหมดแล้ว ข้ามความสงสัยได้แล้ว หมดข้อที่
จะตั้งถาม (หรือปราศจากข้อเคลือบแคลง) ถึงความเป็นผู้
แก่กล้า ไม่ต้องเชื่อคนอื่นในคำสอนของพระศาสดา”⁶¹

⁵⁹ ส.น. ๑๖/๔๐/๕๑; ๑๒๒/๖๙; ๑๘๒, ๑๘๗/๔๔-๔๕; เนพะคำว่า ทิฏฐิสมัน และทัสสน-
สมันนั้น ใช้ลำพัง แทนโสดาบันบ่อยมาก; สำหรับทิฏฐิสมัน เช่น ม.ม. ๑๒/๕๔๒-
๕๕๐/๕๕๓-๕๕๔; ม.อ. ๑๔/๒๔๕/๑๗๐; ส.น. ๑๖/๑๘๗/๔๕; ๓๑๑-๓๓๒/๑๖๒-๑๖๙;
ส.ม. ๑๙/๑๗๑๙/๕๕๒; ๑๗๔๕-๑๗๕๖/๕๖๙-๕๗๗; อ.อ. ๒๐/๑๕๓/๓๔; อ.อ. ๒๒/๓๒๕/๔๑๗; ๓๖๐-๓๖๖/๔๘๘-๔๙๐; อ.อ. ๒๓/๒๔/๑๒๘; อ.อ. ๒๓/๓๑๑/๓๖๐/
๒๔๒; อ.อ. ๒๓/๓๑๑/๔๕๔ (อรรถกถาไขความ เช่น ส.อ. ๒/๗๖; ม.อ. ๓/๕๑๕; อ.อ. ๒๓/
๑๕๐, ๓๔๓); ทัสสนสมัน พบแต่ในคาถา เช่น อ.อ. ๒๐/๔๘๔/๑๘๒; อ.อ. ๒๒/๓๑๑/
๒๒/๓๑๑/๓๖; อ.อ. ๒๒/๑๘๒/๒๗๑; ๒๘๔/๒๘๕ (อรรถกถาไขความ เช่น อ.อ. ๒๓/
๒๒); “อริยชนผู้มีปัญญาที่จะเจาะสัจธรรมได้” แปลจาก “อริโย นิพเพธิกปัญโญ” ซึ่ง
อาจแปลว่า อริยชนผู้มีปัญญาช้าแรก หรือทะลวงกิเลส หรือผู้มีปัญญาที่จะแก้ไขตัว
หรือปลดปล่อยตัวได้ หรือมีปัญญาที่ไม่ติด ดู อ.อ. ๒๓/๖๗๗/๕๕๕; ที.อ. ๓/๒๘๘,
๓๐๐; ม.อ. ๓/๒๙, ๓๐๓, ๔๙๔; ส.อ. ๑/๑๔๔; อ.อ. ๒/๑๕๗; ๓/๒, ๓๔, ๑๖๘; น.อ. ๒/๑/
๒๘๘, ๓๕๔, ๓๕๘; วิสุทธิ. ๑/๑๑๐; วิสุทธิ. ๒/๑๖๖

⁶⁰ เช่น ม.ม. ๑๒/๑๒/๑๕; ๒๘๑/๒๗๑; ๕๐๗/๕๕๘; ๕๒๒/๕๖๓; ม.ม. ๑๓/๑๕๕/๑๕๖; ม.
อ. ๑๔/๑๒๕-๖/๑๐๓-๔; ๕๓๒-๓/๓๕๐; ส.น. ๑๗/๔-๕/๓-๕; ๓๒-๓๓/๒๑-๒๒; ส.น.
๔๔/๕๓-๕๖; ๑๗๔/๑๑๗; ๑๘๘/๑๒๔; ๒๐๖/๑๓๘; ๒๓๗/๑๖๘; ๒๕๘/๑๘๓; ๓๐๔/
๒๐๐; ส.น. ๑๘/๕๕๐/๓๕๔; ความหมายของ สุตวา อริยสาวก อริยธรรม สัตบุรุษ ดู
บันทึกพิเศษท้ายบท

⁶¹ มักกล่าวถึงต่อจากที่ผู้ที่ได้ธรรมจักขุ เช่น วินย. ๔/๑๘/๒๓; ๒๗/๓๒; ๒๗/๓๒; ๓๐/
๓๗; ๓๑/๓๙; ๓๖/๔๔; ๕๕/๖๘; ๕/๒/๔; ๖๕/๘๕; ๘๘/๑๑๖; ๘๘/๑๒๗; ๗/๒๕๑/
๑๐๗; ๓๖๙/๑๘๑; ที.อ. ๙/๑๗๗/๑๔๑; ๒๓๗/๑๙๐; ที.ม. ๑๐/๔๘/๔๗; ม.ม. ๑๓/๗๔/

บางแห่งข้อความต่างไปจากนี้เล็กน้อย เป็น

“ผู้ทำตามคำสอน (สาสนกร คือทำถูกต้องตามคำสอน
แท้จริง) ปฏิบัติตรงต่อโอวาท ชำมความสงสัยได้แล้ว...ในคำ
สอนของพระศาสดา”⁶²

และบางแห่งยังต่างไปอีกเล็กน้อย เป็น

“ผู้ได้ที่ยัง ได้ที่ตั้งตัว ได้ความโล่งใจ (หรือเบาใจ หาย
ทุกข์ร้อนกังวล) ในธรรมวินัยนี้ ชำมความสงสัยได้...ในคำ
สอนของพระศาสดา”⁶³

“อริยสาวก ผู้มีผลมาแล้ว (ผู้บรรลุธรรม) ผู้รู้ศาสนา
แจ้งชัด”⁶⁴

“ถึงความแน่ใจในตถาคต เป็นผู้เห็นอมตะ ประจักษ์
แจ้งอมตธรรม”⁶⁵

“เป็นโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา (ไม่มีทาง
ตกต่ำ) เป็นผู้แน่นอนแล้ว เติมน้ำสู่ความตรัสรู้”⁶⁶

๖๗; ๒๗๕/๒๖๘; ๖๐๐/๕๔๕; อัง.อภฺจก.๒๓/๑๐๒/๑๙๐; ๑๑๑/๒๑๓; ชุ.อุ.๒๕/๑๑๓/
๑๔๗; ไม่ต้องเขียนคนอื่น แปลตามศัพท์ว่า ไม่ต้องมีคนอื่นเป็นปัจจัย (ขปรปฺปจฺย)

⁶² ม.ม.๑๒/๔๐๑/๔๓๓; ม.ม.๑๓/๒๕๖/๒๕๓ (รวมถึงพระสกทาคามีด้วย)

⁶³ อัง.นวก.๒๒/๒๘๗/๓๓๒ (เทียบ ที.ปา.๑๑/๒๑/๔๑; ๒๘/๕๕; ส.สพ.๑๘/๕๐๑/๓๑๓ ด้วย)

⁶⁴ วินย.๑/๖๓๔/๔๓๔; อัง.นวก.๒๒/๒๘๑/๓๑๗ (ความในวงเล็บ มีเฉพาะในวินัย)

⁶⁵ อัง.นวก.๒๒/๓๔๕๖/๕๐๑ (ระบุชื่ออุบาสกไว้ด้วย ๒๑ ท่าน มีท่านที่เป็นอนาคามีปนอยู่บ้าง)

⁶⁶ เช่น วินย.๑/๘/๑๗; ที.ม.๑๐/๘๙/๑๑๐; ๑๔๒/๑๗๙; ม.ม.๑๒/๘๒/๕๙; ส.ม.๑๙/๘๔๔/
๒๕๖; อัง.ติก.๒๐/๕๒๖/๒๙๘ ฯลฯ

ข) คุณสมบัติทั่วไป

- (ไตรศกะอนาถปิณฑิกคฤหบดี): ดูกรคฤหบดี เมื่อใด อริยสาวกมีภัยเวร ๕ ประการ ระวังแล้ว, เป็นผู้ประกอบ ด้วยโศดาปัตติยงค์ ๔ ประการ, และได้เห็นได้เข้าใจปรุโปร่งเป็นอย่างดีด้วยปัญญา ซึ่งอริยญายธรรม, อริยสาวก นั้น เมื่อประสงค์ ก็พึงพยากรณ์ตนได้ด้วยตัวเองว่า เราเป็นผู้สิ้นนรก สิ้นกำเนิดดิรัจฉาน สิ้นเปรตวิสัย สิ้นอบายทุกข์ วินิบาตแล้ว เราเป็นโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอนแล้ว เดินหน้าสู่การตรัสรู้

๑. ระวังภัยเวร ๕ ประการ เป็นไหน?

ภัยเวรปัจจุบันก็ดี เป็องหน้าก็ดี ที่นักทำลายชีวิตจะได้ ประสบ ทุกข์โศกนันททางใจ ที่เขาจะได้เสวยเพราะการทำลาย ชีวิตเป็นปัจจัย, ภัยเวรนั้น เป็นอันระวังแล้ว สำหรับผู้งดเว้น จากปาณาติบาต

ภัยเวรปัจจุบันก็ดี เป็องหน้าก็ดี ที่นักลักทรัพย์จะได้ ประสบ...เป็นอันระวังแล้ว สำหรับผู้งดเว้นจากอทินนาทาน

ภัยเวรปัจจุบันก็ดี เป็องหน้าก็ดี ที่นักประพฤติดิน กามจะได้ประสบ...เป็นอันระวังแล้วสำหรับผู้งดเว้นจาก กาเมสุมิจณาจาร

ภัยเวรปัจจุบันก็ดี เป็องหน้าก็ดี ที่นักพูดเท็จจะได้ ประสบ...เป็นอันระวังแล้วสำหรับผู้งดเว้นจากมุสาวาท

ภัยเวรปัจจุบันก็ดี เป็องหน้าก็ดี ที่นักดื่มสุราและเมรัย ๆ จะได้ประสบ...เป็นอันระวังแล้วสำหรับผู้งดเว้นจากสุรา เมรัย ๆ

๒. ประกอบด้วยโสดาปัตติยังคะ⁶⁷ เป็นไหน?

อริยสาวก ในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันหยังลงมั่นด้วยปัญญา⁶⁸ ในพระพุทธเจ้าว่า โดยเหตุผลดังนี้ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ เป็นสัมมาสัมพุทธะ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะเสด็จไปดี ทรงรู้แจ้งโลก เป็นนักฝึกคนที่ยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวะและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตื่นแล้ว เบิกบานแล้ว เป็นพระผู้ทรงพระเจริญ

เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันหยังลงมั่นด้วยปัญญา ในพระธรรมว่า ธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะเห็นชัดได้ด้วยตนเอง ไม่ขึ้นกับกาล ชวนเชิญให้มาดู ควรน้อมเข้ามาใส่ตัว วิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตน

⁶⁷ โสดาปัตติยังคะ = องค์เครื่องบรรลุนิพพาน ในที่นี้หมายถึง คุณสมบัติของพระโสดาบัน; ดูความหมายที่ ส.อ.๓/๓๘๘ (โสดาปัตติยังคะ มี ๓ หมวด ดังจะเห็นต่อไป)

⁶⁸ ความเลื่อมใสอันหยังลงมั่นด้วยปัญญา แปลจาก อเวจฺจปฺปสาท ซึ่งโดยทั่วไปแปลกันว่า ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในที่นี้ ต้องการแปลให้เต็มความหมาย เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์กับปัญญา ซึ่งเป็นองค์ประกอบแฝงสำคัญ ที่จะปรากฏออกมาเด่นชัดขึ้นทุกที จนในที่สุดจะต้องกล่าวถึงศรัทธาอีกต่อไป (ตอนนี้ ปัญญาอยู่ในคุณสมบัติหมวดที่ ๓) อย่างน้อยให้ทราบว่า ศรัทธาในที่นี้ มีปัญญาเป็นพื้นฐาน, คำว่า อเวจฺจ แปลว่า รู้ พิจารณา หยั่งลงด้วยปัญญา ดังตัวอย่างใน ที.ปา.๑๑/๑๔๗/๑๗๓; ชุ.ช.๒๕/๗/๗; ชุ.สุ.๒๕/๓๑๔/๓๖๙; ๓๓๓/๓๙๙ มีอธิบายใน ที.อ.๓/๑๕๕; ชุ.ททก.อ.๒๐๓; สุตต.อ.๒/๓๒, ๒๑๔; พึงเทียบกับ อวิจฺจ ในรูปลัทธิปริกัณห์ ๑๖/๑๗ และ อนวิจฺจ ใน อัง.ทสก.๒๔/๔๘/๙๒ อธิบายใน อัง.อ.๓/๒๖๕; อรรถกถาที่อธิบาย อเวจฺจปฺปสาท ชัดเจนตามแนวนี้ คือ อัง.อ.๓/๑๓๐; ๒/๒๗๐; ที.อ.๒/๑๘๗, นอกนั้นให้ความหมายรวบรัดเพียงว่า = อจลปฺปสาท เช่น ที.อ.๒/๓๒๗; ๓/๒๗๖; ส.อ.๒/๙๔; ๓/๑๖๕, ๓๘๖; อัง.อ.๑/๔๒๗; ๓/๔๐๐; ดูความสัมพันธ์ระหว่าง อเวจฺจปฺปสาท กับการละอุปกิเลส ๑๖ ใน ม.ม.๑๒/๕๕/๖๗ ด้วย

เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่นด้วยปัญญา ในพระสงฆ์ว่า สงฆ์หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร ได้แก่คฤบรุษ ๔ นับเรียงตัวบุคคลเป็น ๘ สงฆ์หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแก่สักการะที่เขานำมาถวาย เป็นผู้ควรแก่สักการะที่เขาจัดไว้ต้อนรับ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขาศูทิศบูชา เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก

เป็นผู้ประกอบด้วยศีลทั้งหลาย ที่อริยชนชื่นชม (อริยกันตศีล) ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท วิญญูชนสรรเสริญ ไม่มีอะไรเคลือบแฝง⁶⁹ เป็นไปเพื่อสมาธิ

๓. ได้เห็นได้เข้าใจประปรายเป็นอย่างไรด้วยปัญญา ซึ่งอริยญาณธรรม เป็นไหน?

อริยสาวก ในธรรมวินัยนี้ ย่อมโยนิโสมนสิการ ปฏิจ্ঞาสุปปาต เป็นอย่างตัตถังนี้ว่า เมื่อสภาวะนี้มี สภาวะนี้จึงมี, เพราะสภาวะนี้เกิด สภาวะนี้จึงเกิด; เมื่อสภาวะนี้ไม่มี สภาวะนี้ก็ไม่มี, เพราะสภาวะนี้ดับ สภาวะนี้จึงดับ; กล่าวคือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ จึงมีได้ด้วยประการฉะนี้; เพราะอวิชชานั้นเอง ล้ารอกดับไปไม่

⁶⁹ คำแปลว่า อปรามาสว่าตาม ที.อ.๒/๑๗๗; อ.อ.๓/๑๑๔; วินยฎีกา ๔/๔๗๓ ฯลฯ แปลได้ ๒ อย่าง หนึ่งว่า ใครๆ ปรามาสมิได้ คือ ไม่มีข้อผิดพลาดบกพร่องที่ใครจะดูถูกหรือเอาเรื่องได้อีกนัยหนึ่งแปลว่า ไม่ถูกลบล้าง คือไม่ถูกค้นหาและทูลลิจับฉวยลบล้างให้หมดมองไปเสีย คงบริสุทธิ์อยู่ ประพฤติไปตามหลักการและความมุ่งหมายของศีลนั้นๆ ไม่ประพฤติดังอย่างเคลือบแฝง หรือมีเบื้องหลัง เช่น หวังผลประโยชน์ จะได้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้; ศีลที่ประพฤติได้อย่างนี้ เป็นศีลที่พระอริยะชื่นชมหรืออริยชนยอมรับ (อริยกันตศีล) ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นเลิศ หรือสูงกว่าศีลทั้งปวง (อ.ป.ญจก.๒๒/๓๒/๓๘)

เหลือ สังฆารจึงดับ เพราะสังฆารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ
ความดับแห่งของทุกขทั้งหมดนี้ ย่อมมีด้วยประการดังนี้

เมื่อใด อริยสาวกมีภยเวร ๕ ประการเหล่านี้ ระงับ
แล้ว, เป็นผู้ประกอบด้วยโสตาปัตตียังคะ ๔ ประการเหล่านี้,
และได้เห็นได้เข้าใจไปรู้งเป็นอย่างดีด้วยปัญญา ซึ่งอริย-
ฉาธรรมนี้, อริยสาวกนั้น เมื่อประสงค์ พึงพยากรณ์ตน
ได้ด้วยตัวเองว่า...เราเป็นโสตาบัน...เดินหน้าสู่การตรัสรู้⁷⁰

บรรดาเครื่องวัดตัว ๓ หมวดนี้ โสตาปัตตียังคะ (เรียกง่าย ๆ
ว่า องค์ของโสตาบัน) เป็นคุณสมบัติโดยตรงของบุคคลโสตาบัน ส่วน
อีก ๒ หมวด เป็นเหตุเป็นผลของคุณสมบัตินั้น กล่าวคือ การเห็น
อริยฉาธรรม (ปฏิจาสุมุปาบท) เป็นเหตุของโสตาปัตตียังคะ เพราะ
เมื่อมีปัญญาเข้าใจกฎธรรมดาแล้ว ก็ทำให้ศรัทธามีเหตุผลแน่นแฟ้น
ทำให้ศีลบริสุทธิ์ตรงหลักการและความมุ่งหมายของมัน ส่วนหมวด
แรก คือการระงับภยเวรทั้ง ๕ นับว่าเป็นผล เพราะเมื่อมีศรัทธามีศีล
ถึงขั้นนี้แล้ว ภยเวรเหล่านั้นก็เป็นอันหมดไป

⁷⁰ ส.น. ๑๖/๑๕๑-๑๖๐/๘๒-๘๖; ส.ม. ๑๓/๑๕๗๔-๘/๔๘๘-๔๙๐; อ.ทส. ๒๔/๙๒/๑๔๕
(ที่มหาลัง เปลี่ยนเฉพาะข้อความว่า “โยนิโสมนสิการปฏิจาสุมุปาบทเป็นอย่างดี” เป็น
“พิจารณาเห็น”); ใน อ.น. ๒๓/๒๓๑-๒/๔๑๔-๔๒๒ ก็ตรัสหลักการสำรวจและ
พยากรณ์ตนเองอย่างเดียวกันนี้ แต่มีเพียงระงับภยเวร ๕ และประกอบด้วยโสตาปัตติ-
ยังคะ ๔ ไม่กล่าวถึง อริยฉาธรรม; และใน อ.ป. ๒๒/๑๗๙/๒๓๖ ก็คล้ายกัน
แต่ยกย่อง เรียกการระงับภยเวร ๕ เป็นมีการงานอันสั่งวรในสิกขาบท ๕ และเรียก
โสตาปัตตียังคะ เป็นทิวรรุธรรมสุขวิหารทางจิตอย่างสูง ๔ ประการ; อย่างไรก็ตาม
ความหมายของโสตาบันที่สัมพันธ์กับการรู้ปฏิจาสุมุปาบท (อริยฉาธรรม) โดยเฉพาะ
มีอีกหลายแห่ง เช่น ส.น. ๑๖/๙๐/๕๑; ๑๒๔/๗๐; ๑๘๗/๔๕ (โดยมากมาในชื่อว่า
ทิวรรุสัมบัน) และถือว่า พระโสตาบันเป็นผู้รู้จักโลกแท้จริง (ส.น. ๑๖/๑๘๗/๔๕; อ.อ. ๒๓/๑๒๔/๒๔๓; อ.อ. ๒๕/๑๔/๒๑); พึงสังเกตด้วยว่าใน ส.น. ๑๖/๑๒๔/๗๐ แสดง
ความหมายแห่งหนึ่งของโสตาบันว่า ได้แก่ผู้มีญาณ ๒ คือ ธรรมญาณ และ อำนวยญาณ
ซึ่งก็เป็นเรื่องของปฏิจาสุมุปาบทนั่นเอง

ด้วยเหตุนี้ โดยทั่วไป ในบาลีส่วนมาก กล่าวถึงโสตาปัตติยังคะ แต่ลำพังหมวดเดียว โดยฐานเป็นคุณสมบัติประจำตัวของบุคคล โสตาบัน เช่นตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกประกอบด้วยธรรม ๔ อย่าง
ย่อมเป็นโสตาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา คือ อริย
สาวก ในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสหยั่ง
ลงมั่นด้วยปัญญา ในพระพุทธรเจ้า...ในพระธรรม...ใน
พระสงฆ์...ประกอบด้วยศีลทั้งหลายที่อริยชนชื่นชม...
เป็นไปเพื่อสมาธิ”⁷¹

โสตาปัตติยังคะ ๔ นี้ บางแห่งเรียกว่า ชัมมาทาส แปลว่า
แว่นส่องธรรม หรือกระจกเงาลำหรับส่องสำรวจคุณสมบัติตนเองของ
บุคคลโสตาบัน⁷² บางแห่งว่าเป็น ห่วงบุญ ห่วงกุศล และอาหารของความ
สุข⁷³ บางแห่งเรียกว่า ทิฏฐุธรรมสุขวิหาร (ธรรมเครื่องอยู่เป็น
สุขในปัจจุบัน หรือธรรมที่พึงใจให้เป็นสุขทันตาเห็น)⁷⁴ บางแห่ง
กระจายศีลออกเป็น กายสุจจริต ๓ วจิตสุจจริต ๔ รวมเรียกว่า ลัทธธรรม ๗
และเรียกโสตาปัตติยังคะว่า ขากังขียฐาน ๔⁷⁵ บางแห่งแยกแยะ
ละเอียดออกไปเป็น ๑๐ ข้อ คือกระจายออกในรูปของสัมมัตตะ ๑๐
(= มรรคมิองค์ ๘ กับ สัมมาญาณ และสัมมาวิมุตติ)⁷⁶

⁷¹ แสดงไว้มากมายหลายแห่ง ในสังยุตตนิกาย มหาวรรค ตลอดตั้งแต่ ส.ม.๑๙/๑๔๑๔/
๔๒๙ ถึง ส.ม.๑๙/๑๖๒๑/๕๑๐ (โดยมากเรียกง่าย ๆ ว่า ธรรม ๔ ประการ ที่เรียกตรง ๆ ว่า
โสตาปัตติยังคะ คือที่รวมอยู่ใน ๓ หมวดข้างต้น และ ๑๙/๑๔๒๐/๔๓๑; ๑๔๓๓/๔๕๖)

⁷² ที.ม.๑๐/๘๙/๑๑๐; ส.ม.๑๙/๑๔๗๒-๑๔๘๐/๔๔๘-๔๕๑

⁷³ ส.ม.๑๙/๑๕๘๔-๖/๔๙๓-๔; ๑๖๐๓-๑๖๑๒/๕๐๓/๕๐๖ (เปลี่ยนข้อสุดท้ายคือศีล เป็น
จาคะ บ้างก็มี เป็น ปัญญา บ้างก็มี)

⁷⁴ อัง.ปมฺจก.๒๒/๑๗๙/๒๓๖

⁷⁵ ส.ม.๑๙/๑๔๕๙-๑๔๖๗/๔๔๓-๖ (ใน เวฬุทวารายสูตร)

⁷⁶ ส.ม.๑๙/๑๕๕๔-๑๕๖๗/๔๘๑-๔๘๔

โสตาปัตติยังกะ ๔ ที่เป็นคุณสมบัติของบุคคลโสตาบันนี้ ท่านแสดงไว้อีกชุดหนึ่ง สามข้อแรกเหมือนกับชุดที่แสดงมาแล้ว เปลี่ยนแต่ข้อที่ ๔ คือศีล เป็นจาคะ ดังนี้

อริยสาวก ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นโสตาบัน...คือ...เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงมั่นด้วยปัญญา ในพระพุทธรเจ้า...ในพระธรรม...ในพระสงฆ์...อยู่ครองเรือนด้วยใจปราศจากมลทินคือมัจฉริยะ มีจาคะอย่างเปิดใจ มีอสังคาถา ยินดีในการสละ ใส่ใจในคำร้องขอ ยินดีในการให้การแบ่งปัน

และมีข้อความเสริม ซึ่งอาจใช้แทนข้อความข้างต้นนั้นได้ว่า “สิ่งของที่ควรจะให้ได้ ไม่ว่าอย่างหนึ่งอย่างใด เท่าที่มีในสกุล อริยสาวกนั้น เสน่สยแบ่งปันกับคนมีศีลมีกัลยาณธรรม ได้ทั้งหมด”⁷⁷

สรุป คุณสมบัติทั้งหมดเท่าที่แสดงมา รวมอยู่ใน ศรัทธา ศีล สุตตะ จาคะ และปัญญา

ดังนั้น จึงมีพุทธพจน์ตรัสแนะนำอยู่เสมอ ให้อริยสาวก และอริยสาวิกาสร้างเสริมธรรม ๕ ประการนี้ และใช้ธรรมเหล่านี้เป็นหลักวัดความเจริญของอริยสาวก ทั้งนี้ มิใช่เฉพาะอริยสาวกและอริยสาวิกาที่เป็นโสตาบันขึ้นไปเท่านั้น แม้ผู้ที่เป็นปุถุชนที่จะก้าวหน้าไปเป็นอริยชน ก็ได้รับคำแนะนำและใช้หลักวัดอย่างเดียวกัน ดังพุทธพจน์ว่า

- ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก เจริญด้วยความเจริญ ๕ ประการ ชื่อว่าเจริญด้วยคารยวัติ เป็นผู้ถือเอาสาระ ยึดเอาสิ่งประเสริฐ ให้แก่ตัวได้ กล่าวคือ เจริญด้วยศรัทธา..ศีล..สุตตะ..จาคะ..ปัญญา...

⁷⁷ ส.ม.๑๙/๑๔๕๒/๔๔๐; ๑๕๕๘/๔๙๙; ส.สพ.๑๘/๕๘๕/๓๗๔

ผู้ใดเจริญด้วยศรัทธา และศีล กับทั้งสุตะ จาคะ และ ปัญญา, ผู้เช่นนั้น นับเป็นสัตบุรุษผู้ปรีชา ย่อมถือเอาสาระ ในโลกนี้ไว้แก่ตนได้

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวิกาเจริญด้วยความเจริญ ๕ ประการ ชื่อว่าเจริญด้วยอารยวัณฺณ เป็นผู้ถือเอาสาระ ยึดเอาสิ่งประเสริฐ ให้แก่ตัวได้ กล่าวคือ เจริญด้วยศรัทธา...ศีล...สุตะ...จาคะ... ปัญญา...

สตรีใดเจริญด้วยศรัทธา และศีล กับทั้งสุตะ จาคะ และ ปัญญา, สตรีเช่นนั้น เป็นอุบาสิกาผู้มีศีล ย่อมถือเอาสาระ ในโลกนี้ไว้แก่ตนได้⁷⁸

● ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย ศรัทธา...ศีล...สุตะ...จาคะ...ปัญญา เธอมีความคิดว่า ถ้า ภาระใด โดยทำอาสวะทั้งหลายให้สิ้นไป เราพึงประจักษ์แจ้ง แล้วเข้าถึงด้วยความรู้ยิ่งเองในปัจจุบันนี้ทีเดียว ซึ่ง เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ค้นหาอาสวะมิได้, ภิกษุนั้น โดยทำ อาสวะทั้งหลายให้สิ้นไป ก็ประจักษ์แจ้ง เข้าถึงอยู่ ด้วย ความรู้ยิ่งเอง ในปัจจุบันนี้ทีเดียว ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญา วิมุตติ ค้นหาอาสวะมิได้⁷⁹

ถึงจะยังไม่บรรลุเอง เพียงรำลึกถึงคุณธรรมเหล่านี้ของท่านผู้อื่น ก็ทำให้สุขสบายใจ และจงใจตนให้มีกำลังใจปฏิบัติต่อไป ดังบาลีว่า

⁷⁸ อกฺ.ปญจก.๒๒/๖๓-๖๔/๙๑-๙๒; สํ.สพ.๑๘/๔๙๖/๓๐๙; เทียบ อกฺ.ทสท.๒๔/๗๔/๑๔๗; อารยวัณฺณ แปลงจากบาลีเดิม “อริยา วฑฺฒิ” จะเรียกว่า อริยวัณฺณ หรือจะแปลงเป็น อารยวัณฺณ, อารยวุณฺณ เป็นต้น ก็ได้

⁷⁹ ม.อ.๑๔/๓๓๒/๒๒๕ (ความตอนต้นของสูตรนี้ คือ ๓๑๙-๓๓๑/๒๑๖-๒๒๔ บรรยายว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ อย่างนี้ หากปรารถนาจะไปเกิดในสวรรค์ หรือพรหมภพชั้นใด ก็สำเร็จได้ทั้งสิ้น)

● ภิกษุนี้สับขาว่า ภิกษุนี้ชื่อนี้ ถึงมรณภาพแล้ว, พระผู้มีพระภาคพยากรณ์เธอว่า ดำรงแล้วในอัญญา (คือ อรหัตตผล), ภิกษุนี้ (ผู้สับขา) ได้เห็นเอง หรือได้ยินต่อกันมาก็ตามว่า ภิกษุนี้ท่านนั้น เป็นผู้มึนสติอย่างนี้บ้าง เป็นผู้มึนธรรมอย่างนี้บ้าง เป็นผู้มึนปัญญาอย่างนี้ มีวิหารธรรม (คุณธรรมที่เป็นความประพฤติประจำตัว) อย่างนี้ เป็นผู้หลุดพ้นอย่างนี้; ภิกษุนี้ท่านนั้น เมื่อรำลึกถึงศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญาของภิกษุนี้ท่านนั้นอยู่ ก็จะโน้มจิตไปเพื่อความเป็นอย่างนั้น, แม้โดยวิธีนี้ ฆาตุวิหาร (ความอยู่สำราญ) ก็จะมีแก่ภิกษุนี้ได้⁸⁰

● ภิกษุทั้งหลาย เราไม่สรรเสริญ แม้แต่ความคงอยู่กับที่ ในกุศลธรรมทั้งหลาย, จะป่วยกล่าวไปใย ถึงความเสื่อมถอย ในกุศลธรรมทั้งหลาย, เราสรรเสริญแต่ความก้าวหน้า ในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่สรรเสริญความคงอยู่กับที่ ไม่สรรเสริญความเสื่อมถอย

อย่างไรเป็นความเสื่อมถอย ในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่เป็นความคงที่ ไม่เป็นความก้าวหน้า? ภิกษุมิคุณธรรมเท่าใด โดยศรัทธา โดยศีล โดยสุตะ โดยจาคะ โดยปัญญา โดยปฏิภาณ, ธรรมเหล่านั้นของเธอ ไม่คงอยู่ ไม่เจริญขึ้น, นี้เราเรียกว่าความเสื่อมถอย ในกุศลธรรมทั้งหลาย มิใช่ความคงอยู่ มิใช่ความเจริญก้าวหน้า...;

อย่างไรเป็นความคงอยู่กับที่ ในกุศลธรรมทั้งหลาย...? ภิกษุมิคุณธรรมเท่าใด โดยศรัทธา ฯลฯ โดยปฏิภาณ, ธรรมเหล่านั้นของเธอ ไม่ลด ไม่เพิ่ม...;

⁸⁰ ม.ม.๑๓/๒๐๐/๒๐๙ (ในสูตรนี้กล่าวครบหมดทั้ง ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ตั้งแต่ สดับข่าวของพระอรหันต์ ลงมาจนถึงพระโสดาบัน ในที่นี้ยกมาแสดงเป็นตัวอย่าง ดู ๑๓/๑๙๙-๒๐๒/๒๐๗-๒๑๓)

อย่างไรเป็นความก้าวหน้า ในกุศลธรรมทั้งหลาย...?
ภิกษุมีคุณธรรมเท่าใด โดยศรัทธา ฯลฯ โดยปฏิภาณ,
คุณธรรมเหล่านั้นของเขอ ไม่หยุดอยู่ ไม่ตกลง..⁸¹

ความหมายของธรรม ๕ ประการนี้ มีพุทธพจน์ที่ยกมาอ้างใน
ข้อ ก. บ้าง ข. บ้าง แสดงไว้ครบหมดแล้ว ฟังทบทวนดูได้เอง อย่างไรก็ตาม บางข้อ พระพุทธเจ้าทรงแสดงความหมายนัยอื่น แปรกออกไป
บ้างก็มี จึงควรศึกษาประกอบความเข้าใจให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ข้อที่ ๑ คือ **ศรัทธา** นอกจากแสดงในรูปของความเชื่อมั่นด้วย
ปัญญาในพระรัตนตรัย อย่างในโสตปาตติยังคะ มีอีกนัยหนึ่งที่ตรัสไว้
บ่อย คือ

สัทธาสัมปทา เป็นไฉน? ในข้อนี้ อริยสาวก เป็นผู้มี
ศรัทธา เชื้อโพธิ (ปัญญาตรัสรู้) ของตถาคตว่า ด้วยเหตุผล
ดังนี้ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ฯลฯ
ตื่นแล้ว เบิกบานแล้ว เป็นพระผู้ทรงพระเจริญ⁸²

⁸¹ อง.ทสก.๒๔/๕๓/๑๐๑; ธรรม ๕ คือ ศรัทธา ศีล สุตตะ จาคะ ปัญญา^๑นี้ บางแห่งเรียก
สัมปทา ๕ (อง.ปญจก.๒๒/๔๖/๕๕; ๓๑/๑๖๔) บางแห่งเรียก **ทวิพย ๕** (อง.ปญจก.
๒๒/๔๗/๕๕) และยังมีที่ตรัสไว้ในแง่อื่นๆ อีกมากแห่ง เช่น ที.ปา.๑๑/๑๕๔/๑๗๙; ม.ม.
๑๓/๖๖๔/๖๑๔; อง.ติก.๒๐/๕๑๐/๒๗๐; อง.ปญจก.๒๒/๑๕๗/๒๐๒; อง.นิก.๒๒/
๑๕๗/๒๐๒; ๒๙๖/๓๕๐; อง.ทสก.๒๔/๒๑๔/๓๖๑; พุ.อุ.๒๕/๑๑๔/๑๔๙; บางแห่งตัดสุตตะ
ออก เหลือเพียง ๔ เรียกว่า **สัมปทา ๔** (แสดงว่า ๔ อย่างนั้น เป็นองค์หลัก หรือจำเป็นกว่า)
เช่น อง.จตุกก.๒๑/๖๑/๘๖; อง.อญจก.๒๓/๑๔๔/๒๙๓; ๑๔๕/๒๙๗; ๑๗๓/๓๓๖;
๒๐๙/๓๗๗ และไม่เรียกชื่อ เช่น อง.อญจก.๒๓/๑๓๙-๑๔๐/๒๗๗-๒๘๐

⁸² เช่น อง.จตุกก.๒๑/๖๑/๘๖; อง.ปญจก.๒๒/๔๗/๕๕; อง.อญจก.๒๓/๑๔๔/๒๙๓;
๑๔๕/๒๙๗; ๑๗๓/๓๓๖; ๒๐๙/๓๗๗ นอกจากที่มาในสัมปทาแล้ว ตถาคตโพธิสัทธา^๒ยัง
มาในปรานียังคะ คือองค์ของผู้บำเพ็ญเพียร คือ ที.ปา.๑๑/๒๙๓/๒๔๙; ม.ม.๑๓/๕๗๗/
๕๒๑; อง.ทสก.๒๔/๑๑/๑๖; และเป็นความหมายของสัทธินทรีย์ ใน ส.ม.๑๙/๘๖๕/
๒๖๑; ๘๗๑/๒๖๔

ข้อที่ ๒ คือ **ศีล** มีหลายแห่งที่ทรงแสดงความหมายอย่างง่าย ๆ เพียงว่า “...งดเว้นจากปาณาติบาต...จากอทินนาทาน...จากกาเมสุมิจฉาจาร...จากมุสาวาท...จากสุราเมรัยมัชฌิมาทฏฐาณ”^{๘๓} พูดง่าย ๆ ว่า หมายถึงศีล ๕ หรือเบญจศีลนั่นเอง

หากจะตั้งเป็นข้อสังเกตตามข้อความแวดล้อมในที่มาต่างๆ ของพุทธพจน์ส่วนนี้ พอจะกล่าวได้ว่า ความหมายของศรัทธาและศีล นั้นนี้ ทรงแสดงสำหรับอริยสาวกระดับปุถุชน ดังจะเห็นได้ชัดยิ่งขึ้น จากพุทธพจน์ในตอนต่อไป

ข้อที่ ๓ คือ **สุตะ** นอกจากความหมายที่ว่า ได้พบเห็นอริยชน ลับปริสชน ได้ฝึกอบรมดีแล้วในอริยธรรม ในลัทธิปริสธรรม อย่าง ข้างต้นแล้ว ท่านแสดงไว้อีก ดังนี้

ทรัพย์คือสุตะ เป็นไฉน? ในข้อนี้ อริยสาวกเป็นพหูสุต (มีสุตะมาก) ทรงสุตะ เป็นที่สั่งสมสุตะ, ธรรมเหล่าใดงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศหลักการ ครองชีวิตประเสริฐ (พรหมจรรย์, พรหมจริยะ หรือ จริยธรรมอันประเสริฐ) พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ ล้วนเชิง, เชอเรียนสดับธรรมอย่างนั้นไว้ได้ มาก ทรงจำไว้ คล่องปาก เจนใจ เข้าใจตลอดดีด้วยทิวฐิ (ปัญญาระดับเหตุผล)^{๘๔}

ข้อ ๔ คือ **จาคะ** ตามปกติไม่มีแปลกจากที่แสดงมาแล้ว

^{๘๓} ที่มาตรงกับข้อก่อนทั้งหมด; ในคำว่า “อริยสาวกระดับปุถุชน” อริยสาวก แปลว่า สาวก ของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นอริยะ มิใช่แปลว่า สาวกผู้เป็นอริยะ

^{๘๔} อภ.ปญจก.๒๒/๔๗/๕๙ (นอกนี้มักมารวมในหมวดธรรมอื่น)

ส่วนข้อที่ ๕ คือ **ปัญญา** นอกจากมาในรูปของความเข้าใจ อริยฉายธรรม คือปฏิบัติจนสมบูรณ์แล้ว ท่านมักแสดงในความหมายง่ายๆ ล้วนๆ ที่ใช้กับอริยสาวกระดับปุถุชนได้ด้วย ดังนี้

ทรัพย์คือปัญญา เป็นไหน? ในข้อนี้ อริยสาวก เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาที่ยังถึงความเกิดขึ้น และความเสื่อมสิ้นไป อันเป็นอริยะ ทะลวงกิเลสได้ อันจะไปถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ...⁸⁵

ความหมายของปัญญา ยังมีตรัสไว้อีกนัยหนึ่ง ซึ่งน่าสนใจนำมาแสดงไว้ ดังนี้

● ปัญญาสัมปทาเป็นไหน? คนมีใจถูกอภิขณาความโลภ กล้าครอบงำ...ถูกพยาบาทครอบงำ...ถูกดินมิทชะครอบงำ...ถูกอุทธีจกุกุกจะครอบงำ...ถูกวิจิจิณาครอบงำแล้ว ย่อมทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ย่อมทำกิจให้คลาดเสีย, เมื่อทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ทำกิจให้คลาดเสีย ก็ย่อมพลาดจากยศ และความสุข;

อริยสาวกนั้นแล รู้ว่า อภิขณา ความโลภกล้า...พยาบาท...ดินมิทชะ...อุทธีจกุกุกจะ...วิจิจิณา เป็นอุปกิเลสของจิต (สิ่งที่ทำจิตให้ฝ้ามัว เศร้าหมอง) จึงละ อภิขณาความโลภกล้า ฯลฯ ละวิจิจิณาที่เป็นอุปกิเลสของจิตเสีย,

⁸⁵ อง.ปญจก.๒๒/๔๗/๕๙; เรียกว่า สัมปทา ใน อง.อญจก.๒๓/๑๔๔/๒๙๓; ๑๔๕/๒๙๗; ๑๗๓/๓๓๖; เรียกว่า ห้วงบุญ ใน ส.ม.๑๙/๑๕๘๖/๔๙๔; คำว่า “หยั่งถึงความเกิดขึ้น และความเสื่อมสิ้นไป” (อุทยตถคามินิยา) แปลง่ายๆ ว่า รู้เท่าทันความเจริญและความเสื่อม, “ทะลวงกิเลสได้” (นิพเพธิกา) แปลอีกอย่างว่า เจาะสังขารได้

เพราะการที่อริยสาวกรู้ว่า อภิชฌาความโลภกล้า ฯลฯ วิจิกิจนา เป็นอุปกิเลส แล้วละ...เสียได้, จึงเรียกอริยสาวกนี้ว่า เป็นผู้มียปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มองเห็นทางมาของประโยชน์ เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยปัญญา, นี้เรียกว่า ปัญญาสัมปทา⁸⁶

มีบาลีแห่งหนึ่ง แจกคุณสมบัติของพระอริยบุคคลชั้นโสดาบันขึ้นไป อีกแบบหนึ่ง เป็น ๖ ข้อ ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตปฺปสฺสคฤหติ (และอุบาสกอื่นอีก ๒๐ ท่าน) ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ จึงเป็นผู้ถึงความแน่ใจในตถาคต มองเห็นอมตะ ประจักษ์แจ้งอมต ธรรมดำเนินชีวิตอยู่ กล่าวคือ ประกอบด้วยความเลื่อมใส ยั่งยืนด้วยปัญญา ในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ อริยศีล อริยญาณ อริยวิมุตติ⁸⁷

ค) คุณสมบัติในแง่ละได้ และที่เป็นผล

- เมื่อรูป (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) มีอยู่ อาศัยรูป (เวทนา ฯลฯ วิญญาณ) เพราะยึดมั่นรูป (เวทนา ฯลฯ วิญญาณ) จึงเกิด ทิฏฐิ (สัสตวาท, อุจเฉทวาท, นัตถิกวาท, อภิวิยวาท, อเหตุกวาท, สังสารสุทธิกทิฏฐิ, ชันตคาคิกทิฏฐิ ๑๐) ขึ้นดังนี้

- ลมพัตถิไม่จริง น้ำไหลก็ไม่จริง หญิงมีครรภ์คลอดก็ไม่จริง ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ชุกข์หรือลับไปก็ไม่จริง (สิ่งทั้งหลาย) คงตัวอยู่อย่างนั้นเอง⁸⁸

⁸⁶ อนุ.จตุกก.๒๑/๖๑/๘๗ (ใจความก็คือ การใช้ความคิดโดยไม่ถูกนิรณัน ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งครอบงำ)

⁸⁷ อนุ.นกก.๒๒/๓๙๕-๖/๕๐๑-๒

⁸⁸ เอลิภิกขุสัจจนิเทศา แปลตามศัพท์ว่า ตั้งอยู่มั่นคงดังเสาระเนียด

- นี่ของเรา เราเป็นนี่ นี่เป็นตัวตนของเรา
- อดีตก็อันนั้น โลกก็อันนั้น⁸⁹ เราละ (ชีวิตนี้) ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยงยั่งยืน คงที่ มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา (สัตตตวาท)
- ถ้าเราไม่มี ก็คงไม่มีแก่เรา, เราจักไม่มี ก็จักไม่มีแก่เรา (อุจเจทวาท)⁹⁰
- ทานที่ให้ไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ลักการไม่มีผล⁹¹ ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำไว้ดีไว้ชั่วไม่มี ไม่มีโลกนี้ ไม่มีปรโลก มารดาไม่มี บิดาไม่มี สัตว์อุป-
 ปาติกะไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินไปชอบ ปฏิบัติชอบ ผู้ประจักษ์แจ้ง
 ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ซึ่งโลกนี้และปรโลก แล้วประกาศให้ทราบ ไม่มีใน
 โลก คนเรานี้มีแต่ธาตุ ๔ เมื่อใดตาย ดินก็ไปตามพวกดิน น้ำก็ไปตาม
 พวกน้ำ ไฟก็ไปตามพวกไฟ ลมก็ไปตามพวกลม อินทรีย์ทั้งหลายก็ไป
 กับอากาศ มีแต่คน ๔ รวมเป็น ๕ ทั้งเตี้ย พากันตายไป รอยเท้า
 ปรากฏเพียงแค่ว่ามีเหยียบ มีเหลือแต่กระดูกสีเทา การเช่นสรวงบูชาจนแค่
 ชี้เท้า ทานนี้คนโง่บัญญัติไว้ คำพูดของพวกที่สอนอัตถิภาส เป็นแต่
 คำเปล่า คำเท็จ คำพราหมณ์ เพราะกายสลาย ทั้งพล ทั้งบัณฑิต ย่อม
 ขาดสูญ พินาศ หลังจากตายไป ย่อมไม่มี (นัตถิภาส)
- เมื่อบุคคลทำเองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นทำก็ดี ตัดเองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นตัดก็ดี เมา
 ผลาญเองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นเมาผลาญก็ดี ก่อความเศร้าโศกเองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่น
 ก่อความเศร้าโศกก็ดี ก่อความลำบากเองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นก่อกวนลำบากก็ดี
 ทำให้ตื่นเองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ตื่นก็ดี ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ตัดช่อง ปล้นทั้ง
 หมู ปล้นหลังเดียว ปล้นตามหนทาง ทำชั่วเมียเขา พุทเทจก็ดี ผู้ทำก็ไม่ใช่
 ว่าทำบาป, แม้หากผู้ใดจะใช้จักรซึ่งมีคมโดยรอบ สังหารเหล่าสัตว์บนผืน
 ปรุพื้น ทำให้เป็นลานเนื้อ เป็นกองมังสะอันเดียวกัน บาปที่เกิดจากการ
 กระทำนั้น ก็ไม่มี ไม่มีบาปมาถึงได้, แม้หากใครจะไปยังฝั่งขวาของแม่น้ำคง
 คา เทียบฆ่าเองบ้าง ใช้ให้ผู้อื่นฆ่าบ้าง ตัดเองบ้าง ใช้ให้ผู้อื่นตัดบ้าง ทำ
 ความเดือดร้อนเองบ้าง ใช้ผู้อื่นให้ทำความเดือดร้อนบ้าง บาปที่เกิดจาก
 การกระทำนั้นย่อมไม่มี ไม่มีบาปมาถึงได้, แม้หากใครจะไปยังฝั่งซ้ายของ
 แม่น้ำคงคา ให้ทานเองบ้าง ใช้ผู้อื่นให้บ้าง บูชาเองบ้าง ใช้ผู้อื่นให้บูชาบ้าง

⁸⁹ = อดีตากับโลก หรืออาตมัมกับสากลจักรวาล คือสิ่งเดียวกัน

⁹⁰ ทิฎฐิ หรือทฤษฏินี้ จัดเป็นอุจเจททิฎฐิ (ความเห็นที่ขาดสูญ; ส.ช.๑๗/๑๘๐/๑๒๐) พระพุทธเจ้าตรัสว่า ในบรรดาทิฎฐิออกพุทธศาสนาทั้งหลาย ทิฎฐินี้เป็นเลิศ คือดีที่สุดใน เพราะผู้มีทิฎฐิเช่นนี้ ย่อมหวังได้ว่าจะรังเกียจภพ และไม่รังเกียจความดับแห่งภพ (ดู อ.ทส.๒๔/๒๔/๖๘; และมติของอรรถกถา ใน อ.อ.๓/๓๘๕; ส.อ.๒/๓๗๓) แต่ก็ยังเป็นมิฉนาทิฎฐิ.

⁹¹ บูชา แปลจาก ยัญ; ลักการ แปลจาก หุต

บุญที่เกิดจากการกระทำนั้นก็ไม่มี ไม่มีบุญมาถึงได้, บุญด้วยทาน ด้วยการ
ฝึกตน ด้วยความสำรวม ด้วยการกล่าวคำสัตย์ ย่อมไม่มี ไม่มีบุญมาถึงได้
(อภิกิริยวาท)

- ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เพื่อความเศร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์
ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ก็เศร้าหมองเอง ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เพื่อ
ความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ก็
บริสุทธิ์เอง, กำลังงานไม่มีผล ความเพียรไม่มีผล เรี่ยวแรงของคนไม่มี
ผล ความบากบั่นของคนไม่มีผล, สัตว์ทั้งปวง ปาณะทั้งปวง ภูตทั้ง
ปวง ชีวะทั้งปวง ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีคุณสมบัติ ผันแปรไป
ตามความกำหนดตายตัว ความประจวบ และภาวะ เสวยสุขทุกข์ไปใน
อภิสภาทั้ง ๖ เท่านั้นเอง (อเหตุกวาท)

- สภาวะ ๗ กองนี้ ไม่มีใครสร้าง ไม่มีใครสร้างแบบแผน ไม่มีใคร
เนรมิต ไม่มีใครเนรมิตแบบแผน เป็นสภาพไม่มีผล คงอยู่เฉยเหมือน
ยอดเขา คงตัวมันอยู่เองตั้งเสาระเนียด, สภาวะ ๗ กองเหล่านั้น ไม่
หวั่นไหว ไม่ผันแปร ไม่บีบคั้นกันและกัน ไม่อาจก่อสุขหรือทุกข์ให้แก่
กัน, สภาวะ ๗ กองนั้นคือ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม สุข ทุกข์
ชีวะ ถึงแม้ผู้ใดจะเอาศีลธรรมมาตัดศีรษะกัน ก็ไม่ชื่อว่าใครปลงชีวิตใคร
เป็นเพียงศีลธรรมสอดเข้าไปตามช่องระหว่างสภาวะ ๗ กองเท่านั้นเอง,
อนึ่ง กำเนิดประมาณ ๑,๕๐๖,๖๐๐ กรรม ๖,๐๐๐ ๗๘๗ ขึ้นตร
กัลป์ ๖๒ อภิสภา ๖ ปริณามิ ๘ ๗๘๗ นรก ๓,๐๐๐ ๗๘๗ มหากัลป์
๘๔๐,๐๐๐ เหล่านี้ เป็นที่ทั้งพาลและบัณฑิตท่องเที่ยวเร่ร่อน
(เวียนว่ายตายเกิดไป) ก็จักทำความจบสิ้นทุกข์ไปเอง, ความสมหวังว่า
“เราจักปมกรรมที่ยังไม่ออกผล ให้ออกผล หรือว่าเราสัมผัสกรรมที่ออก
ผลแล้ว จักทำให้ (กรรมนั้น) หดสิ้นไป ด้วยศีล ด้วยพรต ด้วยตบะ
หรือด้วยพรหมจรรย์นี้” ย่อมไม่มีในสังสารวัฏนั้น, สุขทุกข์ที่ทำให้มีที่
จบสิ้น เหมือนดวงของให้หมดไปด้วยทะนาน ย่อมไม่มีในสังสารวัฏได้
ด้วยวิธีอย่างนี้เลย, ไม่มีความเลื่อม ไม่มีความเจริญ ไม่มีการเลื่อนขึ้น
เลื่อนลง, ทั้งพาลและบัณฑิตเร่ร่อนไป ก็จะหมดทุกข์ไปเอง เหมือน
กลุ่มด้ายที่บุคคลขว้างไป ย่อมคลี่หมดไปเอง (สัตตตวาท อภิกิริยวาท
และสังสารทุกข์นิทรา)

- โลกเที่ยง; โลกไม่เที่ยง; โลกมีที่สุด; โลกไม่มีที่สุด; ชีวะอันนั้น สรรีก็อัน
นั้น; สรรีก็อย่าง สรรีก็อย่าง; ตถาคตมีอยู่หลังจากตาย; ตถาคตหลังจากตาย ทั้ง
มีอยู่ ทั้งไม่มีอยู่, ตถาคตหลังจากตาย มีอยู่ก็มีใช่ ไม่มีอยู่ก็ไม่ใช่
(อเนตคาหิกนิทรา ๑๐)

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเข้าใจอย่างไร? รูป (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, แม้กระทั่งสิ่งที่ได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้แจ้งใจ ได้ถึง ได้แสวงหา ได้ใคร่ครวญแล้วด้วยใจ) เป็นของเที่ยง หรือว่าไม่เที่ยง? (พูดตอบว่า ไม่เที่ยง) ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือว่าเป็นสุข? (พูดตอบว่าเป็นทุกข์) ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา, ไม่ยึดติดสิ่งนั้นแล้ว จะพึงเกิดทวิฏฐิอย่างนี้ (ดังแสดงข้างต้นทั้งหมด) ขึ้นได้หรือ? (พูดตอบว่า ไม่เกิด)

เมื่อใด อริยสาวกจะความสงสัย (กังขา) ในฐานะทั้ง ๖ เหล่านี้ (คือในชั้น ๕ และในสิ่งที่ได้เห็น ได้ยิน เป็นต้น) ก็จะเป็นอันละได้ซึ่งความสงสัย แม้ในทุกข์ ในสมุทัยแห่งทุกข์ ในนิโรธแห่งทุกข์ และในปฏิปทาให้ถึงทุกขนิโรธด้วย, อริยสาวกนี้ เรียกว่าเป็นโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอนแล้ว เดินหน้าสู่ความตรัสรู้⁹²

● ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๖ ประการเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ทวิฏฐิสัมบันบุคคล (ผู้มีสัมมาทวิฏฐิเพียบพร้อม คือพระโสดาบัน) ละได้แล้ว กล่าวคือ สักกายทวิฏฐิ วิจิกิจจา สัลลพตปรามาส ราคะที่ให้ถึงอบาย โทสะที่ให้ถึงอบาย โมหะที่ให้ถึงอบาย...ทวิฏฐิสัมบันบุคคล เป็นผู้ไม่มีทางเป็นไปได้ ที่จะทำให้เกิดธรรม ๖ ประการเหล่านี้

ภิกษุทั้งหลาย มีอภัพฐาน (กรณีที่ไม่มีความเป็นไป) ๖ ประการ ดังนี้ กล่าวคือ ทวิฏฐิสัมบันบุคคล เป็นผู้ไม่มีทางเป็นไปได้ ที่จะอยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มี ความยำ

⁹² ส.ช.๑๗/๔๑๗-๔๔๔/๒๔๘-๒๖๕ (แปลรวบรัดเอาแต่ความที่ไม่ซ้ำ); ใน ส.สพ.๑๘/๕๔๓/๓๕๕ ท่านกล่าวว่า ทวิฏฐิต่างๆ ทั้ง ๖๒ อย่างเกิดขึ้น เพราะสักกายทวิฏฐิเป็นปัจจัย เมื่อไม่มีสักกายทวิฏฐิ ทวิฏฐิเหล่านั้นก็หมดไป

เกรงในพระศาสนา...ในธรรม...ในสงฆ์...ในสิกขา...ที่จะ
ยึดถือสิ่งที่ไม่ควรถือ...ที่จะยังภพที่ ๘ ให้เกิด

ภิกษุทั้งหลาย มีอภัพฐาน ๖ ประการ ดังนี้ กล่าวคือ
ทิฐิฐัมบันนบุคคล เป็นผู้ไม่มีทางเป็นไปได้ ที่จะยึดถือ
สังขารใดๆ โดยความเป็นของเที่ยง...โดยความเป็นสุข...
โดยความเป็นอิตตา...ที่จะกระทำอนันตริยกรรม...ที่จะเชื่อ
ถือความบริสุทธิ์ด้วยมงคลต้นข้าว...ที่จะแสวงหาทักษิณเอย
นอกหลักคำสอนนี้;

(อภัพฐานอีก ๖)...ที่จะปลงชีวิตมารดา...ที่จะปลงชีวิต
บิดา...ที่จะปลงชีวิตพระอรหันต์...ที่จะมีจิตประทุษร้ายต่อพระ
ตถาคตถึงกับทำพระโลหิตให้ห้อ...ที่จะทำลายสงฆ์ (สังฆเภท)...
ที่จะถือศาสนาอื่น;⁹³

(อภัพฐานอีก ๖)...ที่จะเชื่อถือว่าสุขทุกข์เป็นสิ่งที่ตน
สร้างเอง...ว่าสุขทุกข์ตัวการอื่นสร้างให้...ว่าสุขทุกข์ทั้งตน
สร้างเองและตัวการอื่นสร้างให้...ว่าสุขทุกข์เกิดขึ้นเอง
ลอยๆ ตนมิได้สร้าง...ว่าสุขทุกข์เกิดขึ้นเองลอยๆ ตัวการ
อื่นมิได้สร้าง...ว่าสุขทุกข์เกิดขึ้นเองลอยๆ ทั้งตนก็มีได้สร้าง
ตัวการอื่นก็มีได้สร้าง, ข้อ (ที่มีได้เชื่อถือ) ดังนั้น เพราะเหตุไร?
ก็เพราะว่า ทิฐิฐัมบันนบุคคลมองเห็นชัดเจนนดีแล้ว ทั้ง
เหตุ และธรรมที่เกิดแต่เหตุ⁹⁴

⁹³ อภัพฐาน ๒ หมวดนี้ มีใน ม.อ.๑๔/๒๔๕/๑๗๐; อัง.เอก.๒๐/๑๔๓/๓๔; อภิ.วิ.๓๕/
๘๓๔/๔๕๔ ด้วย แต่เรียกว่า สิ่งที่มีฐานะ มีโอกาส ที่จะเป็นไปได้

⁹⁴ อัง.จก.๒๒/๓๖๑-๓๖๖/๔๘๘-๔๙๐; พึงเทียบกับอภัพฐาน ๔ และ ๕ อย่างของพระ
อรหันต์ ใน ที.ปา.๑๑/๑๑๗/๑๔๖; ๒๘๗/๒๔๗ เช่นว่า พระอรหันต์ซึ่งนิมิต ไม่มีทาง
เป็นไปได้ ที่จะจงใจปลงชีวิตสัตว์ (เทียบกับของพระโสตาบัน ซึ่งไม่มีทางเป็นไปได้ ที่จะ
ปลงชีวิตมารดา ฯลฯ)

- ภิกษุทั้งหลาย บุคคลละกรรม ๕ อย่างได้ จึงเป็นผู้เป็นไปได้ ที่จะประจักษ์แจ้งโศดาปัตติผล คือ ขาวาสมัจฉริยะ กุลมัจฉริยะ ฌามัจฉริยะ วุณณมัจฉริยะ ธรรมมัจฉริยะ⁹⁵

ในคราวคัดเลือกพระเถระเพื่อทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ประธานได้คัดเลือกเอาแต่พระอรหันต์ ๔๙๙ รูป และได้เลือกเอาพระอานนท์เข้าร่วมเป็นรูปที่ ๕๐๐ ทั้งที่ท่านยังเป็นเสขะ นอกจากเพราะเหตุที่ท่านได้เรียนธรรมวินัยไว้มากในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้ว ก็เพราะท่านเป็นพระโสดาบัน “เป็นผู้ไม่มีทางเป็นไปได้ที่จะถึงอคติ เพราะชอบ ชัง หลง หรือกลัว”⁹⁶

- พระเจ้ามหานามคากยะ ประทับนั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง แล้ว กราบทูลความนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า:

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระนครกบิลพัสดุ์นี้ มั่งคั่งเจริญรุ่งเรือง มีประชาชนมาก ผู้คนจอแจ ถนนก็แออัดคับแคบ, หม่อมฉันมานั่งใกล้ชิดพระผู้มีพระภาค หรือพระภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจแล้ว ถึงเวลาเย็น เมื่อกลับเข้าสู่พระนครกบิลพัสดุ์ ย่อมผ่านพบข้างบ้าง ม้าบ้าง รถบ้าง เกวียนบ้าง คนบ้าง ซึ่งไปมากันขวักไขว่, เวลานั้น สติของหม่อมฉัน ที่ปรารภพระผู้มีพระภาค ก็เผลอไป สติปรารภพระธรรม ก็เผลอไป สติปรารภพระสงฆ์ ก็เผลอไป, หม่อมฉันจึงมีความดำริตั้งน้อมว่า ถ้าเราสิ้นชีวิตลงในเวลานี้ คติของเราจะเป็นอย่างไร ที่ไปข้างหน้า (อภิสัมปรายะ) ของเรา จะเป็นอย่างไร?

⁹⁵ อัง.ปมจก.๒๒/๒๕๗/๓๐๒ (สำหรับปฐมฌานขึ้นไปจนถึงจตุตถฌาน และสกทาคามีผล ถึงอรหัตตผล ก็อย่างเดียวกัน), ในสูตรต่อไป คือ ๒๒/๒๕๘-๓/๓๐๓ มีความอย่างเดียวกัน แต่เปลี่ยนธรรมมัจฉริยะ เป็น อกัตถมุตตา อกตเวทิตา

⁹⁶ วินย.๗/๖๑๕/๓๘๐

อย่ากลัวเลย ท่านมหานาม อย่ากลัวเลย ท่านมหานาม, พระองค์จักมีมรณกรรมไม่เลวร้าย จักมีกาลกิรียาไม่เลวร้าย; ท่านมหานาม บุคคลผู้หนึ่งผู้ใดก็ตาม มีจิตที่อบรมบ่มแล้วด้วยศรัทธา...ด้วยศีล...ด้วยสุตะ...ด้วยจาคะ...ด้วยปัญญา ตลอดกาลยาวนาน, ร่างกายอันนี้ของเรา ซึ่งเป็นสิ่งมีรูป ประกอบด้วยธาตุ ๔ เกิดจากมารดาบิดา เติบโตขึ้นมาด้วยข้าวและนม เป็นของไม่เที่ยง ต้องขี้ดลี ต้องเน่ดพิน และจะต้องแตกทำลายกระจัดกระจายไปเป็นกรรมตา, กาบ้าง แร้งบ้าง เหยี่ยวบ้าง สุนัขบ้าง สุนัขจิ้งจอกบ้าง ลัทธิต่างชนิดบ้าง ก็ย่อมกัดกินกายนั้นไป, ส่วนจิตของเขา ซึ่งอบรมบ่มแล้วด้วยศรัทธา อบรมบ่มด้วยศีล สุตะ จาคะ และปัญญา มาแล้ว ตลอดเวลายาวนาน จิตนั้นย่อมเป็นสภาวะไปสูง ไปวิเศษ...

...อย่ากลัวเลย ท่านมหานาม อย่ากลัวเลย... ท่านจักมีมรณกรรมที่ไม่เลวร้าย จักมีกาลกิรียาที่ไม่เลวร้าย, อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ (โสดาปัตติลังกะ ๔) ย่อมเป็นผู้เอนไปหานิพพาน โนมน้อมไปหานิพพาน...⁹⁷

● ภิกษุทั้งหลาย ชานิสงส์ในการประจักษ์แจ้งโสดาปัตติผล ๖ ประการ ดังนี้ กล่าวคือ บุคคลนั้นเป็นผู้แน่นอนในลัทธิธรรม, เป็นผู้มีความไม่เลื่อมถอยเป็นกรรมตา, ทุกข์ของเขาถูกจำกัดขอบเขตแล้ว, เป็นผู้ประกอบด้วยญาณที่ไม่สสารณะ, เป็นผู้มองเห็นเหตุชัดเจนดีแล้ว, และมองเห็นธรรมที่เกิดจากเหตุชัดเจนดีแล้ว⁹⁸

⁹⁷ ส.ม.๑๙/๑๕๐๗-๑๕๑๒/๔๖๓-๔๖๖

⁹⁸ อัง.ญก.๒๒/๓๖๘/๔๙๑ (ข้อความว่า “ทุกข์ของเขาถูกจำกัดขอบเขตแล้ว” แปลตามรูปศัพท์ว่า ทุกข์ของเขาถูกกระทำให้มีที่สิ้นสุดแล้ว, ข้อความนี้ ในพระไตรปิฎกฉบับของไทย มี “น” ซึ่งเข้าใจว่าเกินเข้ามา ฉบับของพม่าไม่มี)

- บุคคลผู้เป็นทิวฐิธัมมบันนี พ้นแล้วจากอบายอันใหญ่โต ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า นี่ทุกข์...นี้สมุทัยแห่งทุกข์...นี่นิโรธแห่งทุกข์...นี่ปฏิบัติพาให้ถึงนิโรธแห่งทุกข์, เพราะฉะนั้นแล พวกเธอพึงทำความเพียร (เพื่อบรรลุตามเป็นจริง) ว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ปฏิบัติพาให้ถึงนิโรธแห่งทุกข์^{๙๙}
- ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนว่า ถ้ามหาสมุทรพึงถึงความเหือดแห้งหมดสิ้นไป เหลือน้ำอยู่เพียง ๒-๓ หยด; เธอทั้งหลายจะเห็นอย่างไร, อย่างไหนจะมากกว่ากัน น้ำในมหาสมุทรที่เหือดแห้งหมดสิ้นไปแล้ว หรือว่าน้ำ ๒-๓ หยดที่ยังเหลืออยู่?

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้ำในมหาสมุทรที่เหือดแห้งหมดสิ้นไปแล้วนั้นแหละ มากกว่า, น้ำ ๒-๓ หยดที่ยังเหลืออยู่ มีนิดหน่อย ไม่ถึงเศษร้อย ไม่ถึงเศษพัน ไม่ถึงเศษแสน

ภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สำหรับบุคคลผู้เป็นอริยสาวก เป็นทิวฐิธัมมบันนี บรรลุธรรมแล้ว ความทุกข์ส่วนที่หมดสิ้นไปแล้วนั้นแหละ มากกว่า ส่วนที่เหลืออยู่ มีนิดหน่อย ไม่ถึงเศษร้อย ไม่ถึงเศษพัน ไม่ถึงเศษแสน คือมีภาพเพียง ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง, ธรรมาภิสมัย (การบรรลุ

^{๙๙} ส.ม.๑๙/๑๗๑๙/๕๕๒ (ต้นสูตรนี้ ได้เปรียบเทียบให้เห็นความยิ่งใหญ่ของอบาย; ในอีกสูตรหนึ่ง ที่ ส.ม.๑๙/๑๔๑๑/๔๒๘ ได้ตรัสเปรียบเทียบระหว่างพระเจ้าจักรพรรดิกับอริยสาวกโสดาบันว่า พระเจ้าจักรพรรดิ แม้จะครองราชย์เป็นอิสราธิบดีทั้ง ๔ ทวีป และสวรรคตแล้วไปเสวยทิพย์สมบัติในสวรรค์ แต่ไม่เป็นโสดาบัน ก็ไม่พ้นจากนรก ไม่พ้นจากอบาย ส่วนอริยสาวกผู้เป็นโสดาบัน แม้จะเลี้ยงชีพด้วยก้อนข้าวที่เดินบิณฑบาตได้มา นุ่งห่มผ้าปอนๆ แต่ก็พ้นจากนรก พ้นจากอบาย)

ธรรม) มีประโยชน์ยิ่งใหญ่อย่างนี้ การได้ธรรมจักขุมิ
ประโยชน์ยิ่งใหญ่อย่างนี้¹⁰⁰

● กามสุขในแดนโลก กิติ สุขที่เป็นทิพย์ กิติ ทั้งหมดนั้น มี
ค่าไม่ถึงเศษเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งความสุขที่ได้ เมื่อภักษ
ัตถา¹⁰¹

● ภิกษุทั้งหลาย ถ้าบุรุษวางก้อนหินเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗
ก้อน ไว้ที่ขุนเขาสิเนรุ, เธอทั้งหลายจะเห็นอย่างไร, ก้อน
หินเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนที่บุรุษวางไว้ กับขุนเขาสิเนรุ
อย่างไหนจะมากกว่ากัน?

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขุนเขาสิเนรุ นั้นแหละมากกว่า
ๆเถ

ภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน คุณวิเศษที่ได้บรรลุ
ของสมณพราหมณ์ บริพาศก ชาวลัทธิอื่นๆ ทั้งหมด เมื่อ
เทียบกับผลที่ได้บรรลุของบุคคลผู้เป็นอริยสาวก ซึ่ง

¹⁰⁰ เป็นข้อความตอนหนึ่งใน ส.นิ.๑๖/๓๑๑-๓๓๐/๑๖๒-๑๖๘ ซึ่งเปรียบเทียบระหว่าง
ความทุกข์ส่วนที่เหลืออยู่ของพระโสดาบัน กับส่วนที่หมดไปแล้ว อีกหลายนัย คือว่า
เหมือนฝุ่นที่ปลายเล็บ กับผืนแผ่นดินทั้งหมด, เหมือนน้ำที่ติดปลายนิ้วกับน้ำเต็ม
สระโบกขรณีที่กว้างยาวลึกด้านละ ๕๐ โยชน์, เหมือนก้อนดินเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อน
กับมหาปฐพี, เหมือนก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาด ๗ ก้อน กับขุนเขาหิมวันต์ รวม
ทั้งหมด ๑๐ สูตรสั้นๆ; พระสูตรชุดเดียวกันนี้ มาใน ส.ม.๑๙/๑๗๔๕-๑๗๕๖/๕๖๙-
๕๗๗ ด้วย ต่างกันเพียงคำสรุปท้าย เปลี่ยนเป็นว่า “สำหรับบุคคลผู้เป็นอริยสาวก
เป็นทิวาสัตถันน์ บรรลุธรรมแล้ว ผู้รู้ตามเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ปฏิบัติให้ถึงนิโรธ
แห่งทุกข์ ทุกข์ที่สิ้นไปหมดไปแล้ว นั้นแหละมากกว่า ส่วนที่เหลืออยู่ มีนิดหน่อย ไม่ถึง
การนับ การเปรียบเทียบ หรือแม้เศษเสี้ยว คือภาวะที่มีภพ ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง,
เพราะฉะนั้นแล เธอทั้งหลายพึงทำความเพียร (เพื่อรู้ตามเป็นจริง) ว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ” และ
มีสูตรเพิ่มมากขึ้นไปอีก ๒ สูตร ใช้ก้อนหินขนาดเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อน กับขุนเขา
สิเนรุ เป็นเครื่องเปรียบเทียบ ความทั่วไปไม่มีอะไรแปลก

¹⁰¹ ข.อุ.๒๕/๕๒/๘๗; ความสุขที่ได้เมื่อภักษัตถา แปลจาก ตัณฑักขยสุข

เป็นทิวาสัมพันธ์ ย่อมไม่ถึงเศษเสี้ยวที่ร้อยละ เศษเสี้ยวที่พัน เศษเสี้ยวที่แสน, ทิวาสัมพันธ์บุคคล มีผลที่บรรลุนิ่งใหญ่อย่างนี้ มีอภิญญายิ่งใหญ่อย่างนี้¹⁰²

ง) คุณสมบัติและข้อปฏิบัติก่อนเป็นโสดาบัน

พึงสังเกตความหมายของศรัทธา คีล จาคะ ปัญญา ระดับนี้เทียบกับในตอนที่ด้วยพระโสดาบันโดยตรง ที่ผ่านมาแล้ว

- ผู้ใด ไม่มีโสดาปัตติลังคะ ๔ ประการ (ศรัทธาในพระรัตนตรัย และศีลที่อริยชนชื่นชม หรือยอมรับ) เลยโดยประการทั้งปวง, ผู้นั้น เราเรียกว่ายังเป็นคนนอก อยู่ข้างฝ่ายปุถุชน¹⁰³

- **พระเจ้ามหานาม:** พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงไร บุคคลจึงจะชื่อว่า เป็นอุบาสก?

พระพุทธเจ้า: เพราะการที่บุคคลเป็นผู้ถึงพระพุทธรเจ้า เป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ, ด้วยเหตุเพียงนี้แล บุคคลชื่อว่า เป็นอุบาสก

พระเจ้ามหานาม: พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงไร อุบาสกจึงจะชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล?

พระพุทธเจ้า: เพราะการที่อุบาสกเป็นผู้งดเว้นจากปาณาติบาต...จากชกนินนาทาน...จากกาเมศุมิฉนจาร...จากมุสาวาท...จากสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน, ด้วยเหตุเพียงนี้แล อุบาสกชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล

¹⁰² ส.น.๑๖/๓๓๑-๒/๑๖๘-๙

¹⁰³ ส.ม.๑๙/๑๖๐๐/๕๐๐ (พึงตั้งข้อสังเกตไว้ด้วย เกี่ยวกับความหมายของปุถุชน และอริยบุคคล ในบาลีเดิม กับในยุคอรรถกถา-ฎีกาว่า ในสมัยหลังๆ จะตั้งหรือทำอะไร มากขึ้นหรืออย่างไร; ดู ปุถุชน ในแง่อินทรีย์ ๕ ที่ ส.ม.๑๙/๘๘๙/๒๖๘

พระเจ้ามหานาม: พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงไร อุบาสก
จึงจะชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา?

พระพุทธเจ้า: ในข้อนี้ อุบาสกเป็นผู้มีศรัทธา เชื่อโพธิ
(ปัญญาตรัสรู้) ของตถาคตว่า ด้วยเหตุผลดังนี้ๆ พระผู้มี
พระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ฯลฯ เป็นพระผู้
ทรงพระเจริญ, ด้วยเหตุเพียงแค่นี้ อุบาสกชื่อว่า เป็นผู้
ถึงพร้อมด้วยศรัทธา

พระเจ้ามหานาม: พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงไร อุบาสก
จึงจะชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะ?

พระพุทธเจ้า: ในข้อนี้ อุบาสกอยู่ครองเรือน ด้วยใจ
ปราศจากมลทินคือความหวงแหน ฯลฯ ยินดีในการให้
การแบ่งปัน, ด้วยเหตุเพียงนี้แล อุบาสกชื่อว่า เป็นผู้ถึง
พร้อมด้วยจาคะ

พระเจ้ามหานาม: พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงไร อุบาสก
จึงจะชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา?

พระพุทธเจ้า: ในข้อนี้ อุบาสกเป็นผู้มีปัญญา ฯลฯ
ทะลวงกิเลสได้ (หรือเจาะสัจธรรมได้) อันให้ถึงความสิ้น
ทุกข์โดยชอบ, ด้วยเหตุเพียงนี้แล อุบาสกชื่อว่า เป็นผู้
ถึงพร้อมด้วยปัญญา¹⁰⁴

¹⁰⁴ ถ.ม.๑๙/๑๕๙๐-๑๕๙๔/๔๙๗; เทียบ อัง.อภฺจก.๒๓/๑๑๕-๖/๒๒๓-๖; ดูความเต็มใน
ตอนที่ผ่านมาแล้ว

ขอทำความเข้าใจของสัทธานุสारी และธัมมานุสारी ซึ่งเป็นรองจากพระโสดาบันมาแสดง อีกครั้งหนึ่ง

- ภิกษุทั้งหลาย ตา (หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อารมณ์ ๖) วิญญาณ ๖ ฯลฯ ชั้นที่ ๕) ไม่เที่ยง เป็นของปรวนแปร กลายเป็นอย่างอื่นได้, ผู้ใดเชื่อ น้อมใจดังต่อกรรมเหล่านี้อย่างนี้, ผู้นี้เรียกว่าเป็น สัทธานุสारी...

สำหรับผู้ใด กรรมเหล่านี้ เข้ากับการเพ่งพิรุณด้วยปัญญาอย่างนี้บ้างพอประมาณ, ผู้นี้เรียกว่าเป็นธัมมานุสारी...¹⁰⁵

¹⁰⁵ ส.ช.๑๗/๔๖๙-๔๗๘/๒๗๘-๒๘๒ (เคยอ้างแล้ว) แต่ใน ส.ม.๑๙/๘๗๗-๘๘๙/๒๖๕-๒๖๘ ทรงแสดงความหมายของพระอริยบุคคลระดับต่างๆ ในแง่ของอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ตามนัยนั้น ผู้ที่มีอินทรีย์ ๕ อ่อนกว่าพระโสดาบันเป็นธัมมานุสारी ผู้ที่มีอินทรีย์ ๕ อ่อนลงไปกว่านั้นอีก เป็นสัทธานุสारी ส่วนผู้ที่ไม่มีอินทรีย์ ๕ เลย โดยประการทั้งปวง ท่านจัดเป็นคนนอก อยู่ข้างฝ่ายปุถุชน

บันทึกพิเศษท้ายบท

เพื่อความเข้าใจลึกลงไปจำเพาะเรื่อง

บันทึกที่ ๑: ความหมายของ สุตวา อริยสาวก และอริยธรรม เป็นต้น

อริยสาวก ผู้มีสุตะ คือสุตวันต์ หรือสุตวา อริยสาวก ล้วนมาคู่กับ อัสดุตวา ปุณฺณ คือ ปุณฺณ ผู้ไม่มีสุตะ ซึ่งมีคำบรรยายลักษณะตรงข้ามว่า “ปุณฺณ ผู้ไม่มีสุตะ ผู้ไม่พบเห็นอริยชน ไม่ฉลาดในอริยธรรม มิได้ฝึกฝนในอริยธรรม, ผู้ไม่พบเห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในสัปปริสธรรม มิได้ฝึกฝนในสัปปริสธรรม”

อรรถกถาอธิบายว่า อัสดุตวา ปุณฺณ ผู้ไม่มีสุตะนั้น ก็คือ อัมมปุณฺณ หรืออัมมพาลปุณฺณ, คำว่า ไม่พบเห็นอริยชน หมายความว่า มิได้เห็นเยี่ยมเยียนพบหาอยู่เสมอๆ ถึงพบเห็น ก็ไม่รู้จักทำให้เกิดประโยชน์ และคำว่าพบเห็นนั้น หมายถึงพบเห็นด้วยปัญญา มิใช่เพียงพบเห็นด้วยตาเนื้อหนัง

คำว่า อริยธรรม หรือ อารยธรรม ในบาลีหมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ (ขง.ทสก.๒๔/๑๖๘/๒๙๖) บ้าง อเสขธรรมหรือสัมมัตตะ ๑๐ (คือมรรคมีองค์ ๘ และเพิ่มสัมมาญาณ กับสัมมาวิมุตติ เป็น ๑๐, ขง.ทสก.๒๔/๑๓๕/๒๕๘) บ้าง ผ่อนเอาเพียงเบญจศีลบ้าง (ขง.ปญจก.๒๒/๑๗๙/๒๓๘; อธิบายใน ขง.ป.๓/๗๕; ขง.ป.๒/๔๐๙) ส่วนอรรถกถาที่อธิบายข้อความตามที่มาข้างต้นนั้น ให้ความหมายกว้างๆ ว่า อริยธรรม ได้แก่ ธรรมต่างๆ มี สติปัญญา เป็นต้น

คำว่า อริยะ หรืออริยชน ท่านว่า ตามปกติหมายถึงพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพุทธสาวกทั้งหลาย แต่ในที่นี้ อริยะ มาคู่กับ สัตบุรุษ อริยะหมายถึงพระพุทธเจ้าอย่างเดียว และให้สัตบุรุษ หรือสัปปริสชน หมายถึง พระปัจเจกพุทธเจ้า กับพุทธสาวกทั้งหลาย;

ดู ม.ป.๑/๒๘; ส.ป.๒/๑๒๔; ขง.ป.๑/๖๔; สงคณ.ป.๕๐๓ (ที่มาย่อย ซึ่งอาจใช้ประกอบ คือ ข.ม.๒๙/๒๓๙/๑๗๙; ๕๓๐/๒๙๘; ที.ป.๑/๘๐; นิท.ป.๑/๓๓๙; ปฏิ.ส.ป.๒๔๕, ๓๑๙; วินย.ฎีกา ๑/๖๘; ๒/๘๒)

บันทึกที่ ๒: เหตุที่คนให้ทาน

มีพุทธพจน์แสดงเหตุที่คนให้ทานอยู่ ๒-๓ หมวด เห็นว่า น่าสนใจ จึงคัดมาด้วยกัน ดังนี้

หมวดหนึ่งว่า

๑. บางคนหวังผลจึงให้ มีจิตผูกพันกันจึงให้ หวังจะสะสมจึงให้ คิดว่าเราจากโลกนี้ไปแล้ว จะได้กินได้ใช้จึงให้
๒. บางคนให้โดยคิดว่า การให้เป็นการกระทำที่ดี
๓. บางคนให้ด้วยคิดว่า พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย เคยให้ เคยทำมา เราไม่ควรให้เสียประเพณีเก่าของวงศ์ตระกูล
๔. บางคนให้ด้วยคิดว่า เราหุงหากินเองได้ คนเหล่านี้หุงหาไม่ได้ เมื่อเรายังหุงหาได้ ไม่ควรจะไม่ให้แก่คนที่หุงหาไม่ได้
๕. บางคนให้ด้วยคิดว่า การให้ การแจกทานของเรานี้ จะเป็นเหมือนดังมหาบุญ ของฤๅษีปางก่อนทั้งหลาย (มุ่งเกียรติ)
๖. บางคนให้ด้วยคิดว่า เมื่อเราให้ จิตจะผ่องใส เกิดโสมนัสชุ่มชื่นใจ
๗. บางคนให้โดยฐานเป็นอสังการ เป็นบริวารของจิต (เป็นเครื่องประกอบส่งเสริมคุณภาพของจิต แต่งจิตให้ดีงาม คือเป็นการฝึกฝนอบรมจิต เช่น ทำให้จิตใจทั้งของผู้ให้และผู้รับอ่อนโยนลง หรือเป็นการฝึกตนให้เป็นคนเสียสละมากขึ้น หรือเป็นการปลูกฝังเจริญเมตตา กรุณาธรรม เช่นตั้งใจว่า ขอให้คนตกทุกข์ จงกลายเป็นผู้มีสุข เป็นต้น พุทธตามภาษาวิชาการว่า เป็นเครื่องประกอบ หรือเป็นส่วนช่วยแก้สมถวิปัสสนา), ขง.สตตก.๒๓/๔๙/๖๑-๔; ทั้งหมดนี้ และต่อจากนี้ เรียงลำดับจากเหตุจูงใจอย่างต่ำขึ้นไปหาสูง ตามลำดับ

อีกหมวดหนึ่งว่า

๑. ให้เพราะประจบเหตุ (มีผู้รับมาถึงเข้า)
๒. ให้เพราะกลัว
๓. ให้เพราะนึกว่า เขาเคยให้แก่เรา
๔. ให้เพราะคิดว่า เขาก็ให้แก่เรา (หวังตอบแทน)
๕. ให้เพราะคิดว่า การให้เป็นสิ่งที่ดี
- ๖.=๔ ในหมวดแรก
๗. ให้เพราะคิดว่า เมื่อเราให้ กิตติศัพท์อันงามจะเฟื่องฟู
- ๘.=๗ ในหมวดแรก

ที.ป/๑๑.๓๔.๕/๒๗๑; พ.ญ.พ.๒๓/๑๒๑/๒๔๐

อีกหมวดหนึ่งว่า

๑. ให้เพราะชอบกัน
๒. ให้เพราะโกรธ
๓. ให้เพราะหลง
๔. ให้เพราะกลัว
- ๕.=๓ ในหมวดแรก
๖. ให้เพราะคิดว่า เราให้ทานนี้แล้ว เมื่อตาย จะได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์
- ๗.=๖ ในหมวดแรก
- ๘.=๗ ในหมวดแรก

พ.ญ.พ.๒๓/๑๒๓/๒๔๐

ท้ายพุทธพจน์หมวดแรก มีข้อความกล่าวถึงภพที่ผู้ให้ด้วยเหตุจูงใจนั้นๆ จะไปเกิดด้วย แต่ข้อนั้น เป็นการกล่าวถึงผลที่จะเกิดมีมาตามเหตุโดยธรรมดาของมัน ไม่เกี่ยวกับความปรารถนาของผู้ให้ทาน

บันทึกท้ายเล่ม

ในการพิมพ์เล่มครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๖๘

เมื่อใกล้สิ้นปี ๒๕๖๗ ได้นึกขึ้นมาว่า เรื่องพระโศดบันมีหลักปฏิบัติที่มองเห็นได้ว่าคนทั่วไปควรจะรับมาถือไว้ ชีวิตของพระโศดบันก็จึงมีความสุขน่าชื่นชมควรจะเป็นต้นแบบให้ทุกคนเอาอย่าง แนวธรรมก็ชัดเจนน่าจะปฏิบัติให้ได้ จึงตกลงใจจะเขียนเพิ่มเติมขยายความเรื่องพระโศดบันอันเป็นบทที่ ๑๘ (ชีวิตและคุณธรรมพื้นฐานของอริยชน) ของหนังสือ *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย* โดยคิดว่า เมื่อเสร็จแล้ว จะย้ายบทที่ ๑๘ นั้น มาขึ้นเป็น “บทนำ” ของหนังสือ *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย* นั้น สืบไป

เมื่อตกลงใจแล้ว และได้เขียนเรื่องทีกล่าวนั้นก้ำวหน้ามาบ้าง ก็ต้องหยุดพักไว้ เพราะอาพาธหนึ่งหายแล้วอีกอาพาธหนึ่งซ้อนเข้ามาโดยเกิดเหตุล้มในห้องน้ำของโรงพยาบาล กระตุกล้มหลับยวบไปบ้าง เป็นอาพาธใหญ่จะต้องบำบัดรักษาครึ่งค่อนปี จะรอนานงานก็จะเสีย พอตั้งตัวได้ จึงใช้อาพาธเป็นโอกาสเขียนขยายเรื่องพระโศดบันนั้นมาจนนับว่าเสร็จในบัดนี้

อย่างไรก็ตาม หนังสือ *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย* นั้นมีขนาดหนาใหญ่มาก แม้ว่าจะได้เขียนเนื้อความเสร็จแล้ว แต่การที่ได้มีเนื้อความเพิ่มเติมปรับขยายและย้ายบทย้ายตอน ทำให้เกิดมีงานจัดเล่มหนังสือเพิ่มขึ้นมาหลายอย่าง รวมทั้งการปรับแก้สารบัญ ซึ่งจะใช้เวลาอีกไม่น้อย

จึงเห็นว่าควรนำเนื้อความทั้งหมดของบทนำด้วยพระโศดบัน ซึ่งได้ปรับขยายเพิ่มเติมแล้วนั้น แยกออกมาจัดพิมพ์เป็นหนังสือเล็กๆ เล่มหนึ่งต่างหาก ซึ่งมีเนื้อความจบในตัว ตั้งชื่อเฉพาะว่า *พัฒนาปัญญาได้แค่นี้ก็พอที่จะพูดว่าเป็นชาวพุทธ* ดังปรากฏในบัดนี้

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ปยุตฺโต)

๒๓ พฤษภาคม ๒๕๖๘